

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЛЕФТЕРОВА ОЛЕНА ІВАНІВНА

УДК 341.9:347.61

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ
ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.І. Лефтерова

Науковий керівник:
Токарчук Людмила Михайлівна,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Лефтерова О.І. Визначення походження дитини в міжнародному приватному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 – «Право». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2026.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням матеріально-правового та колізійно-правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві. У роботі досліджено загальнотеоретичні питання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві, проаналізовано актуальні норми національного законодавства та положення міжнародних договорів і висвітлено стан колізійного регулювання визначення походження дитини за наявності іноземного елемента, на підставі чого запропоновано низку авторських визначень, концепцій та висновків, які відзначаються науковою новизною.

Структура дисертації складається з трьох розділів, перший розділ присвячено теоретичним засадам визначення походження дитини в міжнародному приватному праві, зокрема, досліджено правову природу поняття «визначення походження дитини» у доктрині сімейного та міжнародного приватного права. У другому розділі дисертації здійснено аналіз джерел правового регулювання визначення походження дитини у міжнародному праві та досліджено правове регулювання визначення батьківства та материнства, у тому числі у випадку застосування допоміжних репродуктивних технологій, в обраних країнах романо-германської та англосаксонської правових сімей, країнах релігійного та з елементами звичаєвого права. Окрему вагу приділено колізійному регулюванню визначення походження дитини у випадках транскордонного визначення материнства та батьківства та діяльності Гаазької конференції з міжнародного приватного права у цьому напрямку. Третій розділ дисертації присвячено правовому регулюванню визначення походження дитини за українським законодавством, досліджено визначення материнства та батьківства у позасудовому (адміністративному) та судовому порядку, здійснено аналіз правового регулювання визначення походження дитини,

народженої за допомогою репродуктивних технологій. Окрім того, приділено увагу актуальним питанням української соціально-правової дійсності: зміни правового регулювання визначення походження дитини у зв'язку із рекодифікацією цивільного та сімейного законодавства в Україні, стан та перспективи регулювання транскордонного сурогатного материнства у національному законодавстві, визначення походження дитини в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованих територіях України.

Дослідження теоретичного опрацювання питання визначення походження дитини у вітчизняній та європейській доктрині сімейного та міжнародного приватного права дозволило сформулювати авторську дефініцію поняття «визначення походження дитини» як процедури встановлення батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, що здійснюється на підставах та у спосіб, визначених у законодавстві, і має своїм наслідком виникнення взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини. Установлено, що у правовій доктрині термін «походження дитини» має триєдину структуру, що включає правовстановлюючий юридичний факт, який після формального закріплення у встановленому законом порядку як акт цивільного стану є: 1) тлом для виникнення батьківських правовідносин; 2) підставою для виникнення взаємних прав та обов'язків у батьків та дітей і 3) елементом ідентичності дитини, що формує особистість дитини та впливає на її подальше життя. Аргументовано, що походження дитини від батьків може ґрунтуватись як на біологічному, так і на соціальному зв'язку між дитиною та батьками, що дозволяє застосовувати цей термін не тільки у разі природного народження дитини, а й у випадках усиновлення, народження дитини за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, зокрема сурогатного материнства.

Автором визначено, що правове регулювання визначення походження дитини у міжнародному приватному праві характеризується наявністю іноземного елемента і полягає у встановленні та формальному закріпленні у визначеному в законі порядку батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами, з урахуванням норм міжнародних договорів. Правове регулювання визначення походження дитини у міжнародному приватному праві

характеризується наявністю чотирьох ключових ознак: фактичної (визначення походження дитини є правовстановлюючим юридичним фактом), юридичної (засвідчення походження у визначеній формі (адміністративна процедура) відповідно до національного законодавства), інструментальної (включає закріплені в законі засоби забезпечення прав дитини та її найкращих інтересів) і міжнародної (визначення застосовуваного права, визнання іноземних актів цивільного стану і судових рішень, а також стандарти прав дитини, закріплені в міжнародному праві).

Зважаючи на наявність іноземного елемента як ознаки правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві, у дослідженні визначено форми існування іноземного елемента у таких правовідносинах: народження дитини у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання її батьків; здійснення акту реєстрації народження у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; винесення судового рішення про визнання материнства або батьківства судом держави, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; здійснення процедури допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, імплантація ембріона) у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; укладення цивільно-правового договору про надання послуг сурогатного материнства у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; різне громадянство батьків дитини.

У дослідженні проведено аналіз положень міжнародних договорів, що містять гарантії та стандарти захисту прав дитини при визначенні її походження, зокрема, положення статей 7 та 8 Конвенції ООН про права дитини, що покладають на держави-учасниці конвенції зобов'язання гарантувати реалізацію прав дитини на реєстрацію народження, ім'я, набуття громадянства та збереження ідентичності, і права знати своїх батьків та на їх піклування. Визначення походження дитини (в адміністративному порядку шляхом реєстрації народження чи у судовому порядку шляхом ухвалення рішення про визнання/встановлення факту батьківства) є одним із способів захисту прав дитини і має слугувати забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Порівняльно-правовий аспект дисертаційного дослідження зосереджено на аналізі правового регулювання визначення походження дитини у країнах, що належать до різних правових сімей, на підставі чого виявлено ключові особливості та підходи до визначення походження дитини у країнах романо-германського права, англосаксонського права, релігійного права та з елементами звичаєвого права. Встановлено, що досліджувані країни романо-германської правової сім'ї тяжіють до більш традиційних підходів визначення материнства та батьківства на підставі презумпції шлюбного походження дитини, суворо регулюють питання застосування репродуктивних технологій і забороняють сурогатне материнство (окрім України). Водночас, країни загального права мають більш гнучкі підходи, визнають намір особи або факт соціального зв'язку з дитиною як підставу для встановлення материнства та батьківства, дозволяють тільки альтруїстичне сурогатне материнство. Досліджувані країни з релігійним правом у визначенні походження дитини спираються на релігійні правила, які дістали системної кодифікації тільки в останні десятиліття; не визнають застосування репродуктивних технологій з релігійних причин; і, водночас, розробляють окреме правове регулювання питань визначення походження дитини для негромадян за світськими законами. І, нарешті, країни, що спираються частково на звичаєве право, мають доволі гнучкі норми до визначення походження дитини, що, зокрема, включають встановлення батьківства на підставі визнання себе батьком перед громадою.

У дисертації розглянуто питання колізійно-правового регулювання визначення походження дитини і встановлено, що для ефективного захисту інтересів дитини у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини за наявності іноземного елемента, доцільним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин (дитини), а тому належить застосувати той правопорядок, що є найбільш сприятливим для забезпечення інтересів дитини. Тому автором запропоновано доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції: *«встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або*

правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини»

Окрім цього, зважаючи на триваючу під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права розробку проєкту конвенції про транскордонне батьківство, у дисертації наведено пропозиції щодо структури та змісту майбутньої конвенції. Автором аргументовано, що проєкт конвенції має імперативно містити наступні положення: Гарантії прав дитини (Guarantees of children's rights), Визнання батьківства в силу закону (Recognition by operation of law), Автоматичне визнання батьківства (Automatic recognition), Застосовне право (Applicable law), Юрисдикція (Jurisdiction), Процедурні гарантії (Procedural guarantees), Факультативний протокол про сурогатне материнство (Surrogacy Optional Protocol).

Останній підрозділ дисертації «Проблеми і перспективи захисту прав дітей при визначенні їх походження в Україні» присвячено актуальним питанням впливу воєнного стану, ведення бойових дій та тимчасової окупації території України країною-агресором на визначення походження дітей, які народжуються під час війни, зокрема на дотримання їх права знати своїх батьків і на їх піклування, права на одержання громадянства відповідно до походження від батьків, права на збереження ідентичності. Доведено, що дії російської влади з примусового переміщення українських дітей з тимчасово окупованих територій порушують норми міжнародного права. Визначення походження дитини, народженої на тимчасово окупованих територіях (реєстрація народження, встановлення факту народження) провадиться за спеціальними (спрощеними) процедурами з метою забезпечення та захисту прав дитини. Українське законодавство передбачає механізми реєстрації народження органами РАЦС і встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях за рішенням суду.

Тож на підставі здійсненого дослідження сформульовано доктринальні положення та пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини, а також рекомендації щодо колізійного врегулювання визначення походження дитини шляхом прийняття конвенції про транскордонне батьківство.

Ключові слова: міжнародне приватне право, визначення походження дитини, сімейне право України, сімейні права, сімейні правовідносини, Конвенція ООН про права дитини, Європейський суд з прав людини, рішення ЄСПЛ, захист прав дитини, захист прав дітей, визначення батьківства, визнання батьківства/материнства, встановлення батьківства/материнства, колізійне регулювання, найкращі інтереси дитини.

SUMMARY

Lefterova O.I. Determination of Child's Origin in Private International Law. – Qualifying research work as a manuscript.

Doctoral thesis for an academic degree of the Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2026.

The thesis is a comprehensive scientific study of the substantive and conflict-of-laws regulation of the determination of a child's origin in private international law. It examines general theoretical issues of determining a child's origin in private international law, analyzes current norms of national legislation and provisions of international treaties, and highlights the state of conflict-of-laws regulation of determining a child's origin in the presence of a foreign element. On this basis, several author's definitions, concepts, and conclusions are proposed, which are distinguished by scientific novelty.

The thesis consists of three sections. The first section is devoted to the theoretical foundations of determining a child's origin in private international law. It studies the legal nature of the concept of “determination of a child's origin” in the doctrine of family law and private international law. The second section analyzes the sources of legal regulation of determination of a child's origin in international law and examines the legal regulation of determining paternity and maternity, including in cases involving assisted reproductive technologies, in selected Civil Law and Common Law countries, as well as in countries with religious and customary law. Particular attention is paid to the conflict-of-laws regulation of determination of child's origin in cross-border cases of determining maternity and paternity and to the work of the Hague Conference on Private International Law in this area. The third section is devoted to the legal regulation of determination of child's origin under Ukrainian legislation. It examines the determination of maternity and paternity in extrajudicial (administrative) and judicial procedures and analyzes the legal regulation of determining the origin of children born with the help of reproductive technologies. In addition, attention is paid to topical issues of Ukrainian socio-legal reality: changes in the legal regulation of determining a child's origin in connection with the recodification of civil and family legislation in Ukraine; the state and prospects of regulating cross-border

surrogacy in national legislation; and the determination of a child's origin under martial law and in the temporarily occupied territories of Ukraine.

The study of the development of the issue of determining a child's origin in the domestic and European doctrine of family law and private international law made it possible to formulate an author's definition of the concept of "determination of a child's origin" as a procedure for establishing paternity and/or maternity in relation to a specific child, carried out on the grounds and in the manner specified by law, which results in the emergence of mutual rights and obligations between parents and the child. It is established that, in legal doctrine, the term "child's origin" has a three-part structure, which includes a legal fact that establishes rights and, after being formally recorded in the manner prescribed by law as a civil status act, is: 1) the basis for the emergence of parental legal relations; 2) the basis for the emergence of mutual rights and obligations between parents and children; 3) an element of the child's identity, which shapes the child's personality and affects his or her further life. It is argued that the origin of a child from parents may be based on both biological and social ties between the child and the parents, which allows this term to be used not only in the case of the natural birth of a child but also in cases of adoption and birth through assisted reproductive technologies, in particular surrogacy.

The author establishes that the legal regulation of the determination of a child's origin in private international law is characterized by the presence of a foreign element and consists in establishing and formally recording paternity and maternity according to the procedure specified by law, which is carried out by the competent authorities of a state under national rules, considering the norms of international treaties. The legal regulation of determination of a child's origin in private international law is characterized by four key features: factual (determination of a child's origin is a legal fact-finding process); legal (certification of the origin in a certain form —administrative procedure — in accordance with national legislation); instrumental (it includes the means of ensuring the rights of the child and his or her best interests enshrined in law); and international (determination of the applicable law, recognition of foreign civil status acts and court decisions, and application of international standards on the rights of the child).

Taking into account the presence of a foreign element as a feature of the legal regulation of determining a child's origin in private international law, the study identifies the forms of existence of such a foreign element in the following legal relations: birth of a child in a state that is not the state of citizenship or permanent residence of the parents; registration of birth in a state that is not the state of citizenship or permanent residence of the child's parents; issuance of a court decision recognizing maternity or paternity by a court of a state that is not the state of citizenship or permanent residence of the child's parents; performance of assisted reproductive technology procedures (artificial insemination, embryo implantation) in a state that is not the state of citizenship or permanent residence of the child's parents; conclusion of a civil law surrogacy agreement in a state that is not the state of citizenship or permanent residence of the child's parents; different citizenship of the child's parents.

The study analyzes provisions of international treaties containing guarantees and standards for the protection of the rights of the child when determining his or her origin, in particular Articles 7 and 8 of the UN Convention on the Rights of the Child, which impose on States Parties the obligation to guarantee the realization of the child's rights to birth registration, a name, acquisition of nationality, preservation of identity, and the right to know and be cared for by his or her parents. Determining a child's origin (administratively, by registering birth, or judicially, by issuing a decision on recognition/establishment of paternity) is one of the ways to protect the rights of the child and should serve to ensure the best interests of the child.

The comparative-legal aspect of the research focuses on the analysis of the legal regulation of determining a child's origin in countries belonging to different legal families. On this basis, key features and approaches to determining a child's origin in Civil Law and Common Law countries, in states governed by religious law, and in states with elements of customary law are identified. It is found that the studied Civil Law countries tend to apply more traditional approaches to determining maternity and paternity based on the presumption of a child's marital origin, strictly regulate the use of reproductive technologies, and prohibit surrogacy (except for Ukraine). At the same time, Common Law countries adopt more flexible approaches, recognize a person's intention or the existence of

a social connection with the child as grounds for establishing maternity and paternity, and allow only altruistic surrogacy. The examined countries with religious law rely on religious rules in determining a child's origin, which have been systematically codified only in recent decades; they do not recognize the use of reproductive technologies for religious reasons, while at the same time developing separate legal regulation of determining a child's origin for non-citizens under secular laws. Finally, countries that rely partly on customary law have quite flexible rules for determining a child's origin, which, in particular, include establishing paternity on the basis of a man's public acknowledgment of himself as the father before the community.

The thesis examines conflict-of-laws regulation of the determination of a child's origin and concludes that, in order to effectively protect the interests of the child in legal relations arising from the determination of a child's origin in the presence of a foreign element, it is appropriate to apply the principle of protecting the weaker party to the legal relationship (the child). Therefore, the legal order that is the most favourable for ensuring the interests of the child should be applied. The author proposed to supplement Part 1 of Article 65 of the Law of Ukraine "On Private International Law" and to state it in the following wording: "the establishment and challenge of paternity is determined by the personal law of the child at the time of his or her birth or by the law that is closely related to the relevant relationship and if it is more favourable to the child"

Considering the ongoing development of a draft convention on cross-border parentage under the auspices of the Hague Conference on Private International Law, the thesis offers proposals for the structure and content of the future convention. The author argues that the draft convention must necessarily contain the following provisions: Guarantees of Children's Rights, Recognition by Operation of Law, Automatic Recognition, Applicable Law, Jurisdiction, Procedural Guarantees, and an Optional Protocol on Surrogacy.

The last section of the thesis, "Problems and Prospects for the Protection of Children's Rights When Determining Their Origin in Ukraine", is devoted to current issues related to the impact of martial law, hostilities, and the temporary occupation of parts of the territory of Ukraine by the aggressor state on determining the origin of children born during the war.

It examines respect for children's right to know and be cared for by their parents, the right to acquire citizenship based on descent, and the right to preserve their identity. It is stated that the actions of the Russian authorities to forcibly transfer Ukrainian children from the temporarily occupied territories violate norms of international law. Determining the origin of a child born in the temporarily occupied territories (birth registration, establishment of the fact of birth) is carried out according to special (simplified) procedures to ensure and protect the rights of the child. Ukrainian legislation provides mechanisms for registering births by the Civil Registry Office and for establishing the fact of birth in the temporarily occupied territories by court decision.

Based on the research conducted, doctrinal conclusions and proposals have been formulated to improve national legislation in line with international standards for the protection of the rights of the child, as well as recommendations for resolving conflicts of laws in determining a child's origin by adopting a convention on cross-border parentage.

Keywords: private international law, determination of a child's origin, family law of Ukraine, family rights, family legal relations, UN Convention on the Rights of the Child, European Court of Human Rights, ECtHR case-law, protection of the rights of the child, protection of children's rights, determination of paternity, recognition of paternity/maternity, establishment of paternity/maternity, conflict-of-laws regulation, best interests of the child.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лефтерова О.І. Міжнародно-правове забезпечення реалізації права дитини на інформацію про власне походження. *Правова держава* № 33 (2019), с. 194-199. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162052>
2. Лефтерова О.І. Колізійне регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 2(35) с. 23-33 DOI 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185895
3. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини в країнах романо-германської правової системи. *Аналітично-порівняльне правознавство* Випуск № 05, 2025, частина 1. С. 232-238. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.40>
4. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини у країнах загального права: правові презумпції та судова практика. *Нове українське право* №4, 2025. С. 239-247. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.30>
5. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини на тимчасово окупованих територіях України: вплив міжнародних стандартів захисту прав дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 92 (2025) частина 1. С. 431-438. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.61>

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

1. Лефтерова О.І. Застосування строку позовної давності для визначення походження дитини в судовому порядку: аналіз законодавства та практики ЄСПЛ. Другі економіко-правові студії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (10 жовт. 2019 р., м. Одеса) / ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЕПФ; відп. ред. А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2019. 177 с. 56-58.
2. Лефтерова О.І. Презумпція батьківства в законодавстві України та деяких зарубіжних країн. «Перші економіко-правові студії» : мат. наук.-практ. конф. молодих вчених (7 березня 2019 р., м. Одеса) / відп. ред. А. В. Смітюх ; ред.кол.: А. В. Левенець, О. О. Нігреєва, О. М. Савастєєва [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2019. С. 12-15.

3. Olena Lefterova. Cooperation between Ukraine and Georgia in the child's rights protection under Article 8 of Convention on the Rights of the Child. The First Annual Conference "Challenges of Modern Public Law" June 23-25, 2023. Batumi, Georgia.

4. Olena Lefterova. The Best Interests of the Child Principle as Applied in the European Court of Human Rights Case Law. International conference "Democracy, rule of law, and protection of human rights in the European Union". Jean Monnet Chair "The European Union's fundamental values: Democracy, Rule of Law and Protection of Human Rights" September 29-30, 2023. Batumi, Georgia.

5. Лефтерова О.І. Захист права дитини на збереження ідентичності на тимчасово окупованих територіях України: міжнародно-правовий аспект. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 399 с.

6. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини у рішеннях Європейського суду з прав людини: дотримання балансу інтересів. Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали ХХІІІ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (26 квітня 2024 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024. 248 с.

7. Лефтерова О.І. Щодо значення походження дитини в контексті дотримання гарантованих їй прав. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : зб. матеріалів круглого столу (м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.) / МВС України ; Нац. акад. правових наук України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. конституц. і міжнар. права ф-ту № 4. – Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2024. 327 с.

8. Lefterova Olena. Convention on the Rights of the Child principles applied on child's right to birth registration. Перспективні напрямки наукових досліджень, СХLІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Чернівці, 31 травня 2024 року. 428 с.

9. Lefterova Olena. Birth registration and child's right to preservation of identity: international aspects. ICON-S Georgia II Annual Conference "Georgian Public Law and the Challenges for the European Integration" 28-29 September 2024. Tbilisi, Georgia.

10. Лефтерова О.І. Докази у справах про визначення батьківства: судова практика українських судів та ЄСПЛ. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»* № 44 (жовтень, 2024), с. 280-290.

11. Лефтерова О.І. Захист прав дитини у контексті збереження ідентичності: міжнародний та український досвід і перспективи. Онлайн-лекторій при Раді молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України, 5 жовтня 2024 року.

12. Лефтерова О. І. Концепція «child's origin» у міжнародному праві. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 81-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячений 160-й річниці університету. Секція економічних і правових наук (Одеса, 22–24 квіт. 2025 р.) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: Л. Є. Борисова, Н. В. Добровольська, М. А. Кіріліна та ін. Одеса : Олді+, 2025. С. 40–43.

13. The Concept of Intentional Parenthood in International Law: Prospects for Legal Recognition. Тринадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 травня 2025 р.) / упоряд. А. Л. Святошнюк ; відп. ред. В. І. Труба. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ;економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2025. 204 с

14. Лефтерова О.І. Походження дитини та юридична ідентичність в умовах воєнного часу: міжнародний досвід. Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Гринько. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 236 с.

ЗМІСТ	
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	
1.1. Стан наукової розробки питання визначення походження дитини в дослідженнях українських та зарубіжних правників	34
1.2. Визначення походження дитини як правова категорія в доктрині сімейного права	52
1.3. Правове регулювання визначення походження дитини за участі іноземного елемента	74
Висновки до Розділу 1	84
РОЗДІЛ 2: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	
2.1. Стандарти та гарантії визначення походження дитини у міжнародних договорах та судовій практиці ЄСПЛ	86
2.2. Правові сім'ї і підходи до визначення походження дитини. Особливості національного законодавства щодо визначення походження дитини	109
2.3. Колізійне регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві. Уніфікація та гармонізація правових норм	129
Висновки до Розділу 2	143

РОЗДІЛ 3: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ	
3.1. Визначення походження дитини в українському законодавстві і практиці національних судів	147
3.2. Запровадження міжнародних стандартів у правовому регулюванні визначення походження дитини в Україні	178
3.3. Проблеми і перспективи захисту прав дітей при визначенні їх походження в Україні	188
Висновки до Розділу 3	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214
ДОДАТКИ	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй

ДРТ – допоміжні репродуктивні технології

ЕК – Європейська Комісія

ЕКПЛ – Європейська Конвенція з прав людини

ЕС – Європейський Союз

ЕСПЛ – Європейський суд з прав людини

КПД – Комітет з прав дитини Організації Об'єднаних Націй

КК України – Кримінальний кодекс України

КПЛ – Комітет з прав людини Організації Об'єднаних Націй

КпШС – Кодекс про шлюб та сім'ю

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права

ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАР – Південна Африканська Республіка

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

РАЦС – Реєстрація актів цивільного стану

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

СК України – Сімейний кодекс України

США – Сполучені Штати Америки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Питання визначення походження дитини, на перший погляд, не викликає складних наукових дискусій – дитина походить від своїх батьків, формальне закріплення походження дитини від цих батьків є підставою для появи взаємних прав та обов'язків у дитини та її батьків. Проте це питання стає предметом обговорення тоді, коли походження дитини виходить за межі традиційних уявлень суспільства про те, якою має бути сім'я. Хоча класичні презумпції материнства та батьківства щодо дітей, народжених у шлюбі, досі є загальноприйнятними способами визначення походження дитини, все більшого поширення набирають питання встановлення батьківства та материнства щодо дітей, народжених не в шлюбі або в одностатевих сім'ях, із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (надалі – ДРТ). Багатогранність наявних сьогодні форм сімейних та батьківських відносин породжує потребу у розгалуженому гнучкому правовому регулюванні. Звісно, коли йдеться про відносини в сім'ї як основі формування суспільства, у контексті прослідковуються й етичні питання, однак вони не є предметом дослідження, науковий інтерес викликає правове регулювання визначення походження дитини від батьків і складнощі у застосуванні єдиного нормованого підходу до різноманітних форм батьківства, притаманних сучасному суспільству.

Ефективне планування сім'ї, зокрема за допомогою застосування ДРТ, є частиною свідомого вибору сучасних молодих людей, що, своєю чергою, відповідає соціальній політиці та покращенню демографічної ситуації в Україні та за кордоном. Саме тому правове регулювання визначення походження дитини незалежно від способу зачаття або народження, і тої форми сімейних відносин, яку обирають її батьки (або матір/батько окремо), не має залишатися «сірою зоною» у законодавстві, а потребує чітких правил та гарантій від держави.

Ще більше правовідносини, що виникають при визначенні походження дитини, ускладнюються наявністю іноземного елемента: народження дитини у шлюбі, де батьки мають різне громадянство або проживають у третій країні, транскордонне сурогатне материнство, визнання документів, що встановлюють походження дитини,

за кордоном тощо. Визначення батьківства та материнства перестало бути виключно внутрішньодержавною справою, адже дедалі частіше виникають ситуації, коли походження дитини пов'язане з декількома юрисдикціями. Тож в умовах глобалізації, посилення міграційних процесів та активної просвітницької діяльності щодо захисту прав дітей питання визначення походження дитини набуває особливого значення у міжнародному приватному праві. Наявність іноземного елемента при визначенні походження дитини зумовлює численні колізії права і ускладнює реалізацію основоположних прав дитини, закріплених у Конвенції ООН про права дитини 1989 року.

Загалом останні десятиліття після прийняття Конвенції про права дитини ознаменовані переходом від ставлення до дитини як до об'єкта правовідносин, що потребує захисту та опіки (підхід, заснований на потребах дитини), до позиціонування дитини як суб'єкта, який володіє правоздатністю від народження і набуває гарантованих міжнародним правом прав та обов'язків (підхід, заснований на правах дитини). Такий підхід називають «дитиноцентричним» або «дитиноорієнтованим», але від того його суть не змінюється – дитина є учасником правовідносин з моменту народження, і всі рішення, що ухвалюються дорослими, мають слугувати найкращим інтересам дитини. Виходячи з цього, дослідження законодавчого регулювання визначення походження дитини має ґрунтуватися на підході, заснованому на правах дитини.

У Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року підкреслено зобов'язання держав «до 2030 року гарантувати юридичну ідентичність для всіх, включаючи реєстрацію народження» (Ціль 16.9) [164]. Дійсно, загальнообов'язкова державна реєстрація народження кожної дитини є тим інструментом, що покликаний встановити юридичний зв'язок між дитиною та її батьками (поява взаємних прав та обов'язків батьків та дитини) і між дитиною та державою (набуття громадянства, гарантії дотримання прав дитини).

Наступним важливим чинником, що актуалізує питання визначення походження дитини в Україні, є події, які призвели до масових порушень прав дитини. Тимчасова окупація територій України з 2014 року та початок

антитерористичної операції на сході України, а згодом і повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року та початок великої війни, призвели до необхідності вносити зміни до законодавчого регулювання визначення походження дитини, народженої на тимчасово окупованих територіях України. Дії, вчинювані країною-агресором на території нашої держави, призвели до численних порушень прав та свобод громадян. Вивезення дітей з тимчасового окупованих територій до РФ, надання їм і всім дітям, які народились на окупованій території, російського громадянства, розлучення із батьками та родичами та інші злочинні дії призвели до порушення прав українських дітей знати своїх батьків та на їх піклування (стаття 7 Конвенції про права дитини) та права на збереження ідентичності (стаття 8 Конвенції про права дитини). Складнощі, пов'язані з реєстрацією народження дітей, визнанням/встановленням батьківства через ускладнення доступу до сервісів реєстрації актів цивільного стану, постали на території, підконтрольній Україні. Вже сьогодні можна сказати, що Україна отримала унікальний для Європи у двадцять першому сторіччі досвід встановлення нових правил для визначення походження дитини у воєнний час, коли прості реєстраційні процедури ускладнені реаліями війни і окупації.

Усі ці події дали поштовх для активізації наукових розвідок в Україні та за кордоном у питанні визначення походження дитини та захисту її прав.

Серед українських дослідників цивільного та сімейного права окремі питання правового регулювання визначення походження дитини як підстави появи батьківських правовідносин розглядаються у доробках В. І. Борисової, В. А. Ватраса, М. З. Вовк, К. М. Глиняної, О. В. Дзери, А. О. Дутко, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Н. М. Конончук, Л. В. Красицької, С. Є. Морозової, Л. А. Ольховик, З. В. Ромовської, П. І. Салюка, А. Л. Святошнюк, М. М. Слабан, Н. М. Старікової, Н. В. Степаненко, К. О. Стопченко, О. В. Ступак, Т. С. Супрун, Л. М. Токарчук, Г. Я. Тріпультського, В. І. Труби, С. Я. Фурси. Порівняльний аналіз визначення батьківства та материнства в Україні та за кордоном висвітлено у працях О. В. Горбунової, М. С. Коваленко, М. В. Менджул, О. В. Шумало. Дослідженню сімейних правовідносин з іноземним елементом присвячено праці А. С. Довгерта, С. М. Задорожної, В. Я. Калакури, В. І. Кисіля, Р. А. Майданика, М. В. Менджул, О. В. Розгон, Ю. В. Черняк. Проблемні

питання застосування ДРТ та сурогатного материнства досліджують Н. А. Аблятіпова, М. М. Гресь, А. О. Дутко, Н. М. Квіт, Б. В. Островська. Закордонні дослідження питань, пов'язаних з походженням та ідентичністю дитини, здійснені S. Besson, R. J. Blauwhoff, A. Brown, P. Beaumont, G. van Bueren, J. Fortin, R. Hodgkin, A. Jumakova, K. Trimmings, A. Tryfonidou, Z. Vaghri, J. Zermatten, K. Wade.

Окрім цього, варто звернути увагу на захищену у 2025 році дисертацію О. В. Горбунової «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США». Науковиця висвітлює питання правових презумпцій материнства та батьківства, питання встановлення батьківства у добровільному та судовому порядку і правове регулювання ДРТ в Україні, США і країнах ЄС. Напрямок цього дисертаційного дослідження перетинається з дослідженням правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві, однак в дослідженні О. В. Горбунової акцент зроблено на національному регулюванні визначення походження дитини в обраних юрисдикціях і не приділяється увага питанням колізійного врегулювання визначення походження дитини у правовідносинах за участі іноземного елемента. Окрім того, здійснюючи дисертаційне дослідження, ми приділили багато уваги міжнародним стандартам регулювання визначення походження дитини, а тому дослідили норми міжнародних договорів та судову практику ЄСПЛ, і яким є стан запровадження міжнародні стандартів та гарантій в українське законодавство та судову практику. Тому вбачаємо відсутність спільної мети, предмета та об'єкта, матеріалів і висновків наукового дослідження у доробку О. В. Горбунової та даному дослідженні.

Правове регулювання визначення походження дитини має комплексний, міжгалузевий характер, а у випадку наявності іноземного елемента додатково постає питання вибору правопорядку та застосування норм матеріального права іншої держави з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини. Задля уникнення правової невизначеності статусу дитини у правовідносинах з іноземним елементом і забезпечення її прав, зокрема права на ім'я, набуття громадянства та права знати своїх батьків, необхідно дослідити правове регулювання визначення материнства та батьківства у різних юрисдикціях, з метою обрати той правопорядок,

що буде найбільш сприятливим для дитини та забезпечить дотримання її найкращих інтересів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано згідно із планом науково-дослідної роботи кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права та кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темами: «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» №175 (державний реєстраційний номер 0118U004432, виконувалася в період з 2018 по 2022 роки) та «Приватно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: проблеми теорії та практики» № 345 (державний реєстраційний номер 0123U102606, затверджена наказом № 721-18 від 28.04.2023 р.) відповідно.

Пріоритетний напрям розвитку науки і техніки за темою НДР: Приватно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: проблеми теорії та практики / Private legal regulation of public relations in Ukraine: problems of theory and practice (Номер державної реєстрації теми: 0123U102606, терміни виконання: 01.05.2023 – 31.12.2027). Напрямок: Фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави. Піднапрямок: Національні інтереси України в контексті геополітичних проблем сучасного глобалізованого світу та формування нового міжнародного правопорядку. Розвиток національної правової системи в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Стратегічний пріоритетний напрям інноваційної діяльності НДР - Має наукове значення як фундаментальне дослідження. Галузь застосування - 73.20.2. - дослідження і розробки в галузі суспільних наук (соціологічні, політичні, філософські. Економічні, юридичні, педагогічні, психологічні науки).

Індекс УДК та тематичні рубрики НТІ - 10. Держава та право. Юридичні науки УДК 34.

10.27 Цивільне право УДК 347

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробці теоретичної концепції правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві з урахуванням міжнародних стандартів і національного законодавства України.

Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань:

- 1) визначити поняття та зміст правових категорій «походження дитини» та «визначення походження дитини» у сімейному та міжнародному приватному праві;
- 2) визначити ознаки правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини, та склад їх учасників;
- 3) визначити форми, у яких може виражатись іноземний елемент, у правовідносинах, що виникають при визначенні материнства та батьківства;
- 4) дослідити зміст колізійних прив'язок, що застосовуються для регулювання правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини за участі іноземного елемента;
- 5) визначити систему міжнародних договорів, які регламентують правове регулювання визначення материнства та батьківства та проаналізувати зміст таких положень;
- 6) систематизувати судову практику ЄСПЛ щодо визначення материнства та батьківства та захисту права дитини на інформацію про своє походження та збереження ідентичності;
- 7) здійснити порівняльно-правовий аналіз законодавчого регулювання визначення походження дитини у державах континентальної, англо-саксонської правових сімей та державах з релігійним та звичаєвим правом;
- 8) дослідити колізійне регулювання визначення походження дитини за участі іноземного елемента, в тому числі при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, за законодавством України та зарубіжних країн;
- 9) дослідити перспективи гармонізації та уніфікації правових норм різних країн щодо визначення походження дитини, зокрема ті, що в компетенції Гаазької конференції з міжнародного приватного права;

10) дослідити особливості українського законодавства, що регулює визначення походження дитини у добровільному та судовому порядку;

11) розглянути вплив та застосування міжнародних стандартів при визначенні походження дитини в Україні;

12) розглянути виклики, пов'язані з воєнним станом, окупацією та активними бойовими діями, які вплинули на визначення походження та збереження ідентичності українських дітей;

13) виявити особливості визначення материнства та батьківства при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій в Україні за участі іноземців

14) запропонувати перспективи вдосконалення українського законодавства щодо колізійного регулювання визначення походження дитини, народженої за допомогою транскордонного сурогатного материнства.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі визначення походження дитини у різних юрисдикціях, у тому числі з іноземним елементом.

Предметом дослідження є норми міжнародних договорів, національного законодавства різних правових систем, українського законодавства та практика їх застосування у сфері визначення походження дитини.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечило всебічний, об'єктивний та комплексний аналіз правового регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві.

Загальнонаукові методи

Застосування *діалектичного методу* дозволило виявити закономірності правового регулювання інституту визначення походження дитини, простежити трансформацію підходів у міжнародному та національному праві у цій сфері та сформулювати узагальнені висновки щодо його еволюції (Розділ 1.3, Розділ 2.1).

Використання *історико-правового методу* забезпечило з'ясування історичних витоків правових стандартів прав дитини та гарантій їх забезпечення, зокрема при визначенні походження дитини, а також дослідження впливу прецедентів

міжнародних судових інституцій (ЄСПЛ) на становлення сучасних міжнародних стандартів (Розділ 2.1).

Застосування *системно-структурного методу* дало можливість розкрити внутрішню структуру правової концепції походження дитини, а також з'ясувати взаємозв'язок цього інституту з іншими правами дитини, закріпленими у Конвенції ООН про права дитини (Розділи 1.2, 2.1).

Використання *методів аналізу і синтезу* дозволило виокремити ключові елементи правового регулювання визначення походження дитини та на цій основі сформулювати комплексні висновки щодо перспектив їх гармонізації (усі розділи).

Застосування *методів індукції та дедукції* забезпечило перехід від аналізу конкретних прецедентів і національних норм до формулювання узагальнених висновків про тенденції розвитку міжнародного правового регулювання у досліджуваній сфері (Розділи 1.3, 2.2, 2.3).

Спеціально-юридичні методи

Застосування *порівняльно-правового (компаративістського) методу* дозволило здійснити аналіз законодавства держав континентальної (Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Фінляндії, Японії, України), англосаксонської (Велика Британія, США, Канада, Австралія) правових сімей та країн релігійного (Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія) та звичаєвого права (Нігерія, Південноафриканська республіка) з метою виявлення спільних рис та відмінностей у законодавчому регулюванні визначення походження дитини (Розділ 2.2).

Використання *формально-юридичного методу* забезпечило глибоке тлумачення положень міжнародних договорів (Конвенції ООН про права дитини, Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Декларації прав дитини тощо), а також норм українського сімейного та цивільного законодавства, що регламентують визначення походження дитини (Розділ 1.3, Розділ 3.1).

Застосування *методу правового моделювання* дозволило розробити пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства у сфері визначення походження дитини (Розділ 3.3) та сформулювати рекомендації щодо змісту окремих норм

майбутньої Конвенції про транскордонне визнання батьківства, яку наразі розробляє Гаазька конференція з міжнародного права (Розділ 2.3).

Використання *методу правової інтерпретації* забезпечило з'ясування змісту положень Європейської Конвенції з прав людини (стаття 8 Право на повагу до приватного життя) та практики її застосування ЄСПЛ у справах, що стосуються права дитини на збереження ідентичності, доступ до інформації про власне походження, застосування ДНК тестування для встановлення батьківства (Розділ 1.3, Розділ 3.2).

Застосування *колізійно-правового методу* дозволило дослідити проблематику конфліктів юрисдикцій при транскордонному визнанні сурогатному материнстві та у випадках визначення батьківства в міжнародних шлюбах, а також виробити пропозиції щодо шляхів їх вирішення через уніфікацію та гармонізацію міжнародно-правових норм (Розділ 2.3).

Таким чином, поєднання зазначених методів дало можливість забезпечити системний та комплексний підхід до дослідження проблеми, підвищити рівень наукової достовірності отриманих результатів та сформулювати практичні рекомендації для удосконалення національного та міжнародного правового регулювання у сфері визначення походження дитини.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше в українській науці запропоновано концепцію правового регулювання визначення походження дитини у міжнародному приватному праві як комплексного правового явища, що охоплює колізійне регулювання, міжнародні стандарти та гарантії визначення материнства та батьківства, порівняння законодавчого регулювання визначення походження дитини в країнах романо-германської, англосаксонської правових сімей, а також у країнах з елементами релігійного та звичаєвого права, і дослідження шляхів уніфікації та гармонізації норм щодо визначення походження дитини з іноземним елементом.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень та висновків, які мають наукову новизну та виносяться на захист, зокрема:

- *вперше:*

- сформульовано авторську дефініцію «визначення походження дитини» як процедури встановлення батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, що здійснюється на підставах та у спосіб, визначених в законодавстві, і має своїм наслідком виникнення взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини;

- аргументовано, що правове регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві характеризується наявністю іноземного елемента і полягає у встановленні та формальному закріпленні у визначеному в законі порядку батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами, з урахуванням норм міжнародних договорів;

- доведено, що законодавче регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві характеризується наявністю чотирьох ключових ознак: фактичної (визначення походження дитини є правовстановлюючим юридичним фактом), юридичної (засвідчення походження у визначеній формі (адміністративна процедура) відповідно до національного законодавства), інструментальної (включає закріплені в законі засоби забезпечення прав дитини та її найкращих інтересів) і міжнародної (визначення застосовуваного права, визнання іноземних актів цивільного стану і судових рішень, а також стандарти прав дитини, закріплені в міжнародному праві);

- визначено форми, у яких може виражатись іноземний елемент у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини: народження дитини в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання її батьків; здійснення акту реєстрації народження в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; винесення судового рішення про визнання материнства або батьківства судом держави, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; здійснення процедури допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, імплантація ембріона) в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; укладення цивільно-правового договору про надання послуг сурогатного материнства в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; різне громадянство батьків дитини;

- на підставі порівняльно-правового аналізу виявлено ключові особливості та підходи до визначення походження дитини у країнах різних правових сімей: романо-германській, англосаксонській, релігійного права та змішаній з домінуванням звичаєвого права. Встановлено, що країни з романо-германської правової сім'ї тяжіють до більш традиційних підходів визначення походження дитини на підставі презумпції шлюбного походження дитини, суворо регулюють питання застосування допоміжних репродуктивних технологій і забороняють сурогатне материнство (окрім України); країни загального права мають більш гнучкі підходи, визнають намір особи або факт соціального зв'язку з дитиною як підставу для встановлення материнства та батьківства, дозволяють тільки альтруїстичне сурогатне материнство; досліджувані країни з релігійним правом у визначенні походження дитини спираються на релігійні правила, що дістали системної кодифікації тільки у останні десятиліття, не визнають застосування репродуктивних технологій з релігійних причин, однак простежується тенденція до окремого правового регулювання питань визначення походження дитини для негромадян за світськими законами; країни, котрі спираються частково на звичаєве право, мають доволі гнучкі норми до визначення походження дитини, що, зокрема включають встановлення батьківства на підставі визнання себе батьком перед громадою;

- обґрунтовано необхідність доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції: *«Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини»;*

- обґрунтовано необхідність внести зміни до частини 1 статті 24 проєкту закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року, доповнивши її таким положенням: *«Походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ замінного материнства, якщо один з подружжя - генетичних батьків дитини є іноземцем, визначається відповідно до норм Закону України «Про міжнародне приватне право».*

удосконалено:

- комплексну правову характеристику терміну «походження дитини» як правовстановлюючого юридичного факту, який після формального закріплення у встановленому законом порядку як акт цивільного стану є: 1) тлом для виникнення батьківських правовідносин; 2) підставою для виникнення взаємних прав та обов'язків у батьків та дітей і 3) елементом ідентичності дитини, що формує особистість дитини та впливає на її подальше життя;

- визначення права дитини знати своє походження (знати своїх батьків) як не абсолютного права, що охоплює медичний аспект (право знати сімейну історію хвороб та знати медично значущу генетичну інформацію про донора), аспект ідентичності (право на особисту інформацію про своїх предків для формування ідентичності нащадків), соціальний аспект (право знати повну особу батьків, щоб встановити з ним або нею стосунки) і юридичний аспект (походження дитини має бути засвічене в установленому законом порядку);

- пропозиції до змісту майбутньої Конвенції про транскордонне батьківство, що перебуває на стадії розробки під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права: Гарантії прав дитини (Guarantees of children's rights), Визнання батьківства в силу закону (Recognition by operation of law), Автоматичне визнання батьківства (Automatic recognition), Застосовне право (Applicable law), Юрисдикція (Jurisdiction), Процедурні гарантії (Procedural guaranties), Факультативний протокол про сурогатне материнство (Surrogacy Optional Protocol);

- аргументацію, що для ефективного захисту інтересів дитини у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини за наявності іноземного елемента, доцільним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин (дитини), а тому належить застосувати той правопорядок, який є найбільш сприятливим у даних правовідносинах для забезпечення інтересів дитини;

дістало подальшого розвитку:

- аргументація, що походження дитини від батьків може ґрунтуватись як на біологічному, так і на соціальному зв'язку між дитиною та батьками, що дозволяє застосовувати цей термін і у випадках усиновлення, народження дитини за допомогою ДРТ і сурогатного материнства;

- теза про те, що визначення походження дитини (в адміністративному порядку шляхом реєстрації народження чи в судовому порядку шляхом ухвалення рішення про визнання/встановлення факту батьківства) є одним із способів захисту прав дитини і має слугувати забезпеченню найкращих інтересів дитини;
- поширена у доктрині міжнародного права теза про те, що визначення походження дитини ґрунтується на положеннях статей 7 та 8 Конвенції про права дитини, котрі прямо пов'язують право дитини на реєстрацію народження, ім'я, громадянство та збереження ідентичності з обов'язками держави – ці норми часто використовують як орієнтир при формуванні та тлумаченні національних правил встановлення походження дитини;
- систематизація рішень Європейського суду з прав людини щодо визначення походження дитини, зокрема у питаннях доступу до інформації про походження, застосування генетичної експертизи як доказу спорідненості і балансування інтересів дитини, батьків і суспільного інтересу;
- підстави виникнення правових колізій та конфліктів окремих юрисдикцій: відмінність концепцій материнства/батьківства, розбіжності у правовому регулюванні допоміжних репродуктивних технологій та сурогатного материнства, конфлікти між нормами приватного права, різні правила процедури реєстрації народження;
- систематизація колізійних прив'язок (відсилок до права, що належить застосувати) при визначенні походження дитини: особистий закон (*Lex personalis*), закон громадянства (*Lex patriae*), закон місця проживання особи (*Lex domicilii*), закон найбільш тісного зв'язку (*Lex connectionis fermitatis*), право місця укладення шлюбу батьків (*Lex loci celebrationis*), право суду, який розглядає справу (*Lex fori*), закон найбільш сприятливий для сторони (*Lex benignitatis*);
- дослідження впливу воєнного стану, активних бойових дій та тимчасової окупації території України країною-агресором на визначення походження дітей, які народжуються під час війни, зокрема на дотримання їх права знати своїх батьків та на їх піклування, права на одержання громадянства відповідно до походження від батьків, права на збереження ідентичності. Доведено, що дії російської влади з

примусового переміщення українських дітей з тимчасово окупованих територій порушують норми міжнародного права.

Практичне значення результатів. Отримані у результаті проведеного дисертаційного дослідження наукові висновки та пропозиції можуть бути використані у *науково-дослідницькій сфері* – для подальшого розвитку доктринальних досліджень визначення походження дитини в сімейному та міжнародному приватному праві України; у *законотворчій діяльності* – для удосконалення українського законодавства щодо визначення походження дитини, а саме, положення статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і норми статті 24 проекту закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року; у *судовій та адміністративній практиці* – при визначенні материнства та батьківства в судовому порядку або реєстрації походження дитини за участі іноземного елемента в адміністративному порядку (Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників Ізмаїльського відділу державної реєстрації актів цивільного стану в Ізмаїльському районі Одеської області Одеського міжрегіонального управління Міністерства юстиції України від 16.02.2026 № 2674-вих-2026/ОД (Додаток 3); у *навчально-методичній роботі* – при підготовці підручників, навчальних посібників та науково-методичної літератури з міжнародного приватного права, сімейного права України та порівняльного сімейного права; а також у *навчальному процесі* – при викладанні дисциплін «Міжнародне приватне право», «Сімейне право України», «Порівняльне сімейне право».

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: Науково-практична конференція молодих вчених «Перші економіко-правові студії» (7 березня 2019 року, м. Одеса), Науково-практична конференція молодих вчених «Другі економіко-правові студії» (10 жовтня 2019 року, м. Одеса), International Conference "Challenges of Modern Public Law" (June 23-25, 2023, Batumi, Georgia), International conference (Jean Monnet Chair) "Democracy, rule of law, and protection of human rights in the European Union" (September 29-30, 2023, Batumi,

Georgia), Міжнародна наукова конференція «Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень» (23 квітня 2024 року, м. Київ), XXIII Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (26 квітня 2024 року, м. Львів), Круглий стіл «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (25 червня 2024 року, м. Кам'янець-Подільський), CXLIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Перспективні напрямки наукових досліджень» (31 травня 2024 року, м. Чернівці), ICON-S Georgia II Annual Conference “Georgian Public Law and the Challenges for the European Integration” (28-29 September 2024, Tbilisi, Georgia), VIII Correspondence International Scientific and Practical Conference (October 4th, 2024, European Scientific Platform, Vinnytsia), Міжнародна науково-практична конференція «Тринадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвячена пам'яті Є. В. Васьковського (30 травня 2025 року, м. Одеса), Науково-практична конференція «Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану» (3 червня 2025 року, м. Хмельницький).

Окрім цього, було проведено публічну лекцію на тему «Захист прав дитини у контексті збереження ідентичності: міжнародний та український досвід і перспективи» у Онлайн-лекторії при Раді молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України (5 жовтня 2024 року, м. Київ).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг становить 259 сторінок, список джерел налічує 322 найменування.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

1.1. Стан наукової розробки питання визначення походження дитини в дослідженнях українських та зарубіжних правників.

У останні три десятиліття, в українській доктрині сімейного права було проведено чимало досліджень, які висвітлюють різні аспекти правового регулювання визначення походження дитини, серед яких доробки Л. А. Ольховик «Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України» (2006), В. А. Ватраса «Суб'єкти сімейних правовідносин» (2008), Г. Я. Тріпутьського «Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми» (2008), Л. В. Красицької «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» (2015), Т. С. Супрун «Докази та доказування у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства)» (2017), О. В. Розгон «Договори у сімейному праві України» (2018), Н. М. Старікової «Цивільно-правова відповідальність у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій» (2018), М. В. Менджул «Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування)» (2019), К. О. Стопченко «Судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства» (2019), І. І. Волкової «Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей» (2021), Н. В. Степаненко «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз» (2021), Л. М. Токарчук «Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї» (2021), В. І. Труби «Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин» (2021), Н. В. Волкової «Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві» (2022), П. І. Салюка «Захист сімейних прав та інтересів судом» (2023), О. В. Ступак «Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України» (2025),

О. В. Горбунової «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США» (2025).

Власне, у галузі міжнародного приватного права є невелика кількість досліджень, присвячених питанням правовідносин між батьками та дітьми і колізійному регулюванню сімейних правовідносин в цілому. В. І. Кисіль здійснив аналіз механізмів, принципів та системи норм колізійного регулювання сімейних правовідносин у межах дисертаційного дослідження «Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві» (2001). Дослідження М. М. Слабан «Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект)» (2017) розкривають практику ЄСПЛ у регулюванні правовідносин батьків та дітей. Також варто згадати дисертаційне дослідження Ю. В. Черняк «Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу: проблемні питання теорії і судової практики вирішення сімейних спорів» (2019) і доробок М. В. Менджул у напрямку порівняльного права («Порівняльне сімейне право» (2021). Окремі наукові розвідки з питань визначення походження дитини за участі іноземного елемента здійснені А. С. Довгертом («Удосконалення колізійного регулювання та міжнародного цивільного процесу після реформи міжнародного приватного права 2005 року» (2010), О. В. Розгон («Колізійне регулювання встановлення походження дитини при застосуванні сурогатного материнства» (2017), «Доцільність уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві» (2017), В. Я. Калакурою («Удосконалення принципів колізійного регулювання сімейних відносин в сучасних умовах» (2019), Р. А. Майдаником («Правове регулювання відносин сурогатного материнства з іноземним елементом. Імплементация кращого досвіду в Україні» (2020) та іншими науковцями.

Пропонуємо розглянути більш детально ключові напрацювання українських учених щодо питання визначення походження дитини у сімейному та міжнародному приватному праві.

Л. А. Ольховик у дослідженні особистих немайнових прав дитини розробила власну класифікацію особистих немайнових прав дитини за цільовою направленістю,

віднісши право на реєстрацію народження та право на індивідуалізацію особи в суспільстві до категорії «особисті немайнові права, направлені на забезпечення соціального буття дитини» [72, с. 4]. Реалізація права на реєстрацію народження тісно пов'язана із правом дитини на індивідуалізацію, під яким учена розуміє «забезпечену законом можливість володіти, користуватись, розпоряджатись, вимагати охорони свого власного імені, прізвища, по батькові, вимови, голосу, зображення та ін.» [72, с. 14]. У праві дитини на індивідуалізацію дослідниця виокремлює такі правомочності: «володіти певною індивідуальністю; користуватись своєю індивідуальністю; створювати та змінювати свою індивідуальність; вимагати захисту у випадку будь-якого порушення права на індивідуальність» [72, с. 6].

У межах дослідження суб'єктів сімейних правовідносин В. А. Ватрас висвітлив питання щодо підстав появи правовідносин між батьками та дітьми, поняття сімейних правовідносин, характеристики суб'єктів як основного елементу сімейних правовідносин. Опираючись на загальновизнану у сімейному праві тезу, що суб'єктами сімейних правовідносин є виключно фізичні особи, у дисертаційному дослідженні науковцем аргументовано позицію щодо необхідності запровадження у науковий обіг терміна, «який би визначив правовий статус та місце юридичних осіб та інших колективних суб'єктів права в сімейному законодавстві й водночас відмежовував останніх від суб'єктів сімейних правовідносин», і запропоновано поняття «суб'єкти комплексних відносин, які регулюються сімейним законодавством» [3, с. 9].

У більш ранньому дослідженні «Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя» (2002) В. А. Ватрас надає визначення поняттю «сурогатне материнство» як процедурі «запліднення жінки, шляхом імплантації ембріону з використанням генетичного матеріалу подружжя, з методом вирощування та народження дитини, яка в подальшому буде відома такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю» і визначає особливий суб'єктний склад правовідносин, що виникають при застосуванні сурогатного материнства, виокремлюючи подружжя, які є суб'єктами

сімейних правовідносин, сурогатну матір (не визначається автором як суб'єкт сімейних правовідносин) і заклад охорони здоров'я (також не визначений автором як суб'єкт сімейних правовідносин) [4].

Дослідниця сімейного права Л. В. Красицька висвітлювала питання визначення походження дитини в межах докторського дисертаційного дослідження «Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей». Науковиця дослідила питання визначення походження дитини у різних площинах, зокрема, як юридичний факт, на підставі якого виникають батьківські права. Авторка зазначає з цього приводу, що «для виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері і батька; 3) державна реєстрація походження дитини» [54, с. 17].

Л. В. Красицька також має у науковому доробку дослідження щодо здійснення сімейних прав в умовах воєнного стану, в тому числі проблем, які виникають при визначенні материнства та батьківства у обставинах воєнного часу та окупації. Дослідниця аналізує стан законодавчого регулювання питання встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованих територіях, оцінки судами доказів, які надають заявники на підтвердження такого факту, посилаючись на актуальну практику ЄСПЛ [53, с. 80-81].

О. В. Розгон присвятила увагу дослідженню правового регулювання сурогатного материнства у монографії «Договори у сімейному праві України», проаналізувавши правову природу та особливості договору про сурогатне материнство за українським законодавством, зазначаючи, що договір про сурогатне материнство «є сімейно-цивільним, дво- або багатостороннім, взаємним, консенсуальним, строковим, оплатним чи безоплатним, фідуціарний, має ризикований характер (алеаторний) і спрямований не на гарантований, а можливий варіант досягнення результату медичного втручання» [120, с. 269]. Окрім цього, О. В. Розгон, одна із перших українських правників, яка системно розглянула колізійне встановлення походження дитини при застосуванні сурогатного материнства, дослідивши закордонний досвід, і навела пропозиції його імплементації

у правовий порядок визначення походження дитини, народженої у наслідок застосування сурогатного материнства в Україні. Авторка зазначає, що українське право закріплює декілька варіантів колізійних прив'язок при визначенні походження дитини: право держави громадянства і право держави, із якою є найбільш тісний зв'язок. [122, с. 123-133].

М. В. Менджул дослідила питання визначення походження дитини у порівняльній перспективі законодавства України та зарубіжних країн у посібнику з порівняльного сімейного права. Авторка виділяє такі випадки визначення походження дитини (з врахуванням положень СК України): 1) від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою; 2) яка народжена до десяти місяців після припинення шлюбу; 3) батьки якої не перебувають у шлюбі між собою; 4) народженої в результаті застосування ДРТ [62, с. 204-205]. Дослідниця аналізує регулювання визначення походження дитини в іноземних державах: застосування презумпції батьківства, визначення походження дитини, народженої із застосуванням ДРТ, звертаючи увагу на практику ЄСПЛ. Окрім цього, на увагу заслуговують міркування дослідниці щодо співвідношення таємниці донорства при застосуванні ДРТ і права дитини на інформацію про своє походження [62].

О. В. Горбунова присвятила своє дисертаційне дослідження компаративному аналізу визначення походження дитини у сімейному законодавстві України, країн ЄС та США. Авторка розглянула застосування презумпції шлюбного батьківства та материнства – найбільш поширеного способу встановлення походження дитини у обраних юрисдикціях, запропонувавши визначення презумпції шлюбного материнства/батьківства як «правового стану подружжя, який передбачає безумовне виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу, з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та в строки, встановленні чинним законодавством» [16, с. 194]. Дослідниця наводить власні аргументи на підтвердження тези, що встановлення походження дитини від матері та батька є юридичним фактом, «який призводить до виникнення батьківських правовідносин, має інституційне значення в сімейному праві будь-якої країни і слугує способом захисту інтересів дитини» [16, с.130].

Ю. В. Черняк здійснила дослідження розгляду сімейних спорів у міжнародному цивільному процесі, розглянувши, зокрема, роль принципів міжнародного приватного права при здійсненні правосуддя. Учена виділяє такі принципи визнання і виконання іноземних судових рішень: «остаточність судового рішення (*res judicata*) і неможливості перегляду його по суті на стадії визнання і виконання у запитуваній державі; взаємність; неможливості перегляду судом запитуваної держави фактичних обставин, якими суд держави походження рішення обґрунтовував свою юрисдикцію; застосування *lex fori* до процедури визнання і виконання іноземного судового рішення; можливість часткового визнання і виконання іноземного судового рішення; застосування простої і швидкої процедури визнання та ефективних заходів виконання судового рішення; поширення категорії «рішення суду» також на затверджені судом мирові угоди і договори, укладені сторонами аліментного зобов'язання» [167, с. 10].

У межах дослідження правового регулювання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні Л. М. Токарчук аналізує співвідношення понять «усиновлення» та «спорідненості» як підстави виникнення сімейних правовідносин. Так, учена зазначає, що усиновлення є юридичним актом, а спорідненість – біологічною категорією, і зважаючи на те, що усиновлення «прирівнюється до спорідненості і, як правило, замінює собою спорідненість як підставу виникнення сімейних правовідносин, це передбачає, що попередні права і обов'язки, що були засновані на спорідненості і мали до цього юридичне значення, повинні вважатися такими, що припинилися». Виняток, коли правовідносини між батьками та усиновленою дитиною і між нею та її біологічними родичами зберігаються, становлять випадки «за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка» [155, с. 199].

Л. М. Токарчук також має у своєму доробку роботи, присвячені питанням захисту прав дітей, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, починаючи з 2014 року. Так, у дослідженнях «Дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням антитерористичної операції» (2017) [149] і «Захист прав та інтересів дітей в умовах

війни на сході України та в анексованій Автономній Республіці Крим: нові виклики для України» (2020) [151] науковиця аналізує зміни до процесуального законодавства щодо можливості визнання факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях, зазначаючи, що запровадження змін у законодавство «вирішило не тільки одне із головних питань – визнання особи громадянином України, а й дотримання інтересів дитини» [149, с. 150].

Проблемі захисту прав та інтересів дітей у зв'язку з тимчасовою окупацією територій України також присвячено дисертаційне дослідження Н. В. Степаненко [143]. Дослідниця пропонує введення у доктрину сімейного та цивільного права поняття «особливості забезпечення захисту прав дитини в умовах війни» як окрему правову категорію, «враховуючи особливість дитини, її вразливість у стадії повноцінного розвитку, прерогативність у фундаментальності майбутнього кожної держави». Учена зазначає, що «особливість забезпечення прав і свобод дитини в умовах війни повинна стати одним із основних засобів реалізації функцій ООН на міжнародному рівні, а прийняті нормативно-правові акти, повинні мати обов'язковість виконання для кожної держави, через імплементацію у чинне національне законодавство, і конкретну підвищену (максимальну) кримінальну відповідальність за здійсненні військові злочини, які підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального трибуналу» [143, с. 169].

У межах дослідження реалізації цивільних прав в умовах війни, Ю. О. Заїка у доробку «Здійснення цивільних прав громадянами України в умовах збройного конфлікту» (2024) зазначає, що сімейні права є одними з найбільш уразливих цивільних прав в умовах війни, а їх реалізація прямо залежить від здатності держави забезпечувати реєстраційні та захисні механізми навіть у ситуації втрати контролю над територіями. Збройний конфлікт створює перешкоди у реалізації права на шлюб та сімейне життя, це призводить до правової невизначеності статусу дитини та батьків, зокрема у випадках народження на тимчасово окупованих територіях [34, с. 89-90].

Б. В. Островська у працях «Діти війни: проблеми сурогатного материнства під час військової агресії російської федерації проти України» (2023) та «Діти на

замовлення: конфліктні точки сурогатного материнства в Україні і шляхи їх вирішення» (2023) висвітлює проблеми комерційного сурогатного материнства під час війни в Україні, зокрема, правові аспекти та ризики надання послуг сурогатного материнства жінками України для іноземних громадян. Авторка розкриває питання виконання зобов'язань за договором сурогатного материнства під час воєнного стану, наголошуючи, що заповнення білих плям у правовому регулюванні сурогатного материнства і запровадження практики виключно альтруїстичного сурогатного материнства дозволить захистити права дитини та сурогатної матері [73, с. 68].

Окрім досліджень у царині правового регулювання сурогатного материнства, цікавими є дослідження визначення походження дитини при застосуванні різних методів ДРТ. До прикладу, А. О. Дутко здійснив дослідження «Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання» (2024), висвітливши питання визначення походження дитини, народженої в результаті застосування кріоконсервації ембріона, і запропонував декілька моделей визначення походження дитини, яка народилась у наслідок застосування кріоконсервованих статевих клітин або ембріонів, у тому числі у випадку постмортальної репродукції. Автор наголошує на необхідності регламентації прогалин у законодавстві про дану техніку ДРТ, закріпленні гарантій права на материнство та батьківство у випадку обмеження життєдіяльності або смерті передбачуваних батьків [28, с. 192-195].

У напрямку процесуальних аспектів визначення походження дитини, П. І. Салюк здійснив дослідження захисту сімейних прав та інтересів судом, зокрема аналізуючи визначення походження дитини від батька, матері як способів захисту прав батьків та дитини. Учений підкреслює, що визнання, встановлення або оспорення батьківства та материнства є способами захисту права жінки на материнство і права чоловіка на батьківство, прав біологічних батьків дитини, прав та інтересів неповнолітніх осіб, які народилися від батьків, що не перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі, за відсутності офіційного визнання батьківства» [128, с. 124-125]. Окрім цього, дослідник надає комплексне визначення поняттю судового захисту сімейних прав та інтересів як «універсальної форми захисту сімейних прав та інтересів, яка характеризується тим, що вона здійснюється спеціальним державним

органом – судом; відбувається у передбаченій цивільним процесуальним законом формі шляхом ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу, може бути виконане із можливістю застосування державного примусу; може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулася до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності; має виключну компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин; поряд із національним рівнем судового захисту присутній й міжнародний» [129, с. 252].

Дослідженню питання судового розгляду заяв про оспорювання материнства та батьківства присвячено дисертаційне дослідження К. О. Стопченко, у якому розкриваються питання процесуального розгляду таких заяв. Дослідниця зазначає, що «у справах про оспорювання батьківства та материнства суд здійснює захист сімейних прав та інтересів шляхом припинення правовідносин між батьком (матір'ю) та дитиною» [145, с. 171-172].

Аналіз застосування судами принципу «найкращі інтереси дитини» проведено у дисертаційному дослідженні О. В. Ступак [146]. Учена зазначає, що у галузі сімейних правовідносин справам, учасниками яких є батьки дитини, притаманна процесуальна особливість – «певний «конфлікт прав та інтересів», закладений у самому позові: необхідність та спосіб захисту прав позивача (якщо вони справді порушені) суд оцінює та обирає з обов'язковим урахуванням інтересів дитини, а не самого лише позивача» [146, с. 87]. Зважаючи на таку особливість, О. В. Ступак аналізує судові рішення на предмет застосування принципу «найкращі інтереси дитини» у двох аспектах: «які інтереси дитини потрібно вважати найкращими (діалектичний підхід) та яким потрібно вважати найкращим пріоритетне забезпечення інтересів дитини (в який спосіб) (діяльнісний підхід)» [146, с. 205-206].

Таким чином, у працях українських науковців питання законодавчого регулювання визначення походження дитини розглядаються у світлі різних правових категорій та явищ. Це зумовлено активним розвитком науки українського сімейного права та міжнародного приватного права України і свідчить про зацікавленість

правників у глибоких, детальних дослідженнях, сфокусованих на вирішенні певної правової проблеми.

У доробках іноземних дослідників питання визначення походження дитини почали активно досліджуватись у психології у середині ХХ століття. Про це заговорили психологи, які працювали із «психологічним дистресом» усиновлених дітей, визначивши переживання цих людей стосовно невизначеності свого походження як «генеалогічна розгубленість» (Genealogical Bewilderment). Цей термін у першу чергу розглядали у контексті проблем з визначенням свого походження і віднайденням власної ідентичності, з якими стикались усиновлені діти, діти, народжені не в шлюбі, та діти, зачаті за допомогою застосування репродуктивних технологій [257, с. 225]. Протягом тривалого часу можливість знати своє походження стосувалась лише невеликої кількості дітей.

Також актуальності науковим дискусіям про походження дитини надала наукова революція, спричинена появою дослідження ДНК для встановлення батьківства або спорідненості у 1980-х роках. Як зазначає англійська дослідниця сімейного права J. Fortin, «відносна легкість, з якою стало можливо встановити особу предків людини спонукали до появи гіпотези, що кожна людина має внутрішню потребу і право знати правду про своє походження» [240, с. 341]. Поява наукового методу визначення біологічного походження дитини призвела до збільшення кількості судових справ про встановлення батьківства, що продемонструвало необхідність переглянути міжнародну нормативну базу та національні норми щодо визначення батьківства [257, с. 225]. Немає сумнівів, як доречно зауважив R. J. Vlauiwhoff що «відкриття ДНК та наукові досягнення у визначенні батьківства зумовили необхідність для соціологів та юристів переосмислити значення біологічного походження, зокрема при визначенні батьківства» [188, с. 18]. Іншим фактором, що вивів питання визначення походження дитини у наукову площину, на думку італійської дослідниці S. Praduroux, є «зростання кількості розлучень та юридичне визнання одностатевих цивільних партнерств, що ставить під сумнів традиційну парадигму батьківства» [280, с. 803].

Зазначені чинники спонукали до наукових досліджень трансформації правових моделей батьківства у контексті визначення походження дитини на межі двадцятого і двадцять першого сторіччя. Бельгійська професорка М. Т. Meulders-Klein однією з перших у 1990 році опублікувала дослідження «The Position of The Father in European Legislation», присвячене переходу від шлюбно-центричної моделі визначення походження дитини до більшої уваги до біологічної істини та прав дитини у європейських правових системах, підкресливши зародження ідеї соціального батьківства. Авторка зазначає, що «класична презумпція батьківства чоловіка матері дитини закріплювала сильну юридичну позицію батька, але часто не відповідала фактичній біологічній реальності, обмежувала права дітей, народжених поза шлюбом, на встановлення батьківства, що власне порушувало принцип недискримінації дітей за їх походженням» [269, с. 134]. На думку науковиці, у 1980–90-х роках у Європі зростає тенденція до визнання права дитини знати своє біологічне походження, європейське законодавство поступово реформується для того, щоб зрівняти у правах дітей, народжених у шлюбі та поза ним. Це включало зміни у процедурах визнання та оспорування батьківства, а також розширення прав матері у доведенні походження дитини [269, с. 132].

Англійський дослідник міжнародного приватного права та права ЄС, професор Paul Beaumont у праці «Parental responsibility and international child abduction in the proposed recast of Brussels IIa Regulation and the effect of Brexit on future child abduction proceedings» (2016) висвітлює питання походження дитини у зв'язку з проблемами між юрисдикційної батьківської відповідальності та визначення кола осіб, які мають права щодо дитини у країнах ЄС, наголошуючи, що питання походження дитини у випадку розгляду справ про викрадення дітей, визначається національним правом кожної держави і підпадає під юрисдикцію національних судів [182, с. 309]. Встановлення походження дитини у такій категорії справ напряду впливає на те, чи особа має право на опіку, проживання або участь у вихованні дитини. Автор досліджує співвідношення національних норм, законодавства ЄС та міжнародних конвенцій, у тому числі Гаазької Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та Гаазької Конвенції про юрисдикцію,

право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року, акцентуючи увагу на трикутник проблем «*jurisdiction–applicable law–recognition*» у якому «питання походження часто «провисає» між режимами, розробленими для відповідальності батьків і усиновлення, але не для первинного встановлення походження дитини» [182, с. 315].

У іншому доробку «Private international law concerning children in the UK after Brexit: comparing Hague Treaty law with EU Regulations» (2017) Р. Beaumont здійснює порівняльне дослідження законодавства ЄС та згаданих Гаазьких конвенцій 1980 року та 1996 року щодо захисту прав дітей у контексті виходу Великої Британії з ЄС (Брексіту). Серед іншого, науковець висвітлює питання відмінностей у правовому регулюванні батьківської відповідальності у країнах ЄС, котрі, окрім Гаазьких Конвенцій, послуговуються нормами права ЄС, та поза союзом, де такі питання на міжнародному рівні регулюються положеннями Гаазьких конвенцій. У контексті визначення походження дитини цей нюанс має вагомим значення у питаннях визначення юрисдикції, у якій підлягають розгляду справи щодо дітей, з точки зору визначення найкращих інтересів дитини. На думку автора, «слід враховувати не матеріальне право ЄС, а дотримання факторів, котрі сприятимуть дотриманням найкращих інтересів дитини: місцезнаходження дитини, позивачів та будь-яких свідків, від яких бажані усні свідчення. Іншими важливими факторами є можливість сторони (і, можливо, дитини, залежно від обставин) бути юридично представленими, а також, де це доречно, наявність та економічна ефективність експертів (наприклад, дитячих психологів та соціальних працівників) для допомоги у визначенні найкращих інтересів дитини» [181, с. 220].

Щодо врегулювання цього питання, Р. Beaumont пропонує укладення нової Конвенції, «яка дозволить батькам дитини погоджуватися на юрисдикцію для схвалення угоди, якої вони вже досягли щодо деяких або всіх наступних питань: опіка, доступ, утримання та майнові питання. Більше того, така Конвенція надасть батькам дитини право обирати юрисдикцію для спільного вирішення деяких або всіх наступних питань: розлучення, підтвердження або оскарження батьківства, фінансове забезпечення дитини, опіка, доступ, утримання та інші майнові питання» [181, с. 221].

Також коло наукових інтересів науковця включає питання правового регулювання транскордонного сурогатного материнства, як одну з найбільш спірних і неврегульованих проблем міжнародного приватного права. У співавторстві з К. Trimmings у роботі «The European Court of Human Rights in *Paradiso and Campanelli v. Italy* and the way forward for regulating cross-border surrogacy» (2017) Р. Beaumont досліджує це питання у контексті судової практики ЄСПЛ. Автори підкреслюють, що не існує єдиного міжнародного правового інструменту, який би врегулював визначення походження дитини, народженої внаслідок транскордонного сурогатного материнства. Рішення ЄСПЛ, котрі розглядають відмову національних органів влади видавати свідоцтво про народження дитини, народженої сурогатною матір'ю у іншій країні, як порушення прав людини відповідно до статті 8 ЄКПЛ, створюють «ризик того, що судова практика ЄСПЛ стане засобом для лобістських груп, що виступають за легалізацію сурогатного материнства та мають комерційні інтереси у сфері сурогатного материнства в країнах, що приймають дитину» [183, с. 5]. Більш того, легалізація комерційного сурогатного материнства створює ризики «комерціалізації жінок та перетворення дітей у товар», тому дослідники наголошують на наявності альтернативної моделі альтруїстичного сурогатного материнства [183, с. 7].

Дослідниця сімейного права професорка J. Fortin у книзі «*Children's Rights and the Developing Law*» (2024) серед інших прав дітей, досліджує право на невідкладну реєстрацію народження дитини, права на ім'я та набуття громадянства, право знати своїх батьків та на їх опіку як складові ідентичності дитини. Авторка відзначає, що міжнародно визнані вимоги з обов'язкової реєстрації народження дитини гарантують дитині визнання з боку держави та набуття імені та громадянства – «реєстрація народження ідентифікує дитину як особистість, перед якою і держава, і батьки мають обов'язки, що слугує фундаментом для захисту всіх інших прав дитини» Юридичне закріплення походження дитини від батьків «відображає наміри дорослих та підтверджує значення біологічного та соціального зв'язку» [241, с.144].

J. Fortin зазначає, що стосунки між батьками та дітьми можуть бути створені «шляхом усиновлення, опіки, сурогатного материнства, донації гамет або об'єднання сімей, незалежно від того, чи перебувають батьки у формальних стосунках один з

одним, і чи вони протилежної статі, однієї статі, чи батьком є одна особа. Батьківство може, наприклад, означати біологічні стосунки, юридичну відповідальність за дитину, соціальні стосунки (опіку)» [241, с.144].

У розділі «Батьківство та ідентичність дитини» авторка розмірковує над актуальністю закріплених у законодавстві презумпцій материнства («матір'ю дитини є жінка, яка її народила, незалежно від наявності генетичного зв'язку з дитиною») і батьківства («батьком дитини є чоловік матері», або «батьком дитини є чоловік, що пов'язаний з дитиною генетично», або «батьком дитини є чоловік, який виявив згоду бути батьком») [241, с. 152-153]. На думку авторки, батьківство має відношення до права дитини на ідентичність двома різними способами: «по-перше, знання дитиною свого генетичного походження та обставин народження може бути важливим для її відчуття себе та особистої ідентичності, і по-друге, батьківство є центральним для юридичної ідентичності дитини, незалежно від того, чи мають ці юридичні батьки біологічний зв'язок з дитиною, адже через правовий статус батьківства закон забезпечує шлях, через який визначаються інші важливі аспекти приналежності дитини, такі як спорідненість та громадянство» [241, с. 147].

Важливими з цієї точки зору є міркування J. Fortin щодо співвідношення ідентичності дитини та права дитини знати своє походження. Дослідниця підсумовує, що «у чинному законодавстві існує глибока амбівалентність щодо соціального значення біологічного зв'язку між дитиною та її генетичними батьками. Ця амбівалентність означає, що захист права дитини знати своє походження може мати далекосяжні наслідки для її юридичної ідентичності та соціальних стосунків, залежно від обставин зачаття дитини» [241, с. 157].

З іншої сторони, у більш ранніх публікаціях «Children's right to know their parents – the significance of the blood tie» [242] і «Children's right to know their origins – too far, too fast?» (2009) [240] J. Fortin дискутує щодо меж і темпів розвитку права дитини знати своїх біологічних батьків, особливо в умовах сучасних репродуктивних технологій. Авторка ставить питання: «чи не відбувається занадто швидко та надмірне розширення права дитини на інформацію про своїх біологічних батьків без належного балансу з правами та інтересами інших осіб?» [240, с. 337]. Fortin визнає

важливість цього права, але попереджає, що воно може вступати в суперечність із правом дорослих на приватність (донорів, сурогатних матерів, батьків-усиновителів), стабільністю сімейних відносин (ризик юридичних спорів після розкриття інформації про походження). Авторка робить висновок, що право на знання походження не повинно розглядатися як абсолютне, адже «ця концепція несе ризики для дітей – дорослі можуть використовувати її для просування власних інтересів, керуючись, хибними припущеннями про переважне значення для дітей їхніх біологічного зв'язку з батьками» [240, с. 336]. Вона пропонує підхід, за яким визнається значення біологічної спадковості, але враховується також стабільність соціальних відносин та право дорослих на анонімність. Fortin підкреслює, що «права всіх сторін мають бути збалансовані, з врахуванням пропорційності та справедливості» [240, с. 354].

В закордонній доктрині походження дедалі чіткіше розглядається у тандемі із елементами ідентичності дитини та як умова її правосуб'єктності, при чому думки науковців нерідко є протилежними. Дискусії з приводу походження дитини як частини її ідентичності (або ж ототожнення походження з ідентичністю) розпочались із класичних праць з прав дитини, орієнтованих на тлумачення норм Конвенції з прав дитини.

У класичній праці «International Law on the Rights of the Child» (1995) відома англійська правознавиця та професорка G. van Bueren аналізує питання визначення походження дитини у більш широкому контексті прав дитини, закріплених у статтях 7 і 8 Конвенції про права дитини: право на реєстрацію народження та на ім'я, право знати своїх батьків та на їх піклування і право на збереження ідентичності. Van Bueren підкреслює, що невідкладна реєстрація народження та імені дитини розглядається як «один із найбільш ефективних засобів захисту ідентичності дитини» [318, с. 118].

Авторка наголошує, що «єдиний спосіб зберегти ідентичність дитини – наявність повної інформації про всі компоненти цієї ідентичності, включно з інформацією про біологічних батьків дитини, і що «незаконне втручання» в право на збереження ідентичності, про яке йдеться в статті 8 Конвенції про права дитини, полягає не тільки в діях, заборонених національним правом, а й в таких, котрі суперечать нормам міжнародного права» [318, с. 122]. Важливість знання про своє

біологічне походження, як зазначає van Bueren, не обмежується тільки інтересами дітей, які були усиновлені, це питання має значення для всіх дітей. Це пояснюється тим, що право на інформацію про своє походження «стосується рівного доступу до записів про народження дитини, а не достовірності самих цих записів» [318, с. 123]. У таких випадках, на думку ученої, визначення походження завжди пов'язане із балансуванням трьох груп інтересів: «інтересів дитини (знати власне походження та підтримувати зв'язки з біологічними родичами), інтересів батьків (право на приватність, репродуктивну автономію) та інтересів держави (регулювання сімейних відносин та захист суспільного порядку), і за наявності конфлікту, вирішальним має бути дотримання найкращих інтересів дитини, що узгоджується з загальним принципом Конвенції» [318, с. 125-126].

Окремої уваги заслуговує порівняльне дослідження голландського правника R. J. Blauwhoff «Foundational facts, relative truths: a comparative law study on children's right to know their genetic origins», опубліковане у 2009 році, яке досліджує визначення походження дитини крізь призму права дитини знати своє генетичне походження як складової її ідентичності та фундаментального права людини. Автор монографії виділяє широке коло обставин, за яких можуть виникати «розбіжності між юридичним та біологічним походженням: юридичне присвоєння батьківства чоловікові, який не має генетичного зв'язку з дитиною, допоміжне донорське зачаття за допомогою донора яйцеклітини або сперми; деякі форми сурогатного материнства; рішення матері народити анонімно тощо» [188, с. 8]. При цьому, R. J. Blauwhoff наголошує, що «не має жодної апріорної причини вважати соціально сконструйовані форми юридичного батьківства такими, що заслуговують на менший правовий захист, ніж ті, що ґрунтуються на генетичному зв'язку між батьками та дитиною» [188, с. 13].

R. J. Blauwhoff підкреслює, що у сучасному міжнародному приватному праві поняття походження дитини дедалі частіше розглядається не лише як соціально-правова категорія (визнання материнства чи батьківства), а й як фундаментальний факт, пов'язаний із генетичною спорідненістю. Науковець проводить чіткий зв'язок між правом дитини на збереження своєї ідентичності та правом знати своє

походження. У його баченні, це право є індивідуальним та невід'ємним, а його обмеження може мати негативні наслідки для психічного та соціального розвитку дитини. У зв'язку з цим, автор формулює тезу: «право дитини знати своє походження є фундаментальним фактом (foundational fact), який має вважатися юридично значущим незалежно від соціально-правових конструкцій» [188, с. 20].

Заслуговує на увагу також дослідження R. J. Blauwhoff щодо історичного розвитку концепції права дитини на інформацію про своє походження, в межах якого автор пропонує хронологію розвитку матеріального права знати своїх батьків у контексті рішень ЄСПЛ (запропонована хронологія використовується нами у Розділі 2.1 для аналізу практики ЄСПЛ у питаннях визначення походження дитини). Учений стверджує, що «хоча цей процес був далеко не лінійним, відбувалося поступове визнання цього права згідно з практикою ЄСПЛ відповідно до статей 8 та 14 Конвенції про права людини 1950 року, але деякі суперечності та неоднозначності залишаються» [189, с. 101].

Автор аргументує необхідність забезпечення права дитини на інформацію про своїх батьків тим, що «з точки зору автономії щодо права знати, було б краще, якби законодавчі органи виходили за рамки традиційної «соціальної» та «біологічної» дихотомії як відповідних основ для встановлення законного батьківства, а натомість відштовхувались від того, що право на інформацію становить конституційно-правову цінність для відповідної особи з урахуванням (прогресивної) автономії дитини» [189, с. 103]. На підставі цього аргументу автор пропонує, що батьки (юридичні, соціальні або біологічні) несуть «прокреаційну відповідальність (procreational responsibility) розповісти дитині про її походження». Дана теза підіймає багато важливих юридичних та етичних питань, зокрема дотримання таємниці усиновлення чи права біологічних батьків на збереження анонімності, тому автор пояснює, що «з точки зору права дитини на інформацію про власне походження реалізація такої «прокреаційної відповідальності» полягає в можливості надання доступу до такої інформації дитині» [189, с. 103].

У доробку дослідниці міжнародного та європейського права S. Besson питання визначення походження дитини розглядається через порівняльний аналіз підходів

Конвенції про права дитини та ЄКПЛ. S. Besson підкреслює, що право дитини знати своє походження є складовою права на ідентичність, закріпленого у Конвенції про права дитини. Це право не зводиться лише до «біологічної істини», а є багатоплановим: включає генетичні, сімейні, культурні та соціальні аспекти [184 с. 140].

Аналізуючи норми Конвенції і їхнє застосування у практиці ЄСПЛ, науковиця підкреслює формування «дитиноцентричного підходу», де право дитини превалює над конфліктуючими інтересами дорослих. S. Besson критикує цей підхід суду за недостатню чіткість та прогнозованість, адже балансування часто зводиться до переваги інтересів однієї сторони. Авторка стверджує, що «вирішення конфліктів між інтересами дитини та інтересами інших осіб шляхом надання пріоритету будь-якому з прав суперечить принципам функціонування прав людини, і що збалансування прав є неминучим» [184, с. 147-148].

Розмірковуючи про зміст права дитини на інформацію про власне походження, S. Besson виокремлює позитивне та негативне право знати: «Право знати своє походження зазвичай гарантується як негативне право, що захищає інтереси особи від активних порушень з боку державних органів, але також – і це найважливіше, враховуючи важливість реєстрації, збереження та відкриття доступу до даних про народження – як позитивне право, що захищає від пасивної бездіяльності держави» [184 с. 144-145].

Зауважимо, що дослідження закордонних учених, присвячені питанням визначення походження дитини, розкривають аналогічні правові дилеми, озвучені у працях українських правників: походження дитини як підстава для появи батьківських правовідносин, обсяг та реалізація права дитини знати своє походження, визначення походження дитини при колізіях в правовому регулюванні, проблема правового регулювання сурогатного материнства і застосування презумпції материнства, саме явище транскордонного сурогатного материнства і його правова оцінка. Ці питання потребують подальших наукових розвідок, зокрема і у наступних розділах дисертації.

1.2. Визначення походження дитини як правова категорія в доктрині сімейного права.

Протягом століть існування правового зв'язку між батьками та дітьми визначалося шлюбом. Більшість дітей народжувалися в шлюбі, і чоловік матері вважався біологічним і юридичним батьком. Якщо дитина народилася поза шлюбом, заява матері про те, хто є батьком дитини, іноді могла означати, що мати та дитина мають певні права щодо батька. Хоча природничі науки не розгадали таємницю зачаття, генетичний зв'язок батька з дитиною часто доводилося сприймати за чисту монету – за відсутності наукових доказів позашлюбне батьківство часто визначалося на основі заяви матері або схожості дитини з батьком [188, с. 11].

Поняття походження дитини є багатозначним і залежить від контексту, в якому воно розглядається. Традиційно, поняття походження дитини пов'язується із встановленням юридичного батьківства та материнства. Походження дитини зазвичай закріплюється у державних реєстрах народжень і ґрунтується на трьох можливих критеріях: *біологічному* (кровне споріднення із матір'ю чи батьком), *соціальному* (виховання дитини як власної), *юридичному* (закріплення батьківства або материнства внаслідок згоди на застосування ДРТ).

На нашу думку, виокремлення різних критеріїв походження дитини зумовлено такими чинниками:

1. У сучасному суспільстві юридично закріплене походження може не підкріплюватися біологічним спорідненням, що особливо актуально у випадках застосування ДРТ або усиновлення.

2. Біологічний (генетичний) зв'язок дитини з певною особою може не призводити до появи між ними взаємних прав та обов'язків.

3. Факт народження дитини сам по собі є підставою для набуття нею певного кола прав, які не залежать від визначення її походження (право на життя, захист від дискримінації, право на медичну допомогу та інші).

4. Водночас, є такі права, набуття яких дитиною можливе виключно на підставі визначення її походження (право на набуття громадянства, право знати своїх батьків, право на соціальний захист від держави, право на освіту та інші).

5. Взаємозв'язок між біологічним, соціальним та юридичним аспектами походження може мати визначальне значення для формування ідентичності дитини.

6. Походження дитини є складовою її ідентичності і впливає на формування особистості, тому міжнародними нормами у сфері захисту прав дітей передбачено право дитини знати своє походження і право дитини на збереження власної ідентичності.

1.2.1. Поняття походження дитини у дослідженнях зарубіжних авторів

Походження дитини зазвичай розглядається закордонними дослідниками на перетині трьох площин – національного сімейного права, міжнародного приватного права і права щодо захисту прав дитини. Поняття походження дитини не регламентовано міжнародним правом з прав дитини, однак більшість дослідників сходяться на тому, що саме положення статей 7 і 8 Конвенції про права дитини є фундаментом для правового регулювання визначення походження дитини і набуття нею права на інформацію про власне походження [188; 190; 212]. Стаття 7 закріплює право дитини ім'я, набуття громадянства і право знати своїх батьків, наскільки це можливо, а стаття 8 регламентує право на збереження ідентичності дитини [106].

У доробках закордонних дослідників прослідковується декілька точок зору на зміст поняття походження дитини, які певним чином базуються на змісті визначених статей Конвенції. Зокрема, у роботах R. J. Blauwhoff, A. Drăghici, A. Brown, V. Dobozi та інших авторів *походження дитини розглядається як частина її ідентичності*, концепція якої закладена у статті 8 Конвенції про права дитини. Прибічники даної точки зору говорять про те, що походження є одним з складників ідентичності дитини і право знати своє походження є похідним від ширшого права на встановлення та збереження своєї ідентичності. Ідентичність у цьому сенсі можна розуміти як «засіб встановлення психологічних зв'язків між минулим і сьогоденням, і забезпечення

права на інформацію обґрунтоване психологічними перевагами від доступу до неї» [188, с. 65].

У дослідженнях європейських науковців походження дитини найчастіше ототожнюють із біологічною або генетичною ідентичністю особи. З даної точки зору, походження дитини розглядається як «юридично закріплене біологічне споріднення, яке встановлене за допомогою правових засобів – заходів, які вживає уповноважена особа для встановлення особи батьків дитини» [212, с. 118]. У свою чергу, А. Brown розглядає походження дитини, підтверджене її генетичним зв'язком з батьками, як генетичну ідентичність [190, с. 41]. Однак, V. Dobozi зазначає, що походження дитини не зводиться виключно до біологічної або генетичної ідентичності дитини, аргументуючи це процесуальною ознакою: «судові скарги на неможливість встановити спорідненість відповідно до біологічної правди мають на меті, перш за все, юридичне визнання істини, а не встановлення біологічної ідентичності» [211, с. 516].

Недоліком трактування походження дитини як біологічної (генетичної) ідентичності дитини є динамічний характер поняття ідентичності в цілому. Погоджуємось з R. J. Vlaauwhoff, який говорить, що ідентичність тісно пов'язана з часом, соціальним оточенням людини та особистим досвідом. Будучи динамічною, а не статичною, концепція особистої ідентичності вважається такою, що «охоплює широкий спектр зв'язків, включаючи не лише біологічний зв'язок, а й сімейне, соціальне, культурне та політичне оточення». Водночас, походження дитини є концепцією статичною, яка ґрунтується на певних юридичних фактах [188, с. 67]. З урахуванням таких особливостей, R. J. Vlaauwhoff пропонує концепцію наративної ідентичності, котра певною мірою пояснює, чому важливо мати інформацію про своїх батьків «у багатьох ситуаціях, особливо якщо біологічні батьки були частиною раннього дитинства дитини і батьки мали спільну історію». З іншого боку, дана концепція є достатньо гнучкою, щоб врахувати ідею, що «інформаційна потреба може бути значною мірою соціально сконструйованою» [188, с. 19-20].

У свою чергу, G. van Bueren, аналізуючи положення статті 8 Конвенції про права дитини, зазначає, що фундаментальним елементом ідентичності дитини є

сімейні відносини, які можуть ґрунтуватись на генетичному або біологічному спорідненні і на соціальному зв'язку [318, с. 123]. Погоджуємось із міркуваннями ученої, що з точки зору появи сімейних правовідносин між батьками та дітьми сім'я «заснована, але не обмежується тільки біологічним зв'язком», враховуючи також «соціальні підстави для утворення сім'ї, такі як усиновлення або (у деяких випадках) опіка над дитиною» [320, с. 737-738]. Van Bueren пропонує як альтернативу концепцію «сімейне середовище» (family environment), котре згадується у Конвенції про права дитини, і включає не тільки біологічний зв'язок, а і соціальні взаємини різного характеру між людьми, що можуть розглядатись як «позитивні атрибути сім'ї» [320, с. 739].

На нашу думку, концепція розуміння походження дитини як елементу її ідентичності має певні аргументи на свою користь, адже знання свого коріння та предків є одним із чинників, що формує світогляд дитини та її особистість. Водночас, право дитини на збереження ідентичності, у тому числі захист з боку держави від порушення та зобов'язання якнайшвидшого відновлення порушеної ідентичності, гарантовані нормами міжнародного права, надають широке коло способів захисту для дитини у процесі визначення її походження та його юридичного закріплення.

Інше трактування поняття походження дитини, поширене серед зарубіжних науковців, полягає у *розумінні походження дитини через право на інформацію про її походження* (В. Preložnjak, S. Besson, A. Jumakova та ін.). Право дитини на інформацію про своє походження ґрунтується на положенні статті 7 Конвенції про права дитини: «дитина має право знати своїх батьків, наскільки це можливо» [106]. Реалізація даного права має надважливе значення для усиновлених дітей, народжених поза шлюбом дітей, або дітей, які народжені сурогатною матір'ю, «чиє походження встановлене юридичними документами, може не відповідати принципу «біологічної правди» [281, с.1200].

Право дітей знати своїх батьків насамперед набуває форми правових засобів, які використовуються для встановлення їх походження [212, с. 118]. Прибічники даної теорії говорять про юридичний і природний способи обґрунтування права дитини на інформацію про її походження. Юридичний (або ж нормативістський)

підхід полягає у закріпленому у законодавстві порядку визначення походження дитини, що є підставою для визнання її походження від батьків, і як наслідок – появи взаємних прав та обов'язків (закон закріплює певну поведінку, спрямовану на захист прав дитини, щоб не допускати нехтування чи зловживань). На відміну від законних прав, ідея природних прав передбачає, що кожна людина має універсальні та невідчужувані права через те, що вона є людиною. Таким чином, природний підхід ґрунтується на тезі, що «дитина є набувачем прав від народження», у тому числі права на ім'я, на батьківське піклування та на інформацію про своє походження. А тому визначення походження дитини не потребує юридичного факту реєстрації народження, достатнім є тільки факт народження дитини [173, с. 29-31].

Відповідно, V. Ravitsky описує дві точки зору у межах дискусії про обсяг права знати своє походження. Першою є концепція «консеквенціалізму» (англійською – consequentialist, буквально «наступництво»), яка базується на уявленні про те, що відсутність таких знань шкодить особам, зачатим від донорів, відсутність доступу створює медичні ризики та відмінності в реалізації права на медичну допомогу між тими, хто зачатий від донорів, і тими, кого виховують «генетично пов'язані батьки» [284, с. 16].

Друга концепція є «концептуальною» (англійською – conceptual) і базується на ідеї, що «право знати є основним природним правом людини, і тому не потрібна емпірична підтримка, щоб продемонструвати, яка шкода виникає, коли воно порушується». Правові рамки, які порушують це право, є «етично неприйнятними та повинні бути змінені як на національному, так і на міжнародному рівнях» [284, с. 16]. Vlauiwhoff з цього питання зазначає, що підставами для надання інформації про генетичне походження є, першочергово, медичні потреби, щоб запобігти спадковим захворюванням та інцестуальним стосункам, і по-друге, психологічні потреби, щоб дати змогу дитині далі розвивати свою особистість [189, с. 102].

Однак, деякі дослідники, зокрема S. Besson та J. Fortin, наголошують на обмеженому характері права дитини знати своє походження, піддаючи сумніву тезу про абсолютний характер права знати своє походження. На думку J. Fortin, «абсолютна концепція права дитини на інформацію про своє походження може бути

використана як ідея, що не сприятиме більшому добробуту дітей, і надаватиме можливість батькам встановлювати своє батьківство через «право» дитини» [242, с. 341].

Право знати своє походження можна розглядати як загальний термін, який, на думку V. Ravitsky, охоплює щонайменше три аспекти: «медичний аспект, тобто право знати повну сімейну історію хвороби та знати медично значущу генетичну інформацію про донора; аспект ідентичності, тобто право на особисту інформацію про родича, яка могла б допомогти нащадкам скласти картину власної ідентичності; і аспект відносин, тобто право знати повну особу батьків, щоб спробувати встановити з ним або нею стосунки» [284, с. 25]. Вважаємо таке визначення неповним, адже право дитини знати своє походження включає також юридичний (формальний) аспект – вимогу закріплення інформації про походження дитини у певній формі, відповідно до національного законодавства та міжнародних стандартів, що може бути здійснено шляхом реєстрації походження дитини або внесення змін (доповнень) до акту реєстрації компетентним державним органом.

Тож у дослідженнях закордонних правників поняття походження дитини не має зведення до єдиного значення, і охоплює як кровну спорідненість між дитиною та батьками (біологічне/генетичне походження), так і соціальний фактор (усиновлення, виявлення наміру осіб бути батьками дитини, народженої із застосуванням ДРТ). Об'єднуючим фактором є необхідність юридичного закріплення походження дитини від батьків в установленому законодавством держави порядку із дотриманням норм національного та міжнародного права.

1.2.2. Визначення походження дитини в науці українського сімейного та міжнародного приватного права

Визначення походження дитини від батьків в національному законодавстві регулюється нормами матеріального та процесуального права, перш за все на підставі положень Сімейного кодексу України (надалі – СК України) – Глави 12 «Визначення походження дитини» [137, ст. 121- 140].

Відповідно до згаданих положень, факт визначення походження дитини в установленому законодавством порядку є підставою для появи певних прав та обов'язків у батьків цієї дитини (стаття 121 СК України). З контексту цього положення визначення походження дитини трактується як виникнення односторонніх зобов'язань для батьків дитини, які пов'язані із засвідченням походження дитини від них [126, с. 249]. Зокрема, обов'язок батьків зареєструвати дитину одразу після народження, тим самим засвідчуючи появу батьківських правовідносин та юридичного зв'язку між дитиною та ними. Однак, зауважимо, що про появу прав та обов'язків у батьків та дитини на підставі визначення її походження від останніх можна імперативно стверджувати тільки у разі, коли мова йде про формальне закріплення походження дитини, коли походження дитини від батьків закріплено відповідно до норм чинного законодавства. На противагу, не можна стверджувати про появу батьківських обов'язків у донора клітин при застосуванні репродуктивних технологій або у сурогатної матері, хоча між цими особами та народженою дитиною може бути певний генетичний зв'язок. Саме тому традиційне визначення «походження» дитини як кровного споріднення між батьками та дітьми ставиться під питання новими підходами до формування сім'ї та використанням ДРТ.

Дійсно, у вітчизняній юридичній літературі поширена думка, що термін «походження» означає існування біологічного зв'язку між дитиною та батьками, а походження дитини розуміється як «кровне (біологічне) споріднення дитини з конкретними чоловіком і жінкою, зареєстроване у встановленому законом порядку» [135, с. 109; 30, с. 202; 9, с. 91]. Споріднення в сімейному праві визначається як юридичний факт (стан), що має триваючий характер, під яким розуміється «зв'язок між особами, які походять одна від одної або від спільного предка» [133, с. 47].

На нашу думку, поняття походження дитини є ширшим, за поняття споріднення, оскільки останнє обґрунтовується тільки наявністю біологічного зв'язку між особами, тоді як походження може мати під собою у якості підґрунтя, окрім біологічного, і соціальний чинник.

Для описання наявності родинних зв'язків З. В. Ромовська використовує поняття родинності як біологічної категорії, яка «у той же час набуває правової

форми, коли розглядається як підстава виникнення сімейних прав та обов'язків між суб'єктами, які нею пов'язані. Набуваючи правової форми, родинність, поряд із біологічними ознаками, поповнюється і соціальним» [126, с. 250]. Схожої позиції дотримується Л. М. Баранова, зазначаючи, що «саме по собі кровне споріднення між батьками та дітьми (біологічне походження) є підставою для встановлення лише моральних обов'язків батьків та дітей» [135, с. 109]. Учена зазначає, що «факт народження дитини породжує виникнення біологічного та морального зв'язку між нею та її батьком і матір'ю. Юридичне значення факт походження набуває лише з моменту його державної реєстрації в органах РАЦС» [135, с. 109]. Саме з моменту реєстрації виникає юридичний зв'язок між батьком, матір'ю та дитиною, яка «визнається дитиною своїх батьків не тільки біологічно, а й юридично (в праві)» [135, с. 109]. На нашу думку, саме поняття родинності як підстави для виникнення сімейних правовідносин у трактуванні, запропонованому З. В. Ромовською, є тотожним поняттю «походження», і вказує на біологічний та/або соціальний зв'язок між дитиною та батьками.

Що ж до поняття сімейних правовідносин, погоджуємось із визначенням, запропонованим В. А. Ватрасом: «сімейне правовідношення слід розуміти як конкретний сімейно-правовий зв'язок, який базується на шлюбі, родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, що виникає між його суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, передбаченими нормами сімейного права» [3, с. 8].

Різновидом сімейних правовідносин є правовідносини між батьками та дітьми (батьківські правовідносини), які з'являються на підставі визначення походження дитини від останніх. В. І. Труба зазначає, що підставами виникнення батьківських правовідносин є «засвідчене в установленому законом порядку походження дітей від батьків шляхом внесення записів органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі заяви батьків або одного з них, а також внесення такого запису на підставі судового рішення». Таке комплексне визначення підстав виникнення правовідносин між батьками та дітьми стосується дітей, народжених у шлюбі або за його відсутності і дітей, які мають біологічний зв'язок із батьками, або народженні за

допомогою ДРТ [154, с. 17]. Це слугує засадам рівності дітей, незалежно від їх народження у шлюбі чи поза ним, природного шляху зачаття, або за допомогою репродуктивних технологій.

Л. В. Красицька пропонує трирівневу структуру підстав виникнення взаємних прав та обов'язків батьків та дитини (послідовність юридичних фактів): «1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері та батька; 3) державна реєстрація походження дитини» [49, с. 173].

О. В. Розгон та О. С. Заїка, в свою чергу, виокремлюють чотири підходи до розуміння підстав виникнення взаємних прав та обов'язків між батьками і дитиною: «єдина підстава виникнення батьківських правовідносин – кровне споріднення; підставами виникнення батьківських правовідносин є два юридичні факти – встановлення походження дитини від батьків та юридичне засвідчення цього походження; виникнення батьківських правовідносин на підставі походження незалежно від того, чи перебувають батьки у шлюбі, проживають разом чи ні; для виникнення батьківських прав необхідна наявність двох критеріїв: фактичного (біологічного) – народження дитини, юридичного – реєстрація народження» [124, с. 122]. Ми не можемо погодитись із останнім переліком підстав, запропонованих О. В. Розгон та О. С. Заїкою, так як таке трактування підстав для виникнення прав та обов'язків батьків та дитини обмежується суто біологічним критерієм, не враховуючи можливість визначення походження дитини від батьків, які не мають із дитиною біологічного зв'язку (при застосуванні ДРТ, усиновленні тощо).

Не зважаючи на певні розбіжності у підході до дослідження підстав виникнення батьківських правовідносин, серед науковців є консенсус щодо трактування визначення походження дитини як юридичного факту, що тягне за собою виникнення батьківських правовідносин. Ю. С. Червоний з цього приводу зазначає, що «факт народження дитини, засвідчений у встановленому законом порядку, тобто зареєстрований в органі РАЦС, є підставою виникнення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків батьків та дітей» [134, с. 237]. На думку З. В. Ромовської, яка підтримується більшістю вітчизняних правників, для виникнення батьківських прав та обов'язків необхідна «наявність складного юридичного факту, який включає

в себе дві обставини: народження дитини (подія), або біологічна ознака, і державна реєстрація народження органом державної реєстрації актів цивільного стану (дія), або юридична ознака» [125, с. 293]. Таким чином походження дитини від батьків, засвідчене у порядку, визначеному у законі, є підставою виникнення батьківських правовідносин [27, с. 101].

У науці сімейного права юридичні факти класифікують залежно від юридичних наслідків на такі, що породжують правовідносини, що змінюють правовідносини, що припиняють правовідносини і що відновлюють правовідносини. Як слушно зазначає Ю. С. Червоний, «у сімейному та цивільному праві юридичні факти (народження, смерть, досягнення певного віку, рішення суду про визнання особи недієздатною) породжують виникнення і припинення, а також зміну обсягу право- та дієздатності, і один і той самий юридичний факт може приводити до появи одних правовідносин і припинення інших» [134, с. 78]. Так, походження дитини зазвичай є правовстановлюючим юридичним фактом, однак у випадку визначення батьківства за рішенням суду і, як наслідок, виключення із актового запису про народження дитини даних про батька, чиє батьківство було спростовано, визначення походження дитини стає правоприпиняючим юридичним фактом для батька, дані про якого виключили, і правовстановлюючим юридичним фактом для батька, чиє батьківство було встановлено за рішенням суду. Зазвичай, як зауважує учений, «підставою виникнення, зміни та припинення правовідносин батьків та дітей у багатьох випадках є сукупність юридичних фактів, тобто юридичний склад» [134, с. 78].

Тож, юридичні факти в сімейному праві – це реальні життєві обставини, які відповідно до сімейного законодавства є підставою виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин. Серед ознак, притаманних юридичним фактам в сімейному праві, В. І. Труба зазначає, що саме «сукупність юридичних фактів дій та подій – фактичний склад – зумовлює правові наслідки, передбачені нормою права» [154, с. 17]. Відповідно, для появи батьківських правовідносин необхідним є наявність фактичного складу: народження дитини (подія), визначення походження дитини від батьків (дія) і засвідчення походження дитини від батьків у передбаченому законом порядку (дія).

А. О. Дутко зазначає, що «порушення встановленого законом порядку засвідчення походження дитини (наприклад, таємна реєстрація сторонньої особи батьком дитини з метою приховання нешлюбного материнства) не породжує батьківських прав та обов'язків» [136, с. 263]. Для виникнення батьківських правовідносин мають бути присутні усі елементи фактичного складу одночасно, і мають відбуватись у певній послідовності (народження – визначення походження – державна реєстрація).

Отже, народження дитини, встановлення її походження від батьків та засвідчення його в належному порядку є обов'язковими елементами фактичного складу, які необхідні для виникнення батьківських правовідносин і останній елемент є юридичним доказом наявності перших двох. Відсутність будь-якого з цих елементів виключає можливість виникнення батьківських правовідносин. Проте, встановлення походження дитини на підставі наявності кровної спорідненості між дитиною і кожним з батьків може бути замінена на наявність наміру осіб бути батьками дитини (при застосуванні ДРТ), а останній елемент – закріплення у встановленому порядку походження дитини від батьків – є сталим.

Як нами визначено вище, закордонні дослідники розглядають можливість виникнення батьківських правовідносин за відсутності біологічного або юридичного елемента і при наявності соціального (психологічного) елемента – фактичного виховання дитини або виявлення наміру бути батьками дитини. У даному контексті йдеться про те, що біологічне походження дитини від батьків не є єдиною підставою для появи батьківських прав та обов'язків, Тому існують об'єктивні передумови для визнання біологічного батьківства і «соціального» батьківства як підстав виникнення батьківських правовідносин [136, с. 264].

В українській доктрині сімейного права також зроблені певні кроки у даному напрямку. Так, Л. В. Красицька розглядає походження дитини як «біологічний або соціальний зв'язок між дитиною та її батьками, тобто, походження дитини визначається її біологічним спорідненням із батьками, окрім випадків, коли наявне застосування репродуктивних технологій чи сурогатного материнства, є неоспорена презумпція батьківства чоловіка матері дитини, усиновлення тощо» [49 с. 177]. У

даному контексті йдеться про соціальний чинник у визначенні походження дитини, врахування якого має місце у разі застосування ДРТ – «соціальне батьківство розглядається як протиположне біологічному (природному) батьківству» [49 с. 178]. К. О. Стопченко зауважує, що реєстрація походження дитини від батьків проводиться органом реєстрації актів цивільного стану за наявності визначених законом підстав, які не завжди пов'язуються із кровним спорідненням між дитиною та її батьками [145, с. 171-172]. Таким чином, розуміння походження як не тільки біологічного, а і соціального зв'язку між дитиною та її батьками дозволяє застосовувати цей термін і у випадках усиновлення або народження дитини за допомогою ДРТ.

Тож, проведений аналіз досліджень походження дитини як правової категорії українських та іноземних науковців дає можливість надати *комплексну правову характеристику терміну «походження дитини»*:

1. Походження дитини є правостановлюючим юридичним фактом, що, після формального закріплення у встановленому законом порядку як акт цивільного стану, призводить до появи батьківських правовідносин.

2. Походження дитини – це підстава для появи взаємних прав та обов'язків у батьків та дітей. Саме завдяки встановленню походження дитини від своїх батьків у визначеній законом формі, дитина і батьки набувають взаємні права та обов'язки. Визначення походження дитини є підставою для реалізації прав дитини на ім'я, набуття громадянства, права на батьківське піклування та утримання тощо.

3. Походження дитини – це елемент її ідентичності, що формує особистість дитини та впливає на її подальше життя. Право на збереження ідентичності і пов'язане з ним право дитини знати своє походження закріплено міжнародними гарантіями у сфері захисту прав дітей. Право знати своє походження не є абсолютним правом і охоплює медичний аспект, аспект ідентичності, соціальний аспект і юридичний аспект.

Деякі дослідники розглядають *визначення походження дитини як інститут сімейного права* [16]. Погоджуємось із такою точкою зору, адже визначення походження дитини має усі ознаки інституту права і за своїм змістом належить саме

до сімейного права, що може бути обґрунтовано на підставі характеристики категорії «інститут права» у загальній теорії права [160, с. 260-261].

По-перше, інститут права характеризується власним понятійним апаратом, який має офіційний текстовий вираз у законодавстві. До таких ключових термінів визначення походження дитини належать «мати», «батько», «дитина», «походження дитини», «батьківство», «материнство», «визнання батьківства/материнства», «встановлення батьківства/материнства». Ці категорії створені і закріплені саме в межах сімейного права, зокрема у СК України, і вони не є похідними від інших галузей. Саме через них відбувається юридичне конструювання походження дитини як підстави виникнення сімейних правовідносин.

По-друге, норми інституту походження дитини мають власне нормативне закріплення в окремому розділі сімейного законодавства. Так, у Главі 12 СК України «Визначення походження дитини» закріплені норми щодо визначення материнства та батьківства, презумпцій батьківства, встановлення походження дітей у випадках застосування ДРТ тощо. Це відповідає властивості інституту мати «законодавчий вираз» у формі окремої групи норм, що утворюють цілісне регулятивне утворення.

По-третє, за критерієм предмета правового регулювання інститут походження дитини є галузевим, оскільки складається із норм сімейного права, головним завданням якого є врегулювання відносин, що виникають з приводу створення та функціонування сім'ї. Водночас у своїй прикладній площині він має і міжгалузеві зв'язки, оскільки при визначенні походження дитини застосовуються норми цивільного права (акт цивільного стану, питання змісту договору про сурогатне материнство, тощо), цивільного процесуального права (щодо встановлення фактів народження, батьківства у судовому порядку), міжнародного приватного права (колізійні питання щодо походження дітей у транскордонних ситуаціях) та адміністративного права (процедура реєстрації актів цивільного стану). Однак системоутворюючим ядром залишається саме сімейне право.

По-четверте, за складом інститут визначення походження дитини є складним, оскільки він охоплює кілька субінститутів: визначення материнства, визначення батьківства у шлюбі, поза шлюбом, у випадку застосування ДРТ, а також інститут

оспорювання батьківства. Всі ці норми взаємопов'язані і створюють цілісну систему, яка забезпечує правову визначеність походження дитини.

По-п'яте, за змістом суспільних відносин інститут має матеріальний характер, адже його норми визначають юридичні факти та підстави виникнення сімейних прав і обов'язків між дитиною та батьками. Водночас у випадку судового встановлення чи оспорювання батьківства він опосередковано має і процесуальну складову, яка забезпечує реалізацію матеріальних норм.

По-шосте, за функціями інститут походження дитини виконує регулятивну функцію, адже через нього врегульовується виникнення прав та обов'язків батьків і дітей. Разом з тим у випадках оспорювання батьківства чи захисту права дитини на збереження ідентичності цей інститут може виконувати й охоронну функцію, спрямовану на забезпечення найкращих інтересів дитини.

Таким чином, інститут визначення походження дитини за всіма ознаками відповідає характеристикам інституту сімейного права.

Народження фізичної особи та встановлення її походження, відповідно до частин 2 і 3 статті 49 ЦК України, належать до актів цивільного стану, які підлягають державній реєстрації [162]. Л. М. Баранова з цього приводу зазначає, що «державна реєстрація в даних випадках є зовнішнім вираженням існування певної обставини; вона свідчить про виникнення права й одночасно породжує це право, тобто має правовстановлюючий характер» [135, с. 110].

Як зазначає Ю. С. Червоний, «акти цивільного стану є особливим видом юридичних фактів, які треба розглядати, по-перше, як конкретні життєві обставини (події або дії), що породжують, змінюють або припиняють сімейні правовідносини (народження, смерть, укладення шлюбу тощо), і, по-друге, як адміністративні акти реєстрації цих обставин державними органами РАЦСу в установленому законом порядку. Акти цивільного стану, зареєстровані у встановленому законом порядку, є безсумнівними доказами засвідчених ними юридичних фактів, які можуть бути спростовані тільки у судовому порядку» [134, с. 91].

Загально визнано, що реєстрація актів цивільного стану здійснюється, в тому числі, з метою захисту особистих немайнових і майнових прав громадян. А сімейно-

правові акти спрямовані на виникнення, зміну та припинення сімейних правовідносин. Проте, як справедливо зазначає Ю. С. Червоний, «деякі акти цивільного стану, які здійснюються органами державної влади, також можуть породжувати сімейні правовідносини або бути елементами юридичного складу, необхідного для виникнення останніх. Ці акти не є актами сімейного права, оскільки їх вчиняють суб'єкти не сімейного, а адміністративного права, і вони можуть породжувати не тільки сімейні, а і адміністративні правовідносини» [134, с. 81]. Так, визначення походження дитини у здійснюється в адміністративному порядку, зокрема шляхом реєстрації народження дитини, її імені та її батьків у органах РАЦС. Реєструючи акти цивільного стану (народження та походження дитини), орган РАЦС виступає суб'єктом публічного права, оскільки діє від імені та в інтересах держави, водночас, в результаті реєстрації народження, дитина та її батьки стають суб'єктами батьківських (сімейних) правовідносин.

І якщо виходити у міжгалузеву площину, то *визначення походження дитини відбувається в межах сімейно-адміністративних правовідносин*, шляхом здійснення адміністративної процедури реєстрації народження, внаслідок чого визначається, хто є законними батьками дитини, що породжує між ними та дитиною взаємні права та обов'язки.

З цього приводу І. І. Волкова зазначає, що адміністративні процедури є складовою адміністративно-правового механізму захисту прав дітей, поряд із адміністративними нормами та інститутами [7, с. 77-78]. Адміністративні процедури здійснюються з дотриманням низки принципів, серед яких є принцип забезпечення найкращих інтересів дитини і принцип гарантування права на ім'я та громадянство дитини від народження [7, с. 123]. І. І. Волкова пропонує розгалужену систему спрямованих на захист прав дітей адміністративних процедур, що включає: «процедуру усиновлення дитини; процедуру надання соціальної допомоги сім'ям із дітьми; процедуру обліку осіб, які бажають усиновити дітей; процедуру тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; процедуру отримання статусу наставника над дитиною, яка проживає в закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; процедуру надання допомоги на дітей

одиноким матерям/одиноким усиновлювачам; процедуру встановлення надбавки на догляд за іншою дитиною-інвалідом; процедуру відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину; процедуру допиту дітей; процедура затримання дітей, тощо» [7, с. 136].

На нашу думку, адміністративна процедура реєстрації народження та походження дитини також має бути віднесена до переліку адміністративних процедур захисту прав дітей у наведеній класифікації. Це зумовлено тим, що акт реєстрації народження дитини, який засвідчує походження дитини від її батьків, є підставою, по-перше, для появи батьківських прав та обов'язків щодо дитини, по-друге, для реалізацією дитини права на ім'я, набуття громадянства та інших особистих немайнових та майнових прав.

Таким чином, визначення походження дитини – це процедура встановлення у батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, яке здійснюється на підставах та у спосіб, визначених в законодавстві, і має своїм наслідком появу взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини.

Саме склад учасників процедури реєстрації народження та походження дитини підтверджує нашу тезу про те, що визначення походження дитини відбувається у межах сімейно-адміністративних правовідносин. У вітчизняній науці сімейного права суб'єктний склад визначається як найважливіша ознака, притаманна сімейним правовідносинам і теза про те, що виключно фізичні особи можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин, є загальноприйнятною [3, с. 9; 135, с. 5-6; 136, с. 54]. Аналогічно, В. І. Труба зазначає, що суб'єктами сімейних правовідносин є лише фізичні особи, що володіють правами і обов'язками, передбаченими законодавством, а такі юридичні особи, як держава в особі органів державної влади можуть бути учасниками сімейно-адміністративних правовідносин [154, с. 17]. Наприклад, мова йде про визнання батьківства у судовому порядку або про реєстрацію факту народження та походження дитини від батьків органами РАЦС. Тому В. А. Ватрас пропонує термін «суб'єкти комплексних відносин, які регулюються сімейним законодавством» для визначення «правового статусу та місця юридичних осіб та

інших колективних суб'єктів права в сімейному законодавстві й водночас відмежування останніх від суб'єктів сімейних правовідносин» [3, с. 9].

Як встановлено нами раніше, для появи батьківських прав та обов'язків необхідне одночасне існування двох юридичних фактів – походження дитини від батьків та юридичне закріплення цього походження згідно з положеннями законодавства. Другий юридичний факт (дія) виконується відповідно до закріплених у спеціальному законі процедур компетентною особою – зазвичай, це спеціальні органи реєстрації актів цивільного стану, суди, в деяких випадках – нотаріуси, посольства і консульства тощо, які наділені такими повноваженнями державою та діють від її імені. Тому держава в особі органів державної влади є учасником правовідносин, які виникають при визначенні походження дитини.

Розглядаючи визначення походження дитини як адміністративну процедуру (в межах сімейно-адміністративних правовідносин), пропонуємо такі категорії учасників, чії права, обов'язки та інтереси порушуються.

1. *Дитина* є набувачем прав та обов'язків внаслідок визначення її походження. Звичайно, деякі права гарантовані міжнародним правом дитині незалежно від факту її походження та реєстрації останнього. Загальновизнано, що права дітей щодо батьків мають місце від моменту народження дитини і є ширшими порівняно з правами батьків, оскільки вони можуть регламентуватися не тільки сімейним законодавством, а й міжнародними і спеціальними нормативними актами [152, с. 329-330]. Відповідно до норм Конвенції про права дитини, дитиною вважається кожна людина до досягнення повноліття за віком, або за іншими обставинами, визначеними у національному законодавстві. Такою обставиною може бути, до прикладу, укладення шлюбу до 18 років [106, ст. 1].

У правовому регулюванні визначення походження дитини велике значення надається правовим категоріям «інтереси дитини», «найкращі інтереси дитини» та шляхам їх забезпечення. Погоджуємось із визначенням, запропонованим Л. А. Ольховик, відповідно до якого інтереси дитини є «правовою цінністю, що характеризується належним матеріальним, моральним, фізичним, розумовим, психічним станом неповнолітнього, що забезпечується батьками та який

неповнолітній у змозі оцінити по досягненні певного віку» [72, с. 13]. Щодо визначення найкращих інтересів дитини, О. В. Ступак надає вичерпну дефініцію цього терміну: «найкращі інтереси дитини – це відповідні блага, потреби і прагнення дитини в різних сферах буття, що мають бути першочергово вирішеними при виникненні відповідних ситуацій». А забезпечення найкращих інтересів дитини учена визначає як «сукупність різноманітних дій з виконання гарантій дотримання і реалізації найкращих інтересів дитини уповноваженими органами держави залежно від ситуації» [146, с. 206].

Забезпечення найкращих інтересів дитини є принципом міжнародного права, який закріплено у статті 3 Конвенції про права дитини, і широко застосовано у судовій практиці ЄСПЛ. На думку М. В. Менджул, з принципом забезпечення найкращих інтересів дитини тісно пов'язані принципи «визначеності батьківства, відповідального батьківства та принцип неможливості відмови від батьківських прав та від прав дитини» [64, с. 400]. Підтримуючи зазначені твердження, вважаємо, *що визначення походження дитини (в адміністративному порядку шляхом реєстрації народження чи в судовому порядку шляхом ухвалення рішення про визнання/встановлення факту батьківства) є одним із способів захисту прав дитини і має слугувати забезпеченню найкращих інтересів дитини.*

2. *Батьки.* Поняття «батьки» не визначається у міжнародних договорах і жоден міжнародний нормативний акт не визначає певну модель батьківства як привілейовану. Однак Комітет ООН з прав дитини у Загальному Коментарі №14 (2013) прийняв широке тлумачення «сім'ї дитини», включивши у дане поняття «біологічних батьків, усиновлювачів або прийомних батьків» [302].

Генеральний директорат з питань внутрішньої політики ЄС розробив власну розгалужену класифікацію батьків: генетичні (біологічні) батьки – чоловік та жінка, чий клітини були використані для запліднення дитини (генетичні та біологічні батьки можуть відрізнятись у випадку сурогатного материнства), соціальні батьки – ті, хто провадить щоденний догляд та виховання дитини і законні батьки – особи, визначені батьками дитини відповідно до законодавства [215].

У вітчизняній доктрині сімейного права В. А. Ватрас пропонує визначення, згідно з яким під батьками як суб'єктами сімейних правовідносин слід розуміти жінку і чоловіка, які народили дитину (дітей) та наділені щодо неї (них) особистими немайновими та майновими правами і обов'язками [3, с. 10]. А. О. Дутко зазначає, що «за критерієм наявності генетичної спорідненості належить виділити біологічне (генетичне) батьківство, підставами виникнення якого є юридичний склад – народження дитини та її реєстрація, і соціальне (юридичне) батьківство – підставою виникнення якого є факт реєстрації жінки та/або чоловіка батьками дитини за відсутності кровного споріднення» [136, с. 266].

На нашу думку, наведені три моделі батьківства – генетичне (біологічне), соціальне та законне – не є взаємовиключними, у особі одного батька або матері дитини може поєднуватись біологічний, соціальний чинник та чинник законності, тобто батько або мати мають кровне споріднення з дитиною, піклуються про неї і є законними батьками у тому розумінні, що їх батьківство підтверджується актом державної реєстрації народження. У доктрині українського сімейного права материнство та батьківство в праві визначається як «факт походження дитини від певної жінки чи певного чоловіка, юридично посвідчений записом у державних органах реєстрації актів цивільного стану про народження» [6, с.14], при чому походження може ґрунтуватись як на кровному спорідненні (біологічне батьківство) так і на соціальному підґрунті (усиновлення, опіка над дитиною, фактичне виконання батьківських обов'язків, виявлення наміру стати батьками дитини, народженої за допомогою ДРТ).

У роботах іноземних дослідників також прослідковується тенденція до класифікації батьків залежно від наявності кровного споріднення. Так, Hodgkin та Newell наводять такі категорії батьків: генетичні (особи, які надали біологічний матеріал під час запліднення дитини, наприклад донор яйцеклітини); біологічні (мати, яка народила дитину, і батько, який перебував у шлюбі чи інших взаємовідносинах із матір'ю і визнав батьківство щодо дитини) і психологічні або соціальні (особи, які доглядають і виховують дитину, маючи з нею певний юридичний зв'язок, наприклад опікуни, усиновлювачі) [253, с. 105]. Окрім цього, ведеться дискусія щодо

доцільності віднесення донорів генетичного матеріалу до категорії батьків. А. Brown і К. Wade зазначають, що використання слів «батько» і «батьки» при згадуванні донорів «відображає генетичне розуміння батьківства, де тих, хто жертвує генетичний матеріал, називають термінами, пов'язаними з батьківством, на відміну від термінології «донори» при здійсненні інших медичних маніпуляцій [190, с. 35]. А. Drăghici також до категорії батьків включає генетичних батьків (з огляду на розвиток медицини та науки, знання їх особистості стає все більш важливим для дитини), юридичних батьків (жінки, яка народила дитину, і батька, який визнає дитину), а також усиновлювачів [212, с. 117].

На нашу думку, віднесення донорів генетичного матеріалу або сурогатної матері до категорії «батьки» не є доречним, донори клітин або сурогатні матері не набувають права та обов'язки щодо народженої дитини, навіть якщо мають з нею певний генетичний зв'язок і віднесення їх до категорії «батьки» порушує принцип правової визначеності. Ми вважаємо, що донори генетичного матеріалу та сурогатні матері не є батьками ані у юридичному розумінні терміну, ані у соціальному трактуванні, і пропонуємо таких осіб відносити до іншої категорії учасників правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини – заінтересовані/залучені особи.

3. Заінтересовані особи/залучені особи

У випадках застосування ДРТ учасниками правовідносин можуть стати сурогатні матері і донори генетичного матеріалу. Якщо мова йде про оплатне сурогатне материнство, то сурогатна мати є заінтересованою особою, адже вона має матеріально визначений інтерес у виконанні своїх зобов'язань за цивільно-правовим договором сурогатного материнства. Роль сурогатної матері є вагомою при визначенні материнства, адже у багатьох країнах діє презумпція материнства «мати – жінка яка народила» і до моменту спростування такої презумпції за допомогою адміністративного акту або судового рішення сурогатна мати де-юре вважається матір'ю народженої дитини, хоча не має з нею біологічного/генетичного зв'язку. Деякі дослідження називають сурогатну матір «гестаційною матір'ю» [258, с.100-101]. Тоді як донори, зазвичай, не мають особистого інтересу, часто надають

генетичні матеріали анонімно, тому їх слушно віднести до залучених осіб. Роль таких учасників є допоміжною і не завжди має значення для подальшого встановлення батьківства або материнства.

Проте закордонні дослідники схиляються до думки, що практика анонімності донора має відійти у минуле, і дитина має право отримати інформацію про медичні та інші дані донора з метою попередження або лікування генетичних спадкових захворювань [188]. Погоджуємось із такою тезою і вважаємо необхідним реєстрування медичної інформації про донора/сурогатну матір спеціальними органами охорони здоров'я з можливістю розкриття такої інформації дитині або її представнику з метою лікування та запобігання захворюваності.

4. Держава

Відповідно до норм міжнародного та національного права основним носієм зобов'язання гарантувати визначення походження дитини є держава. Держава в першу чергу зобов'язана організувати реєстрацію народження, а також збір і розкриття всіх відповідних даних, що стосуються особи батьків дитини. Крім того, як правило, саме держава накладає юридичні зобов'язання, згідно з національним законодавством, на матір дитини щодо надання інформації про батька дитини, і держава встановлює правові санкції проти тих, хто порушує такі обов'язки. Усі національні та міжнародні гарантії прав дитини надаються, в першу чергу, державою [184, с. 144].

Тож, при здійсненні адміністративної процедури визначення походження дитини держава в особі органів державної влади реалізує покладені законодавством обов'язки через органи державної РАЦС (вносять дані до актових записів та видають свідоцтва про народження дитини), суди (вирішують спори щодо батьківства чи материнства). У міжнародному контексті держава набуває додаткових зобов'язань щодо забезпечення дотримання прав дитини та гарантії визнання іноземних рішень та документів, що підтверджують походження дитини.

Якщо розглядати правовідносини, що виникають при визначенні походження дитини, у контексті міжнародного приватного права вони набувають такі додаткові ознаки:

- потенційна наявність іноземного елемента – народження дитини у шлюбі громадян різних країн або при транскордонному сурогатному материнстві залучає до регулювання визначення походження дитини різні юрисдикції;
- колізійний характер – у різні юрисдикції можуть мати різні критерії для визначення походження дитини від батьків;
- процедурні ускладнення – при транскордонному визначенні батьківства та/або материнства важливу роль відіграє взаємне визнання рішень та документів іноземних держав;
- вплив міжнародних гарантій захисту прав дитини – визначення походження дитини гарантується нормами міжнародних договорів.

Таким чином, *визначення походження дитини у міжнародному приватному праві характеризується наявністю іноземного елемента і полягає у встановленні та формальному закріпленні у встановленому законом порядку батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами, з урахуванням міжнародних гарантій.*

Це поняття охоплює:

1. Фактичну ознаку: визначення походження дитини є правовстановлюючим юридичним фактом.
2. Юридичну ознаку: засвідчення походження у визначеній формі (адміністративна процедура) відповідно до національного законодавства.
3. Інструментальну ознаку: включає засоби забезпечення дотримання гарантованих прав дитини та її найкращих інтересів при визначенні її походження.
4. Міжнародну ознаку: наявність іноземного елемента, визначення застосовуваного права, визнання іноземних судових рішень, а також стандарти, закріплені в міжнародному праві щодо прав дитини.

Міжнародна ознака при визначенні походження дитини, яка полягає у виборі правопорядку та юрисдикції, гармонізації та уніфікації національних правових порядків при визначенні батьківства/материнства з метою дотримання прав дитини та її найкращих інтересів, а також у міжнародних гарантіях прав дитини та способах їх забезпечення і контролю, детально досліджується у наступних розділах дисертації.

1.3. Правове регулювання визначення походження дитини за участі іноземного елемента

Як вже зазначено нами вище, визначення походження дитини є правовстановлюючим юридичним фактом і підставою для появи взаємних прав та обов'язків між батьками та дитиною, що безпосередньо впливає на здійснення особистих і майнових прав дитини. У контексті міжнародного приватного права ця сфера часто супроводжується колізіями законодавств та конфліктами юрисдикцій, обумовленими різними підходами держав до правового регулювання батьківства та материнства.

Перш ніж перейти до аналізу теоретичних аспектів колізійного врегулювання визначення походження дитини, вважаємо необхідним розглянути зміст і співвідношення понять «сімейне право», «міжнародне приватне право» та «міжнародне сімейне право». Як визначено нами вище, визначення походження дитини є інститутом сімейного права, однак у випадку наявності іноземного елемента у таких правовідносинах, регулювання визначення походження дитини здійснюється нормами міжнародного приватного права.

Варто зазначити, що в українській правовій доктрині вже тривалий час ведеться дискусія щодо природи сімейного права як самостійної галузі права чи підгалузі цивільного права. Прихильники першої точки зору, зокрема Т. В. Боднар, К. М. Глиняна, В. С. Гопанчук, Л. В. Красицька, М. В. Менджул, З. В. Ромовська, Л. М. Токарчук, В. І. Труба, Ю. С. Червоний та інші науковці, наводять такі аргументи на користь позиції, що сімейне право є самостійною галуззю права: «особливий склад суб'єктів сімейних відносин; специфічні юридичні факти, що впливають на виникнення, зміну та припинення сімейних відносин; тривалість більшості сімейних відносин, їхній особисто-довірчий та безоплатний характер; переважання особистих немайнових відносин над майновими, а також похідний характер останніх; індивідуалізація учасників і недопустимість представництва тощо» [62, с. 9]. Учені, які дотримуються другої точки зору, серед яких В. І. Борисова,

М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Р. А. Майданик, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов та інші дослідники, зауважують, що предмет сімейного права «охоплюється предметом цивільного права, адже регулює майнові та особисті немайнові відносини на основі рівності та майнової самостійності» [62, с. 10].

У даному дослідженні ми дотримуємось першої точки зору «сімейне право – самостійна галузь права», і підтримуємо запропоноване М. В. Менджул визначення сімейного права як «підгалузі приватного права, що на сутнісному рівні тісно пов'язано із цивільним правом і є системою правових норм, які на основі рівності, справедливості та інших засадах регулюють особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, партнерами у фактичному союзі, усиновителями та усиновленими, дітьми без батьківського піклування і особами, що їх виховують, іншими членами сім'ї та родичами» [62, с. 11].

Так як наше дослідження розглядає в тому числі і визначення походження дитини за наявності іноземного елемента, необхідно дослідити трактування понять міжнародного приватного права та міжнародного сімейного права. Щодо першого, у дослідників викликає інтерес використання у дефініції понять «міжнародне» та «приватне». Як слушно зазначає В. П. Жушман, «традиційно під міжнародним правом розуміють сукупність загальнообов'язкових принципів та норм, що, як правило, закріплені в міжнародних угодах і є спільними для всіх країн, тобто знаходяться поза межами окремої держави» [66, с. 13]. У контексті терміну «міжнародне приватне право» міжнародний компонент означає, що «воно регулює відносини, які не замикаються у межах однієї країни, а містять іноземний елемент» [66, с. 13]. Погоджуємось із тезою С. М. Задорожної, що «відмежування міжнародного приватного права від міжнародного публічного не носить абсолютного характеру: зв'язок міжнародного публічного і міжнародного приватного права витікає із того, що в міжнародному приватному праві мова іде хоч і не про міждержавні відносини, але все ж про такі відносини, що впливають із міжнародного життя» [33, с. 37]. В. М. Гайворонський підкреслює, що міжнародне публічне право регулює відносини між державами і міжнародними організаціями, а міжнародне приватне право регулює «цивілістичні відносини громадян та

організацій, юридичних осіб з участю іноземного елемента. Ці галузі взаємопов'язані, обидві регулюють міжнародні відносини. За чинною доктриною приватне міжнародне право не повинно суперечити принципам публічного міжнародного права» [67, с. 6]. Тож міжнародне приватне право – галузь національного права, і на думку більшості дослідників, є підгалуззю приватного права, і кожна держава має свою власну систему норм міжнародного приватного права.

Щодо вживання терміну «приватне», дискусія зумовлена тим, що в межах сфери регулювання міжнародного приватного права, між особами виникають сімейні, трудові, або господарські відносини, що мають також і публічно-правовий аспект. Тому, погоджуємось із позицією В. П. Жушмана, що термін «приватне» у назві галузі міжнародного приватного права «тлумачиться більш широко й означає, що під сферу його дії підпадають відносини приватного характеру, учасники яких автономні та юридично рівноправні, на відміну від публічних відносин, де присутній елемент підпорядкування одного суб'єкта іншому» [66, с.13].

Для цілей даного дослідження ми спираємось на запропоноване В. М. Гайворонським визначення міжнародного приватного права як «сукупності національних і міжнаціональних норм, що регулюють різноманітні майнові, особисті, трудові, сімейні та процесуальні відносини, які виникають у сфері міжнародного спілкування між фізичними та юридичними особами, а також їхні відносини зазначеного характеру з державними та міжнародними організаціями» [67, с. 8]. Приватні правовідносини, в тому числі й сімейні, набувають міжнародної характеристики тоді, коли виходять за межі юрисдикції однієї держави, що викликає необхідність у їх комплексному врегулюванні з урахуванням особливостей національних правових систем різних держав. Тому погоджуємось із позицією українських науковців, що предметом регулювання міжнародного приватного права є приватні правовідносини, ускладнені іноземним елементом [66, с. 12].

У доктрині міжнародного приватного права традиційно виділяють його підгалузі залежно від сфери регулювання, і міжнародне сімейне право розглядають як підгалузь міжнародного приватного права, яке регулює сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом. Як зазначає М. В. Менджул, міжнародне сімейне

право «охоплює особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між членами сім'ї та містять іноземний елемент» [62, с. 11].

Поняття іноземного елемента закріплено у ЗУ «Про міжнародне приватне право». Згідно з пунктом 2 статті 1 зазначеного закону, іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, та виявляється в одній або кількох з таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [103].

Аналізуючи зміст зазначеної статті а також положення Глави 12 СК України, підсумуємо, що *іноземний елемент у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, може виражатись в одній або кількох формах:*

- *народження дитини у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання її батьків;*
- *здійснення акту реєстрації народження у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини;*
- *винесення судового рішення про визнання материнства або батьківства судом держави, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини;*
- *здійснення процедури допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, імплантація ембріона) у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини;*
- *укладення цивільно-правового договору про надання послуг сурогатного материнства у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини;*
- *різне громадянство батьків дитини.*

Вважаємо цей перелік вичерпним, який враховує всі передбачені у законодавстві способи зачаття та народження дитини із подальшим визначенням її походження, зокрема й при застосуванні ДРТ.

Коли у сімейних правовідносинах з'являється іноземний елемент, виникає «колізійна проблема» – проблема вибору норм права, які мають бути застосовані до конкретних правовідносин. О. І. Чепис наводить такий «ланцюжок» вирішення колізійної проблеми: «наявність іноземного елемента у сімейний правовідносинах – колізійна проблема – колізійна норма – колізійна прив'язка – вибір права – колізійно-правовий чи матеріально-правовий спосіб подолання колізій» [166, с 103].

В. І. Кисіль зазначає, що колізійне регулювання здійснюється колізійними нормами та положеннями, «що регламентують дію колізійних норм (загальні положення міжнародного приватного права про публічний порядок, відсилання, заборону обходу закону тощо), а також деякими положеннями міжнародного цивільного процесу (щодо вирішення колізій юрисдикцій)» [37, с. 9]. Учений об'єднує ці поняття під терміном «механізми колізійного регулювання в міжнародному приватному праві», який трактується науковцем як «втілені у національному законодавстві способи та принципи вирішення колізійних питань» [37, с. 9].

Зауважимо, що колізійні принципи (або принципи вирішення колізій) та колізійні норми не є тотожними поняттями. Як зазначає М. В. Менджул, «колізійні принципи напрацьовані практикою застосування правових норм і правовою доктриною, виражають усталені цінності та підходи» [62, с. 30]. Тож колізійні принципи застосовуються з метою вибору застосовуваного права, яке слугуватиме цілям правового регулювання конкретних правовідносин.

У науці міжнародного приватного права виокремлюють такі основні колізійні принципи, які в тому числі регулюють вирішення питання правозастосування у сімейних правовідносинах з іноземним елементом: «*lex specialis derogat generalis* (спеціальний закон відмінює (витісняє) загальний закон); *lex posterior derogat priori* (пізнішим законом відмінюється більш ранній); *lex posterior generalis non derogat priori specialis* (наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили); недискримінації (заборонено нерівне ставлення до суб'єктів з однаковим правовим статусом); найбільшого сприяння (передбачає запровадження режиму найбільшого сприяння, за якого громадянам іноземної

держави надаються пільгові умови, які діють чи можуть бути введені для громадян третіх країн); взаємності (передбачає взаємовигідність у відносинах між іноземними державами і регулювання відносин між громадянами таких держав на паритетних взаємовигідних засадах)» [62, с. 30-31].

На думку М. В. Менджул, питомими для регулювання саме сімейних відносин в міжнародному приватному праві також є «принцип найбільш тісного зв'язку (передбачає, що має застосовуватися право тієї держави, з яким приватне правовідношення найбільш тісно пов'язане); принцип автономії волі (принцип, згідно з яким учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин); принцип особистого закону (згідно з цим принципом особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є)» [62, с. 30-31].

Аналізуючи застосування наведених принципів, В. Я. Калакура зазначає, що, окрім поширення тенденції застосування принципу найбільш тісного зв'язку при вирішенні колізій у сімейних відносинах, «в подальшому розвитку колізійного регулювання слід передбачити взаємодію принципів автономії волі та застосування сприятливого права, який повністю відповідає загальним засадам регулювання приватних відносин, зокрема і принципу верховенства права» [35, с. 57].

Тож колізійні принципи застосовуються як дороговкази для вибору необхідної норми права, а колізійні норми – це правила, у яких визначено обсяг можливого вибору. Поняття колізійної норми закріплено у статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право»: колізійна норма – це норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом [103]. Структура колізійної норми складається з двох елементів: обсягу та прив'язки. Обсяг колізійної норми – це зазначення у ній тих відносини, які потребують правового врегулювання, а прив'язка – вказівка на правопорядок, який буде регулювати зазначені відносини [66, с. 45]. В. І. Кисіль визначає як особливість, притаманну колізійним нормам в сфері сімейного права, те, що вони формуються переважно як двосторонні [38, с. 128]. У доктрині міжнародного приватного права найбільш розповсюджені форми

колізійних прив'язок прийнято об'єднувати у типові формули прикріплення, які позначають латинським назвами.

Розглянемо найбільш відомі формули прикріплення, що застосовують для вирішення колізій в сімейних правовідносинах [66, с. 49 - 55]:

1. Особистий закон фізичної особи (*lex personalis*), згідно з яким визначаються правовий статус фізичної особи, її право- та дієдатність, а також особисті та інші права. Особистим законом фізичної особи є закон громадянства (*lex patriae, lex nationalis*), який означає застосування права тієї держави, громадянином якої є дана особа, і закон місця проживання (*lex domicilii*), який означає застосування права тієї держави, де відповідна особа постійно чи переважно проживає.

2. Закон місця укладення шлюбу (*lex loci celebrationis*) застосовується переважно при регулюванні сімейних відносин між подружжям й означає застосування права тієї держави, на території якої укладено шлюб.

3. Закон місця укладення договору (*lex loci contractus*) означає застосування права держави, де укладено договір, і закон місця виконання договору (*lex loci solutionis*) означає застосування права тієї держави, де зобов'язання, які випливають із договору, підлягають виконанню, можуть використовуватись при наявності договору між учасниками сімейних правовідносин;

4. Закон суду, який вирішує спір (*lex fori*) означає застосування права тієї держави, суд якої розглядає сімейний спір з іноземним елементом. Колізійне питання зазвичай вирішується судом на користь застосування власного національного права.

5. Закон найбільш тісного зв'язку (*proper law*) означає застосування права тієї держави, з якою правовідносини найбільш тісно пов'язані, і широко використовується при регулюванні шлюбно-сімейних відносин. Це приклад «гнучкої» колізійної норми, що належить до нового покоління колізійних правил, закріплених у таких правових актах.

6. Найбільш сприятливий закон для сторони також належить до нового покоління колізійних правил. Як правило, такі колізійні норми спрямовані на захист слабкої сторони сімейних правовідносин (наприклад, дитини).

В. Я. Калакура, розмірковуючи над питанням найбільш вживаних колізійних прив'язок у регулюванні сімейних правовідносин, окрім зазначених вище, наводить право країни, яке обрали самі сторони для регулювання своїх відносин (*lex voluntatis*), аргументуючи це тим, що «це повинно бути обране право, яке має тісний зв'язок з цими відносинами, іншими словами – право яке є природнім для цих відносин» [35, с. 55].

У міжнародному приватному праві можна виділити два спеціальні методи (способи) для регулювання правовідносин з іноземним елементом, до яких відносять колізійно-правовий та матеріально-правовий методи. Так, колізійно-правовий метод визначається як «спеціальний метод міжнародного приватного права, коли вплив на суспільні відносини відбувається за допомогою колізійних норм, які містять правила вибору належного правопорядку та відсилають регулювання певних відносин до матеріального права конкретної держави» [66, с. 15]. А матеріально-правовий метод полягає в уніфікації матеріально-правових норм в міжнародних договорах, що має на меті уніфіковане регулювання правовідносин, ускладнених іноземним елементом [66, с. 17]. До матеріально-правових норм у міжнародному приватному праві науковці відносять такі: уніфіковані норми міжнародних договорів; норми національного законодавства, які регулюють правовідносини з «іноземним елементом»; міжнародні й торговельні звичаї; судова та арбітражна практика (в державах, де вона визнається джерелом права) [68, с. 20].

У сімейних правовідносинах з іноземним елементом здебільшого використовується колізійно-правовий метод регулювання [66, с. 18], однак колізія може бути розв'язана не тільки шляхом вибору права, яким мають бути врегульовані правовідносини, а і шляхом уніфікації норм матеріального права. Матеріально-правові норми є уніфікованими в міжнародній угоді правилами поведінки, що застосовуються безпосередньо для врегулювання відносин по суті [66, с. 17].

Дослідники міжнародного приватного права відмічають, що процес уніфікації, тобто створення одноманітних колізійних норм шляхом укладання міжнародних договорів розпочався з кінця XIX сторіччя. Так, у 1902-1905 роках у Гаазі були прийняті конвенції, що містили правила розв'язання колізій у сімейних відносинах з

міжнародним елементом (щодо укладання та розірвання шлюбів, опікування над неповнолітніми дітьми, особистих і майнових прав подружжя тощо) [66, с. 16]. Як зазначає В. М. Стешенко, саме в цей час колізійне врегулювання питань щодо захисту прав дітей на міждержавному рівні було запроваджене вперше, із прийняттям на 3-й сесії Гаазької Конференції з міжнародного права Конвенцію про регулювання опіки над неповнолітніми (1902 Guardianship Convention) від 12 червня 1902 року, яка «втратила чинність майже через 100 років – на підставі статті 51 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року (набрала чинності 1 січня 2002 року)» [144, с. 42]. Узгодження різними європейськими державами колізійних норм щодо права, яке має застосовуватись у питаннях регулювання становища дитини, взятої під опіку, було визначним кроком з боку європейської спільноти для захисту прав дітей на міждержавному рівні, особливо до прийняття першої Женевської декларації про права дитини 1924 року.

Варто також згадати визначний нормативний акт уніфікації норм міжнародного приватного права країн Латинської Америки – Кодекс міжнародного приватного права 1928 року (Кодекс Бустаманте), який включає низку положень щодо регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом. Зокрема, у статті 57 закріплена норма щодо колізійного регулювання визначення походження дитини: «Норми, що стосуються презумпції законного походження та її умов, так само як і надають прізвище, встановлюють докази батьківства і спадкові права дитини, є нормами внутрішнього громадського порядку, причому підлягає застосуванню особистий закон дитини, якщо цей закон відмінний від закону батька» [41].

У доктрині міжнародного приватного права виділяють декілька потенційних проблем щодо уніфікації норм сімейного права. Зокрема, як зазначає Ж. В. Чевичалова, сімейні відносини неможливо надмірно урегулювати на міжнародному рівні, тому що деякі питання сімейних відносин виходять за межі правової площини. Ще однією проблемою дослідниця визначає необхідність аналізу міжнародних норм у сфері сімейного права щодо їх ефективності та доцільності, відповідно до сучасних реалій суспільного життя. Окрім цього, на національному

рівні державам необхідно відокремлювати питання, які можуть підлягати уніфікації, і які підпадають під дію застереження про публічний порядок (захист від втручання міжнародної спільноти, наприклад, у питаннях дозволу одностатевих шлюбів або легалізації сурогатного материнства) [165, с. 116-117]. Як влучно зазначає А. В. Смітюх, за певних умов вирішення питання правозастосування (в тому числі у справах про визначення походження дитини), може «містити посилання також на норми права третіх країн, а саме – на публічно-правові, або ж імперативні (mandatory) чи надімперативні (overriding mandatory) норми» [139, с. 261].

Очевидно, що сфері законодавчого регулювання сімейних відносин, зокрема, питанню визначення походження дитини, притаманна традиційність і наявність національних особливостей для кожної держави. Тому правильний вибір права, що належить застосувати, є вкрай важливим – право різних держав часто характеризується діаметрально протилежним підходом до регулювання сімейних правовідносин. У зв'язку з цим перед уповноваженими особами постає завдання правильного тлумачення норм права зарубіжної країни в разі, якщо його належить застосувати, тому що окрім відмінностей у системі регулювання відповідних правовідносин у межах норм національного права однієї держави, необхідне розуміння загальних механізмів правозастосування у різних правових сім'ях: романогерманській, англо-саксонській, релігійно-правовій тощо.

Підсумовуючи зазначене вище, у теорії міжнародного приватного права виокремлюють два способи колізійного регулювання сімейних відносин:

1. Відсилання до законодавства держави, чие право має бути застосованим.
2. Застосування норм міжнародних договорів (двосторонніх або багатосторонніх), згода на обов'язковість яких надана державою.

Тому у наступних розділах дисертації буде розглянуто особливості національного регулювання визначення походження дитини в різних юрисдикціях та правових сім'ях і проаналізовано норми міжнародних договорів, які, по-перше, містять гарантії захисту прав дитини при визначенні її походження, і, по-друге, закріплюють норми щодо колізійного регулювання ускладнених іноземним елементом правовідносин, що виникають при визначенні походження дитини.

Висновки до Розділу 1

1. Поняття «походження дитини» в юридичній літературі розглядається як 1) засвідчений у встановленому законом порядку правовстановлюючий юридичний факт, що передує появі батьківських правовідносин; 2) підстава для появи прав та обов'язків батьків та дітей; 3) елемент ідентичності дитини, що має визначальне значення для формування її особистості. Походження дитини від батьків може ґрунтуватись як на біологічному, так і на соціальному зв'язку між дитиною та батьками, що дозволяє застосовувати цей термін і у випадках усиновлення, народження дитини за допомогою ДРТ. Визначення походження дитини є підставою для реалізації прав дитини на ім'я, набуття громадянства та родинних зв'язків, права на батьківське піклування та утримання та інших особистих немайнових та майнових прав.

2. Правовідносини, які виникають при визначенні походження дитини є сімейно-адміністративними правовідносинами, що обумовлюється складом їх учасників: дитина, батьки дитини, заінтересовані/залучені особи, держава в особі органів державної влади. Визначення походження дитини – це процедура встановлення у батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, яке здійснюється на підставах та у спосіб, визначених в законодавстві, і має своїм наслідком появу взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини.

3. Визначення походження дитини у міжнародному приватному праві характеризується наявністю іноземного елемента і полягає у встановленні та формальному закріпленні у встановленому законом порядку батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами, з урахуванням міжнародних гарантій.

4. Це поняття охоплює фактичну ознаку – наявність біологічного зв'язку (споріднення) чи волевиявлення осіб бути батьками; юридичну ознаку – засвідчення походження у визначеній законом формі; інструментальну ознаку – включає засоби забезпечення прав дитини та її найкращих інтересів; і міжнародну ознаку –

визначення застосовуваного права, визнання іноземних актів цивільного стану і судових рішень, а також стандарти, закріплені в міжнародному праві прав дитини.

5. Іноземний елемент у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, може виражатись в одній або кількох формах: народження дитини у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання її батьків; здійснення акту реєстрації народження у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; винесення судового рішення про визнання материнства або батьківства судом держави, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; здійснення процедури допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, імплантація ембріона) у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; укладення цивільно-правового договору про надання послуг сурогатного материнства у державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; різне громадянство батьків дитини.

6. Наявність іноземного елемента у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, призводить до появи колізійної проблеми – потреби визначити застосовуване право, яка реалізується за допомогою колізійно-правового методу регулювання. Питомими для вирішення колізій у сімейних правовідносинах є колізійні прив'язки: особистий закон фізичної особи (закон громадянства, закон місця проживання), закон місця укладення шлюбу, закон місця укладення договору, закон суду, який вирішує спір, закон найбільш тісного зв'язку і закон, найбільш сприятливий для сторони.

7. Матеріально-правовий метод регулювання полягає у застосуванні норм права, безпосередньо що регулюють права та обов'язки сторін. До матеріально-правових норм, що регулюють сімейні правовідносини з іноземним елементом, належать уніфіковані норми міжнародних договорів, норми національного законодавства, які регулюють правовідносини з «іноземним елементом» та судова практика.

РОЗДІЛ 2.

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

2.1. Стандарти та гарантії визначення походження дитини у міжнародних договорах та судовій практиці ЄСПЛ

Перш ніж перейти до дослідження міжнародних стандартів та гарантій, варто визначитись із розумінням поняття «міжнародний договір». Так, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року поняття договору закріплено у статті 2: «договір означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування» [5]. У Законі України «Про міжнародні договори України» від 9 червня 2004 року міститься схоже визначення: «міжнародний договір України - укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)» [104].

Тож міжнародний договір є джерелом міжнародного приватного права і водночас, є джерелом права у державі, яка ратифікувала його положення і імплементувала їх у національне законодавство. Тому норми міжнародних договорів, які закріплюють стандарти та гарантії визначення походження дитини, є важливою частиною правового регулювання таких правовідносин.

2.1.1. Становлення стандартів правового регулювання визначення походження дитини у міжнародних договорах.

Увесь масив міжнародних договорів у галузі захисту прав не існував би, якби певні події у світовій історії не підсвітили нагальну необхідність регламентувати та захищати дітей від свавілля дорослих. Перша світова війна відіграла ключову роль у актуалізації повістки захисту прав дітей. Жахливі наслідки цієї війни – мільйони сиріт, біженців, переміщених чи голодних дітей, позбавлених дитинства – стали каталізатором для міжнародної спільноти у пошуку нормативних рішень, які змогли б покращити стан дітей як найбільш вразливої частини населення. З точки зору нормотворчого процесу, уніфікувати і затвердити права дитини на міжнародному рівні стало можливим завдяки створенню Ліги Націй у 1919 році, а потім ООН у 1945 році. Як зауважує Z. Moody, ці дипломатичні форуми, «покликані діяти як платформи для міжнародних дебатів, брали участь у справжньому розквіті міждержавних та неурядових організацій у нейтральному просторі та новій фізичній близькості» [271].

У 1924 році під час своєї п'ятої сесії Асамблея Ліги Націй схвалила Декларацію прав дитини, широко відому як Женевська декларація. Незважаючи на «історичну дипломатичну невидимість дітей» [318, с. 12], цей документ був першою Декларацією прав людини, прийнятою будь-якою міждержавною організацією, і передував Загальній декларації прав людини на двадцять чотири роки. Декларація була запропонована до підписання для Ліги Націй Міжнародним союзом охорони дітей (International Save the Children Union) зі підтримки Міжнародної організації Червоного Хреста [244].

Женевська декларація 1924 року була викладена не як державні зобов'язання, а як обов'язки, проголошені та прийняті «чоловіками та жінками всіх націй», згідно з якими «дитині має бути надано засоби, необхідні для його нормального розвитку, як матеріального, так і духовного» [243], визнаючи, що людство зобов'язане дати дитині все найкраще, проголошують і приймають це як свій обов'язок, що, поза межами та над усіма міркуваннями раси, національності чи віросповідання. На думку А. Arisco, Декларація була орієнтована на підхід, заснований на потребах дітей: «Женевська Декларація в основному мала на меті знайти необхідні слабкі місця, щоб допомогти». Недоліком підходу, заснованого на потребах, була неможливість охопити всі потреби

дітей, адже більшість принципів Женевської декларації поділяють гуманітарні аспекти [176, с. 42].

Незважаючи на це суттєве обмеження, яке полягає в тому, що діти сприймаються як об'єкти, а не як суб'єкти міжнародного права, Декларація 1924 року залишається важливою, оскільки вона затвердила на міжнародному рівні концепцію прав дитини, тим самим заклавши основи для майбутнього встановлення міжнародних стандартів у сфері прав дитини, прийняття яких передувало прийняттю міжнародних стандартів, які кодифікують загальноновизнані права людини. Женевська Декларація також є доказом того, що ранній розвиток міжнародного права прав людини не стосувався виключно розвитку громадянських і політичних прав, оскільки Декларація підкреслює економічні та соціальні права дітей. Нарешті, як зауважує van Bueren, Декларація також важлива, оскільки її назва дає перше міжнародне визнання зв'язку між благополуччям дитини та правами дитини та починає привертати увагу держав до необхідності захисту прав дітей, коли вони діють від їхнього імені в ситуаціях благополуччя [318, с. 8].

Погоджуємось із думкою українського дослідника В. М. Стешенка, що Декларація 1924 року «започаткувала сучасне міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини, а тому зберігає свою чинність і наразі розглядається як документ «м'якого» міжнародного права («soft law»)» [144, с. 44].

У хронології міжнародних актів про права дітей важливу роль відіграють документи, присвячені правам людини. Перехід до концепції загальноновизнаних прав людини на міжнародному рівні стався як наслідок завершення Другої світової війни, яка відкрила людству жахи нацистської ідеології, голокосту, геноциду. Загальна Декларація прав людини, прийнята ООН у Парижі 1948 року, оголосила «базовий набір» міжнародно визнаних прав людини, більшість з яких однаково стосувалися дітей і дорослих. Водночас, два положення декларації присвячені виключно дітям – стаття 25 (2), яка визнає, що «материнство і дитинство мають право на особливу турботу та допомогу», і стаття 26, яка стосується права на освіту [313].

Стаття 25 (2) Декларації 1948 року закріплює важливе положення, що всі діти мають право на соціальний захист, незалежно від того, народжені вони у шлюбі чи

поза ним. Дане положення робить спробу прирівняти у правах дітей, народжених у шлюбі, і дітей, народжених поза шлюбом [322, с. 39]. Фактично, це є перша норма, яка зафіксувала у міжнародному праві фактор походження дитини як підставу для недопущення дискримінації.

Наступний документ, який із рушійною силою поставив питання визначення походження дитини на обговорення міжнародної спільноти – це Декларація Генеральної Асамблеї ООН (надалі – ГА ООН) про права дитини 1959 року, яка передбачала право дитини на ім'я та реєстрацію після народження [306]. При аналізі двох декларацій, присвячених виключно правам дитини, А. Arisco визначає «очевидним перехід від підходу, заснованого на потребах, до підходу, заснованого на правах» [176, с. 42]. Z. Moody з цього приводу зазначає, що «перехід від мови, призначеної для захисту інтересів дітей, до риторики, заснованої на концепціях прав людини, вимагав зміни транснаціональної концепції дитинства» [271].

Декларація 1959 року складається з преамбули та десяти принципів, а її текст відображає те, як змінилися погляди на права дитини за роки після схвалення Женевської декларації. Декларація 1959 року вимагала довгострокових перспектив і рішень порівняно з короткостроковими гуманітарними потребами, яких вимагала Женевська Декларація. Зокрема, перший принцип, серед іншого, виокремлює національне, соціальне походження дитини та факт її народження серед ознак, за якими заборонена дискримінація дитини. Другий принцип закріплює положення, що лежить в основі реалізації всіх прав дитини, – дотримання її найкращих інтересів. Третій принцип вперше декларує право дитини на ім'я та національність від народження [306]. Принципи декларації сформульовані з точки зору прав дітей, і, окрім матеріальних потреб дитини, приділяється увага нематеріальним потребам дитини [209, с. 14-15]. Як зазначає В. М. Стешенко, Декларація 1959 року має «горизонтальний ефект», адже «закликає батьків, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу та іншими шляхами» [144, с. 46].

Декларація 1959 року наголошує на тому, що особливі потреби дітей дійсні як у мирний час, так і під час війни. Тим не менш, ця Декларація є лише проголошенням

загальних принципів, які не мають обов'язкової сили для держав, що її підписали. Більшість держав вважало, що для того, щоб діти мали юридично захищені міжнародним правом права, документ має бути у формі Конвенції, яка стає обов'язковою для держав, які її підписали, після ратифікації. Тому у 1978 році польський уряд представив проект Міжнародної Конвенції про права дитини до Комісії ООН з прав людини, і цей проект Конвенції було розіслано урядам для коментарів [321, с. 43-44].

Хронологію прийняття цих історично значущих документів для закріплення стандартів та гарантій прав дитини іноді сприймають як лінійний, односпрямований і прогресивний процес. Однак, ми тут погоджуємось із думкою Z. Moody, «соціально-історична перспектива ілюструє динамічний і повторюваний характер цієї соціальної та правової еволюції. Цю історію визначає складна взаємодія національних, регіональних і міжнародних важелів впливу» [271]. Від подачі польським урядом проекту Конвенції до її прийняття пройшло десять років обговорень та нормотворчого процесу. Результатом цього процесу стала Конвенція про права дитини (далі – Конвенція), одноголосно прийнята ГА ООН 20 листопада 1989 року і набула чинності в 1990 році. У 2000 році було прийнято два факультативних протоколи до Конвенції, які стосуються ситуації дітей у збройних конфліктах [311] і сексуальної експлуатації дітей [310], обидва відповідно підкреслюють наведені аспекти захисту прав дитини.

2.1.2. Конвенція про права дитини та інші міжнародні договори у галузі захисту прав дитини

Конвенцію про права дитини часто називають конвенцією 3 «Р»: Protection (захист), Provision (забезпечення) та Participation (участь) [322, с. 38]. Конвенція закріплює 1) права на захист: право бути захищеним від певної діяльності, наприклад, право бути захищеним від жорстокого поводження та зневаги, право на захист від усіх форм експлуатації (сюди включається право на захист ідентичності дитини); 2) права на забезпечення: права, що забезпечують доступ до певних товарів і послуг,

наприклад, право на їжу та медичне обслуговування, право на освіту, право на отримання вигоди від соціального забезпечення (у цю категорію входить право на отримання імені та набуття громадянства, право на інформацію про власне походження); і 3) права участі: право діяти за певних обставин і право брати участь у прийнятті рішень [288, с. 440].

Конвенція про права дитини закріплює низку прав, які мають безпосереднє значення для питання визначення походження дитини. Зокрема, у статті 7 Конвенції закріплено, що «Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування» [106]. На думку А. Arkadas-Thibert та G. Lansdown, «зміст статті 7 підкреслює визнання правосуб'єктності дитини, її дане від народження право на ім'я та громадянство, що додатково підкріплено наявній в законодавстві більшості країн світу правовій конструкції набуття громадянства за «правом крові», тобто, набуття дитиною громадянства своїх батьків» [317, с. 52].

Водночас, стаття 7 Конвенції містить нове для міжнародного права положення – право дитини знати своїх батьків і право на їх піклування, наскільки це можливо. Дана норма, на нашу думку, створює презумпцію на користь повного або часткового розкриття біологічного/генетичного походження дитини, коли доступ до інформації, що стосується народження дитини та її біологічних батьків, служить найкращим інтересам дитини. Зважаючи на те, що право на піклування батьків кваліфікується фразою «наскільки це можливо», необхідність забезпечення найкращих інтересів дитини буде імовірним чинником при визначенні обсягу батьківського піклування та межі розкриття інформації про походження дитини [317, с. 53]. Саме такий текст статті із застереженням «наскільки це можливо» був запропонований як компроміс між тими країнами, які гарантують дітям абсолютне право знати своїх біологічних батьків, і тими, які, до прикладу, дозволяють таємне усиновлення [257, с. 230].

Положення частини другої статті 7 Конвенції покладає на національне законодавство регулювання зазначених прав дитини на ім'я, набуття громадянства і право знати своїх батьків та на їх піклування: «Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх

зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства» [106]. Загальний зміст статті, як влучно зауважує G. A. Stewart, полягає в тому, що «держави повинні мати рутинні процедури для досягнення цих цілей» [291, с. 222].

Аналізуючи *travaux préparatoires* до Конвенції, R. J. Vlaauwhoff дійшов висновку, що право, яке міститься в статті 7, охоплює знання про генетичне походження і що це поширюється на будь-яку ситуацію, в якій держава може впливати на доступність інформації. Звідси випливає, що слова «наскільки це можливо», які містяться у статті 7, не просто «пропонують зручну формулу чи застереження про вихід, а вимагають значних зусиль від імені держав-учасниць, щоб надати дітям доступ до такої ідентифікаційної інформації» [188, с. 53-55]. Як слушно зазначає A. Jumakova, у даному контексті застереження до права знати своїх батьків та на їх піклування «наскільки це можливо» підкреслює «відносний, не абсолютний, характер права дитини на отримання ідентифікаційної інформації» [257, с.230].

Стаття 7 взаємопов'язана із іншими нормами Конвенції, її слід розглядати разом зі статтею 8 (збереження ідентичності, включаючи національність, ім'я та сімейні стосунки), статтею 9 (розлучення з батьками), статтею 10 (возз'єднання сім'ї) і статтею 20 (безперервність у вихованні дітей, позбавлених своїх прав на сімейне середовище) [253, с. 97].

Стаття 8 Конвенції гарантує право дитини на збереження своєї ідентичності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки: «Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання» [106]. Зауважимо, що у міжнародній площині, саме у статті 8 Конвенції вперше закріплено право дитини на збереження ідентичності.

Як зазначає G. van Bueren, «стаття 8 була внесена до тексту Конвенції за пропозицією Аргентини, яка зустрілась із проблемою визначення ідентичності дітей під час і після режиму диктатури військової хунти. У ті часи була поширеною практика масових викрадень дітей або відібрання їх у батьків, які були позбавлені волі, з подальшим переданням цих дітей на усиновлення прибічниками влади. Для

неможливості повторення таких злочинів і була запропонована до Конвенції норма про захист ідентичності дитини» [317, с. 60].

Сімейні відносини, про які йдеться у статті 8 Конвенції про права дитини як елемент права дитини знати свою ідентичність, також утворюють основу для права знати інформацію про батьків, як законних/соціальних, так і біологічних чи гестаційних. Це стало особливо актуальним в останні роки, оскільки багато дітей, які були усиновлені, народжені шляхом штучного запліднення чи анонімних пологів, прагнуть знайти своїх біологічних батьків. На думку S. Kraljić, такий пошук «ґрунтувався переважно на паперових документах і особистих свідченнях, а швидкий розвиток сучасних технологій ще більше посприяв і навіть зробив можливим для дітей, які вже стали дорослими, знайти своїх біологічних батьків» [258, с. 101].

Однак, на думку R. Altholz, формулювання відповідальності держави у статті 8 «держави-учасниці зобов'язуються поважати» передбачає відносно слабкий, негативний рівень зобов'язань держави. Пункт другий статті 8 «Держави-учасниці забезпечують дитині необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності» покладає на держави обов'язок захищати тих, хто незаконно позбавлений своєї ідентичності з метою швидкого її відновлення, що було витлумачено як «надання державам-учасницям певної свободи дій у застосуванні даного права в їх власному національному та культурному контексті» [175, с. 45].

На нашу думку, положення статті 8, разом із статтею 7, створюють основу для міжнародного права та національного законодавства, спрямованого на забезпечення правового статусу дитини у випадках встановлення або оспорювання її походження. Регулювання визначення походження дитини здійснюється також з урахуванням інших положень Конвенції, що демонструє взаємність та непорушність усіх прав дитини і наявний між ними зв'язок. Є чотири основоположні статті-принципи Конвенції, які вважаються базовими для тлумачення та застосування всіх інших положень. Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 5 (1994) підкреслив, що ці чотири статті є "загальними принципами", які мають застосовуватись при тлумаченні та імплементації всіх інших положень Конвенції, в тому числі вони впливають на застосування згаданих вище положень статей 7 та 8 [304, п. 52-53]:

1. Стаття 2 – принцип недискримінації: права дитини гарантуються без жодної дискримінації за будь-якою ознакою. Народження включено до статті 2 як одну із можливих підстав для дискримінації. Відповідно, всі діти повинні бути зареєстровані негайно після народження та їм має бути надано громадянство без дискримінації. Окрім цього, народження дитини у шлюбі чи поза ним, обставини народження дитини і питання її походження від батьків не можуть визнаватись такими, за якими дитину дискримінують. Це положення є особливо важливим у випадках, коли визначення походження може впливати на правовий статус дитини або доступ до певних прав.

2. Стаття 3 – принцип найкращих інтересів дитини: у всіх діях, що стосуються дитини, першочергово враховуються її найкращі інтереси. Забезпечення найкращих інтересів дитини розглядається КПД у трьох вимірах: як матеріальне право дитини на дотримання її найкращих інтересів, як основоположний принцип для тлумачення інших положень прав дитини – у випадку, коли наявні декілька тлумачень норми права, перевага надається такому, що найкраще слугує інтересам дитини, і правило процедури – при ухваленні рішення, яке впливає на конкретну дитину або на дітей загалом, компетентний орган має керуватись метою забезпечення найкращих інтересів дитини (групи дітей) першочергово [302]. Кожне із значень принципу найкращих інтересів дитини впливає на матеріальні та процесуальні питання визначення походження дитини і застосовується судами та органами державної влади при прийнятті рішень щодо дитини, до прикладу, у питаннях визнання/оскарження батьківства, розкриття інформації про біологічне походження дитини, розкриття таємниці усиновлення (коли інтереси дитини зустрічаються з інтересами інших осіб).

3. Стаття 6 – право на життя, виживання та розвиток: держави зобов'язані максимально забезпечувати життя і розвиток дитини. Багато послуг, необхідних для охорони здоров'я та розвитку дитини, що надаються компетентними установами, вимагають реєстрації народження дитини або запроваджують обмеження за ознакою громадянства. Тому реєстрація походження від батьків та набуття громадянства за фактом народження можна розуміти як підстави сприяння добробуту дитини, що є

незамінним для її життя та розвитку. Однак відсутність реєстрації походження дитини від батьків не повинна використовуватися як привід для дискримінації.

4. Стаття 12 – право дитини бути вислуханою: дитина має право висловлювати власні погляди з усіх питань, що її стосуються, і ці погляди повинні враховуватись відповідно до її віку та зрілості. У контексті визначення походження дитини даний принцип застосовується у процесі визначення походження дитини – думка дитина може бути заслуханою у суді і врахованою при розгляді питань про визначення/оскарження батьківства або дитина з певного віку може самостійно ініціювати процедуру визначення свого походження.

Щодо інших статей Конвенції, походження дитини пов'язане зі змістом статті 9, що передбачає право дитини не розлучатися з батьками всупереч її волі, за винятком випадків, коли таке розлучення відповідає найкращим інтересам дитини. Це положення має значення для встановлення правових і фактичних зв'язків між дитиною та її біологічними чи юридичними батьками. Стаття 10, що передбачає процедури возз'єднання сім'ї, також ґрунтується на визначенні походження дитини від своїх батьків – возз'єднання сім'ї залежить від можливості дитини або батьків мати доступ до інформації про походження дитини. Окрім цього, стаття 13 гарантує право дитини на свободу висловлювання, що включає право на пошук, отримання і передавання інформації різного характеру. У контексті визначення походження це означає, що дитина має право отримувати інформацію про своє біологічне походження, наскільки це можливо і не суперечить її інтересам.

За моніторинг дотримання положень Конвенції державами-учасницями відповідає *Комітет з прав дитини* – спеціальний орган у екосистемі ООН, створення якого передбачено статтями 43-45 Конвенції. По суті, функціями КПД є тлумачення норм Конвенції з прав дитини, моніторинг відповідності законодавства держав-учасниць нормам Конвенції, збір періодичних звітів від держав про виконання положень Конвенції і з 2014 року, після прийняття Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (ОПІС), розгляд індивідуальних скарг на порушення норм Конвенції [312].

Загальні коментарі (General Comments) слугують тим механізмом, що дозволяє КПД широко тлумачити норми Конвенції та надавати рекомендації щодо їх застосування. Зокрема, у Загальному Коментарі №14 (2013), що стосується принципу найкращих інтересів дитини, КПД зазначає, що цей принцип має застосовуватись до всіх правовідносин, що стосуються дітей або учасниками яких є діти безпосередньо [302]. На підставі такого тлумачення, суди та органи державної влади зобов'язані керуватись принципом найкращих інтересів дитини при визначенні її походження.

Окрім цього, питання визначення батьківства/материнства розглядаються КПД у Загальному Коментарі №7 (2006) про забезпечення прав дитини у ранньому дитинстві [303]. КПД підкреслює, що батьки несуть спільну відповідальність за виховання та розвиток дитини і покладає на держави зобов'язання створювати умови для того, щоб батьки могли реалізовувати свої права та обов'язки, включно із правовим визнанням походження дитини – обов'язковою реєстрацією її народження. Даний Загальний Коментар визнає важливість для дитини сімейних зв'язків з перших років життя, а тому реєстрація народження і встановлення батьківства та материнства є ключовим елементом захисту прав дитини [303].

КПД здійснює моніторинг за дотриманням державами-учасницями Конвенції її положень за допомогою процедур звітування, закріплених у Конвенції. Відповідно до статті 44 Конвенції, держави-учасниці «зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав» [106]. Періодичні звіти держав-учасниць мають відображати стан виконання державою положень Конвенції, в тому числі «містити фактори й труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні» [106, ст. 44].

За результатами розгляду періодичних звітів КПД надає заключні зауваження, обов'язкові до врахування відповідною країною. Як слушно зауважує Е. Marrus, це тривалий, «багаторівневий і динамічний процес», який включає перевірку звіту держави, звітів ЮНІСЕФ та інших спеціалізованих установ і органів ООН, а також

альтернативних і додаткових звітів, представлених неурядовими організаціями (NGO) та іншими компетентними органами. Після розгляду національної періодичної доповіді та інших пов'язаних документів і діалогу з державою-учасницею слідує ухвалення заключних зауважень, які завершують процес звітності [268, с. 4-5]. До прикладу, у Заключних зауваженнях до Швейцарії КПД зазначає, що «відповідно до законодавства про медичні репродуктивні технології, дитина може бути поінформована про особу свого батька, якщо вона має законний інтерес і з огляду на це, КПД рекомендує державі забезпечити, наскільки це можливо, повагу до права дитини знати особу своїх батьків» [301].

Аналогічно, за результатами розгляду індивідуальних скарг, КПД надає оцінку діям органів державної влади у конкретних правовідносинах, що є предметом скарги. Так, у заяві *F.N.P and J.M.P. v Spain* КПД отримав скаргу про викрадення дитини з приватної клініки одразу після народження. Заявники скаржились, серед іншого, на порушення статей 7 та 8 Конвенції з прав дитини, у частині відсутності реєстрації народження дитини та встановлення її походження від батьків. КПД зазначив з цього приводу: «помилка держави у відсутності розслідування такої заяви порушила права заявників та їх дитини» [299].

Таким чином, у результаті кожного з основних напрямків роботи КПД готує три письмові документи: заключні зауваження (Concluding Observations), загальні коментарі (General Comments) та рішення (Decisions), ухвалені в результаті розгляду індивідуальних скарг. Спільним для цих документів, на думку E. Marrus є те, що вони «розглядаються як судова практика КПД, тому їх слід розглядати як рекомендації, яких держави-учасниці повинні дотримуватися» [268, с.5].

Паралельно із роботою над текстом Конвенції про права дитини, у країнах арабського світу велась робота над створенням власної міжнародної угоди про права дитини. Арабська хартія про права дитини (Arab Charter on the Rights of the Child) була прийнята Лігою Арабських держав у 1983 році, переглянута у 2019 році [261]. За своєю суттю, Арабська хартія про права дитини містить норми, аналогічні положенням Конвенції про права дитини з урахуванням регіональних особливостей. Сьогодні, більшість арабських держав є учасницями і Конвенції про права дитини (із

застереженнями щодо положень, які суперечать нормам шаріату), і Арабської хартії про права дитини. Остання містить положення про обов'язок держав реєструвати народження дітей, право дитини знати своїх батьків, недопустимість дискримінації дітей, народжених поза шлюбом.

Аналогічно, країни Африканського Союзу у 1990 році прийняли власний документ, який ґрунтується на положеннях Конвенції про права дитини, - Африканську хартію прав і добробуту дитини (African Charter on the Rights and Welfare of the Child) [171]. У статті 6 зазначеної хартії закріплено зобов'язання держав щодо негайної реєстрації народження і право дитини набути ім'я та громадянство без будь-якої дискримінації.

Усі держави Північної та Південної Америки ратифікували положення Конвенції про права дитини, окрім США, які не ратифікували конвенцію, хоча є її підписантом. На регіональному рівні в Організації американських держав (Organization of American States) діють дві міжамериканські конвенції, що регулюють окремі аспекти визначення походження дитини: Міжамериканська конвенція про міжнародне повернення дітей (Inter American Convention on the International Return of Children) 1989 року [275] та Міжамериканська конвенція про міжнародну торгівлю неповнолітніми (Inter American Convention on International Traffic in Minors) 1994 року [277]. Зазначені конвенції містять положення про механізми співпраці між державами у питаннях екстрадиції або повернення дітей, зокрема, щодо визначення їх батьків або законних опікунів.

Організація американських держав не має окремого договору щодо прав дитини, однак деякі положення щодо цього включені до Американської конвенції про права людини (American Convention on Human Rights, Pact of San José) від 1969 року [276]. Стаття 17 зазначеної конвенції передбачає державний захист сім'ї, стаття 18 закріплює право на ім'я, стаття 19 передбачає особливі заходи захисту для дітей [276].

На нашу думку, в уніфікованому міжнародному приватному праві саме Конвенція про права дитини відіграє ключову роль у питанні захисту прав дитини, містить не тільки права, а й гарантії для забезпечення цих прав для дітей. Окрім норм Конвенції про права дитини, є низка міжнародних нормативних актів, які регулюють

певні аспекти, пов'язані із визначенням походження дитини від батьків. Деякі договори не закріплюють прямих правил про визначення походження дитини, але містять норми, які впливають на встановлення батьківства та материнства, реєстрацію народження, визнання рішень про батьківські права або забезпечення права дитини знати своє походження.

Так, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (надалі – МПГПП) прийнятий ООН у 1966 році містить декілька положень, що стосуються прав дітей, до прикладу, у статті 24 закріплено зобов'язання невідкладної реєстрації народження дитини, її права на ім'я та набуття громадянства [309]. Зазначений у пункті 1 статті 24 МПГПП загальний обов'язок держави захищати дитину включає визнання її прав та прав та обов'язків батьків щодо дитини. Невідкладна реєстрація при народженні є основним юридичним механізмом фіксування походження дитини, відсутність своєчасної реєстрації створює правову невизначеність щодо батьківства і материнства, право на ім'я безпосередньо стосується сімейного походження, оскільки ім'я та прізвище здебільшого визначаються через зв'язок із батьками, право на громадянство також тісно пов'язане з походженням, адже набуття громадянства у багатьох державах відбувається за принципом *jus sanguinis* (право крові), тобто через встановлення походження від батьків-громадян.

У екосистемі ООН є окремий орган, який, в тому числі, здійснює моніторинг за дотриманням положень МПГПП – Комітет з прав людини (надалі – КПЛ). КПЛ забезпечує дотримання державами приписів статті 24 за допомогою декількох механізмів. Так, КПЛ реалізує функцію тлумачення положення статті 24 у Загальному коментарі №17 (1989) «Права дитини (стаття 24)», у якому зазначено, що «право на реєстрацію при народженні та одержання імені слід тлумачити у тісному зв'язку із положенням щодо права на спеціальні заходи захисту, і воно покликане сприяти визнанню правосуб'єктності дитини (*child's legal personality*). Право дитини на одержання імені є особливо важливим для дітей, народжених поза шлюбом». Щодо права на одержання громадянства, КПЛ зазначає наступне: «Держави зобов'язані вживати всіх необхідних заходів, як внутрішньо, так і у співпраці з іншими державами, щоб забезпечити кожній дитині громадянство при народженні. У зв'язку

з цим, жодна дискримінація щодо набуття громадянства не повинна бути допустимою згідно з внутрішнім законодавством між законними дітьми та дітьми, народженими поза шлюбом або від батьків без громадянства, або на основі громадянського статусу одного або обох батьків» [315, п. 7,8].

КПЛ наголошує, що основною метою зобов'язання реєструвати дітей після народження, реалізувати їх право на ім'я та отримання громадянства є «зменшення небезпеки викрадення, продажу дітей або торгівлі ними, або інших видів поводження, несумісних з користуванням правами, передбаченими Пактом» [315, п. 7,8]. Тобто, КПЛ підкреслює, що реєстрація народження, право на ім'я та громадянство є ключовими для реалізації інших прав дитини і держава зобов'язана забезпечити реєстрацію походження незалежно від статусу народження дитини (шлюбного чи позашлюбного) або наявності чи відсутності громадянства у батьків дитини.

Функцію моніторингу та контролю за виконанням положень МПГПП КПЛ реалізує шляхом збирання періодичних звітів від держав-учасниць, на підставі яких виробляє рекомендації та вказівки щодо реалізації окремих прав, і надає оцінку застосування норм МПГПП шляхом розгляду індивідуальних скарг. До прикладу, у контексті визначення походження дитини, КПЛ розглянув скаргу *María del Carmen Almeida de Quinteros v. Uruguay* у справі про насильницьке зникнення, донька зниклої жінки не мала доступу до інформації про свою матір. Комітет зазначив, що «відмова у доступі до інформації про батьків порушує право дитини на захист (ст. 24) та її право на збереження ідентичності» і визнав, що знання власного походження є елементом захисту прав дитини [174]. Таким чином, КПЛ має певні важелі впливу на національні уряди, у тому числі у частині дотримання прав дитини, що виникають із визначення її походження від батьків.

Щодо міжнародного регулювання питань отримання громадянства, міжнародні інструменти щодо запобігання безгромадянству (Конвенція про статус апатридів 1954 року [305]; Конвенція про скорочення безгромадянства року 1961 [307]) вимагають заходів, що сприяють реєстрації та визначенню громадянства дитини, до прикладу, стаття 1 Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року вимагає від держав-учасниць надавати громадянство народженій на території держави особі,

якщо інакше вона була б апатридом [307] А стаття 4 згаданої Конвенції зобов'язує держави-учасниці надавати громадянство особі, яка народжена не на території держави, однак один з батьків є її громадянином на час народження дитини [307].

В межах функціонування ООН, також варто відзначити Декларацію про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення на національному і міжнародному рівнях (Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with special reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally) [208], прийнята ГА ООН 12 березня 1986 року. У статті 9 Декларації зазначено, що «особи, відповідальні за добробут усиновленої дитини або дитини, яку взяли під опіку, мають визнавати її потребу знати про своє походження, якщо тільки це не суперечить забезпеченню найкращих інтересів дитини» [208].

Загальна Декларація про геном людини та права людини (Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights) [314], прийнята ООН у 1997 містить декілька положень, що стосуються доступу до інформації про результати генетичної експертизи. У статті 5 закріплено правило щодо вільної та інформованої згоди особи або її представника на проведення генетичного дослідження, право кожної особи або її представника приймати рішення щодо інформації про результати генетичної експертизи та наслідків такої експертизи, а стаття 7 містить зобов'язання щодо збереження даних генетичного профілю з дотриманням конфіденційності та захисту приватності [314].

Серед регіональних договорів, вплив на правове регулювання визначення походження дитини має Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (European Convention on the Legal Status of Children born out of Wedlock) [205], прийнята Радою Європи у 1975 році. Стаття 2 зазначеної конвенції містить правило щодо визначення материнства виключно за фактом народження дитини жінкою, тобто не йдеться про визнання материнства за іншою жінкою, окрім тої, яка народила дитину. Наступна стаття конвенції містить правила визначення батьківства щодо дитини, народженої не в шлюбі, шляхом добровільного визнання батьківства або встановлення за рішенням суду [205, ст. 3]. Водночас, у статті 4

Йдеться про можливість оскарження добровільного визнання батьківства у випадку, коли особа, яка визнала себе батьком, не має біологічного зв'язку з дитиною, і так оскарження має відбуватись відповідно до норм національного законодавства держави [205]. Зауважимо, що презумпція материнства, закріплена у статті 2 згаданої конвенції, застосовується і до правовідносин, які виникають при визначенні походження дитини, народженої сурогатною матір'ю. Це створює правові труднощі, адже для визначення материнства за жінкою, яка надала свій генетичний матеріал, а не за сурогатною матір'ю, батькам дитини доводиться проходити через складні процедури оскарження материнства та подальшого усиновлення дитини.

Положення щодо правового регулювання визначення походження дитини містяться також у Європейській конвенції про усиновлення дітей (переглянутій) (European Convention on the Adoption of Children (Revised) [32], зокрема стаття 22 містить правила щодо доступу усиновленої дитини до інформації про її походження. Відповідно до зазначеної статті, компетентні органи держави-учасниці мають зберігати інформацію про походження усиновленої дитини в обсязі, дозволеному законом, і така інформація може бути розкрита дитині у такій частині та за певних умов, визначених у національному законодавстві. Компетентний орган має зберігати інформацію про походження дитини якнайменше протягом п'ятдесяти років з моменту набрання чинності рішенням про усиновлення, з метою не допустити порушення права особи на інформацію про свою особистість [32, ст. 22].

У межах функціонування Гаазької конференції з міжнародного приватного права також ухвалена низка договорів, які містять норми про колізійне врегулювання деяких аспектів, пов'язаних із визначенням походження дитини. Так, Конвенція про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року [247], Конвенція про захист дітей та співпрацю в питаннях міждержавного усиновлення 1993 року [246], Конвенція про юрисдикцію, визнання та виконання рішень і співпрацю з питань батьківської відповідальності та захисту дітей 1996 року [245] та Конвенція про міжнародне стягнення аліментів 2007 року [248] присвячені питанням захисту прав дітей у різних сімейних правовідносинах, які підпадають під юрисдикцію декількох держав-учасниць згаданих конвенцій. У наведених міжнародних багатосторонніх

договорах та конвенціях не завжди наведено формульні правила «як встановлюється батьківство», але у них передбачені механізми для міждержавної взаємодії органів державної влади і взаємного визнання рішень (опіки, усиновлення, повернення дитини, стягнення аліментів), які прямо впливають на долю юридичного статусу походження у транснаціональних спорах.

Варто зауважити, що на сьогодні Гаазька конференція не має спеціалізованого договору щодо питань визначення батьківства та материнства на міждержавному рівні, питання про стан розробки такого договору та перспективи його ухвалення розглянемо у Розділі 2.3 нашого дослідження. Систематизовану таблицю з переліком міжнародних договорів, які містять норми щодо стандартів та гарантій регулювання визначення походження дитини, наведено у Додатку 3.

2.1.3. Практика ЄСПЛ щодо правового регулювання визначення походження дитини

Європейська Конвенція про охорону прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [204] прямо не визначає походження дитини, проте рішення ЄСПЛ (на підставі Статті 8 «Право на повагу до приватного й сімейного життя») мають істотний вплив на національну практику щодо встановлення батьківства, права дитини знати походження, права на збереження ідентичності, в тому числі і за наявності правопорядків різних держав.

Голландський дослідник міжнародного права з захисту прав дітей R. J. Vlaauwhoff виділяє три етапи розвитку концепції визначення походження дитини у судовій практиці ЄСПЛ, спираючись на хронологію прийняття рішень та закладений у них зміст [189, с.105-112]. Вважаємо влучним таке викладення практики ЄСПЛ щодо визначення походження дітей і розглянемо його нижче.

1 етап: до визнання права дитини знати своє походження.

Як відправну точку для дослідження питання походження дитини у рішеннях ЄСПЛ R. Vlaauwhoff зазначає рішення *Gaskin v. United Kingdom* (1987) [220], оскільки воно було витлумачено як таке, що має відношення до даної проблеми в усій Європі.

Заявник у справі прагнув отримати інформацію щодо його раннього дитинства, щоб допомогти йому відновити його ідентичність і подолати психологічні проблеми. У даній справі ЄСПЛ підкреслив важливість доступу до інформації про дитинство та походження як ключового елементу права на збереження ідентичності. Відсутність ефективних механізмів для отримання такої інформації може порушувати права особи на приватне життя і держава повинна забезпечити збалансований підхід, який би захищав права всіх сторін і надавав можливість доступу до особистих даних.

Однак, через декілька років у справі *M.V. v. United Kingdom* (1994) [224], Суд дійшов висновку, що вимоги юридичної визначеності та безпеки сімейних стосунків дозволяють державам застосовувати загальну презумпцію батьківства чоловіка матері дитини і вимагати вагомої причини, перш ніж дозволити презумпції бути порушеною. Тому Суд не визнав вимоги біологічного батька дитини поширити право дитини знати своє походження в інтересах встановлення батьківства.

У іншій справі щодо біологічного батьківства, *Kroon and others v. The Netherlands* (1994) [222], заява стосувалася неможливості за нідерландським законодавством оскаржити батьківство чоловіка матері, місце перебування якого було невідоме протягом тривалого періоду. ЄСПЛ постановив, що «повага до сімейного життя вимагає, щоб біологічна та соціальна реальність переважала над юридичною презумпцією, яка суперечить як встановленому факту, так і побажанням зацікавлених осіб, не приносячи нікому фактичної користі» [222].

Проте саме рішення у справі *Mikulić v. Croatia* (2002) [227] справді ознаменувало перехід у підході Суду до встановлення батьківства. ЄСПЛ встановив, що мало місце порушення приватного життя заявниці за статтею 8, оскільки затримки в хорватській системі тестування на батьківство залишили її в стані тривалої невизначеності щодо її особистості. У рішенні зазначено, що «інформація про генетичне походження є важливою для людини через її формуючі наслідки для її особистості і що повага до «приватного життя» також має включати певною мірою право на встановлення стосунків з іншими людьми» (генетичними батьками у даному випадку). ЄСПЛ дійшов висновку, що не було досягнуто справедливого балансу в забезпеченні права особи на інформацію про її походження без непотрібної затримки.

Як наслідок, можна стверджувати, що суд може винести рішення проти ймовірного батька, який наполегливо відмовляється пройти тестування для відповідності вимогам пропорційності та процесуальної ефективності.

Зауважимо, що посилання на рішення у справі *Mikulić v. Croatia* доволі широко застосовується українськими судами при розгляді справ про встановлення або оскарження батьківства, особливо у частині надання правової оцінки результатам ДНК-експертизи як єдиного наукового доказу наявності біологічного зв'язку і оцінки неявки або відмови однієї сторони у проведенні ДНК-експертизи як доказу на користь аргументів іншої сторони.

II етап. Визнання походження в аспекті права на повагу до приватного життя

Наступний етап трактування положень щодо визначення походження дитини у практиці ЄСПЛ *R. Vlauiwhoff* розпочинає рішенням у справі *Odièvre v. France* (2003) [229], у якій ЄСПЛ розглядав питання про право на збереження ідентичності в контексті конфлікту між правом особи на знання свого походження та правом матері на анонімність при народженні дитини. Суд зазначив, що «хоча право на збереження ідентичності є важливим, воно не є абсолютним». У справі *Odièvre* доступ до інформації про біологічних батьків був обмеженим, однак держава надала заявниці доступ до важливої медичної та соціальної інформації про її походження, що було визнано Судом достатнім для забезпечення її прав. Суд повторно визнав свою формулу, наведену у рішенні по заяві *Mikulić v. Croatia*, щодо існування «життєво важливого інтересу, який захищається Конвенцією, в отриманні інформації, необхідної для відкриття правди щодо важливих аспектів особистої ідентичності, таких як особистість батьків», підкресливши важливість збалансованого підходу, з урахуванням інших прав та інтересів, зокрема права матері на анонімність [229]. Це рішення є визначним, адже ЄСПЛ вперше визнав, що право особи знати своє походження не є абсолютним і може бути обмежене в контексті забезпечення інших важливих інтересів дитини або заінтересованих осіб.

III етап. Розширення тлумачення права на інформацію про походження у межах статті 8 ЄКПЛ.

У рішенні по справі *Jaggi v. Switzerland* (2006) [221] Суд дотримувався більш розширеного тлумачення, можливо, частково у відповідь на критику у справі *Odièvre*. Суд прямо посилався на «право заявника знати своє генетичне походження», пов'язуючи його з правом на ідентичність, котре також захищене статтею 8 ЄКПЛ. Виконуючи тест на пропорційність між різними залученими правами та віддаючи перевагу праву заявника, Суд зазначив, що «інтерес, який особа може мати до знання свого (генетичного) походження, не зменшується з віком, а скоріше навпаки». Усвідомлюючи чутливий характер питання посмертного визначення батьківства, Суд протиставив «право знати» та «право на повагу до померлих». Тобто, як і у справі *Odièvre*, Суд враховує можливі інтереси третіх осіб, зокрема близьких родичів, у запереченні позову. Однак, якщо визнання позову заявника у справі *Jaggi* частково пояснюється тим фактом, що воно мало велике значення для встановлення його законного походження та здавалося достатньо вмотивованим, підхід Суду з подібних причин міг бути більш обмежувальним при розгляді інших справ – так, на нашу думку, проявляється принцип суду оцінки обставин кожної справи «*case-by-case assessment*».

У справі *Phinikaridou v. Cyprus* (2007) [230] Суд розглядав питання строків позовної давності для визначення батьківства і встановив різницю між «справами, в яких заявник не має можливості отримати інформацію про факти, і випадками, коли заявник точно знає або має підстави припускати, хто його або її батько... але відповідно до закону не вживає жодних заходів для порушення провадження протягом встановленого законом строку». Суд встановив, що «порівняльний аналіз позовів про судове визнання батьківства показує відсутність єдиного підходу в цій сфері», додавши, що «значна кількість держав не встановлюють строки давності для дітей» і визнають «тенденцію до більшого захисту права дитини на встановлення її батьківства» [230].

Поза хронології, запропонованої R. Blaauwhoff, необхідно відзначити ще декілька рішень ЄСПЛ, які, на нашу думку, відіграють ключову роль у зміні підходів до регулювання визначення походження дитини у національному законодавстві країн РЄ і буквально стали каталізаторами таких змін. Так, рішення у справах *Mennesson v.*

France (2014) [226] та Labassee v. France (2014) [223] стали поворотними у формуванні підходу ЄСПЛ до визначення походження дитини у контексті сурогатного материнства. Обидві справи стосуються відмови французьких судів визнати свідоцтва про народження дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства у США. Французькі подружжя, які скористались послугами сурогатного материнства за кордоном, отримали американські свідоцтва про народження дітей, де подружжя-замовники були зазначені як батьки дитини. Французькі суди відмовились визнати так свідоцтва про народження, посилаючись охорону публічного порядку і заборону сурогатного материнства в країні. У обох справах ЄСПЛ прийняв аналогічні рішення, визнавши що «відсутність визнання батьківства створює юридичну невизначеність для дітей у Франції і порушує право дитини на збереження ідентичності» [226]. ЄСПЛ вперше визнав, що діти, народжені через сурогатне материнство за кордоном, мають право на правове визнання походження у державі проживання, навіть якщо сурогатне материнство заборонене у такій державі. Суд підкреслив, що у даному випадку інтереси дитини мають пріоритет над інтересами держави зберегти публічний порядок, враховуючи важливий нюанс – чоловіки із подружжя заявників є біологічними батьками дитини, а тому, якщо є доведений біологічний зв'язок між дитиною і батьком, держава повинна забезпечити юридичне визнання цього походження, незалежно від заборони сурогатного материнства [226]. Дані рішення ЄСПЛ дали поштовх до внесення змін у французьке законодавство, яке не відмовилось від заборони сурогатного материнства, однак передбачило шляхи для безперешкодного юридичного визнання батьківства щодо таких дітей за допомогою процедури усиновлення.

Хоча варто зазначити, що у доктрині зустрічаються протилежні погляди щодо впливу зазначених прецедентів ЄСПЛ: К. Trimmings з цього приводу зазначає, що, «віддаючи пріоритет найкращим інтересам окремої дитини, визнання ЄСПЛ законного батьківства в транскордонному сурогатному материнстві підриває принцип найкращих інтересів дитини в цілому» [296, с.205].

Однак, ЄСПЛ не відмовляється від застосування принципу балансу інтересів усіх учасників правовідносин, і заяви про визначення походження дитини,

народженої із застосуванням репродуктивних технологій закордоном також розглядаються через призму цього принципу. До прикладу, за фабулою справи *K.K. and others v. Denmark* (2023) [219], національні суди відмовили заявниці в усиновленні дітей, народжених сурогатною матір'ю за кордоном, через наявність у законодавстві правової конструкції «мати дитини – та, що народила дитину» і відсутність правової регламентації сурогатного материнства, натомість встановивши опіку заявниці над даними дітьми. ЄСПЛ зазначив, що найкращі інтереси дітей мають бути співставлені із публічним інтересом держави, який полягає у захисті дітей від статусу «товару у комерційних сурогатних угодах» і сурогатної матері як «жінки у вразливому становищі». З цього приводу ЄСПЛ встановив, що найкращим інтересам дитини відповідає їх усиновлення заявницею як юридичний факт визнання їх походження і спорідненості. Суд визнав, що законодавство Данії не надає альтернативи встановлення юридичного зв'язку між заявницею і дітьми, народженими сурогатною матір'ю, окрім усиновлення. Суд зазначив, що у даному випадку інтерес конкретних дітей має перевагу над інтересами можливих, абстрактних осіб, які можуть постраждати від наслідків такого явища, як «комерційні сурогатні угоди» [219]. Тож, на відміну від справ *Mennesson v. France* та *Labassee v. France*, де заявники отримали повну відмову у визнанні батьківства від національних органів влади, у даній справі датське законодавство надає можливість юридично оформити батьківство щодо дитини, народженої сурогатною матір'ю, шляхом усиновлення.

Таким чином, як слушно зауважує М. В. Менджул, практика ЄСПЛ сприяє гармонізації сімейного права європейських країн, «під впливом якої держави змушені змінювати своє національне законодавство, приводячи його у відповідність до спільних європейських цінностей» [63, с. 115]. Рішення ЄСПЛ є вагомим джерелом права та орієнтиром для національних судів при визначенні походження дитини, у тому числі у випадку наявності іноземного елемента у спірних правовідносинах, адже вони закріплюють право дитини на встановлення та визнання походження як складову права на збереження ідентичності, стимулюють держави створювати ефективні та швидкі процедури встановлення батьківства та материнства,

підкреслюють міжнародні стандарти у питаннях транскордонного визнання походження дитини.

2.2. Правові сім'ї і підходи до визначення походження дитини. Особливості національного законодавства щодо визначення походження дитини

У доктрині міжнародного права існують різні погляди на класифікацію правових систем та типологізацію правових сімей на правовій карті світу. Як слушно зауважує С. П. Погребняк, «необхідність класифікації правових систем зумовлена тим, що класифікація допомагає встановити найбільш важливі, загальні для всіх правових систем якості, сприяє їх більш глибокому пізнанню, дозволяє зафіксувати закономірні зв'язки між правовими системами» [78, с.33].

Перш ніж ми перейдемо до дослідження правового регулювання визначення походження дитини у різних правових сім'ях та системах, звернемо увагу на визначення цих понять у доктрині порівняльного правознавства. Так, у компаративістиці розрізняють вузьке і широке значення терміну «правова система». У першому значенні правову систему визначають як «право певного суспільства і пов'язані з ним правові явища». У широкому значенні під правовою системою розуміють «певну сукупність різних правових систем, об'єднаних за спільними ознаками» [78, с.28-29]. Тобто, правова система у вузькому значенні є національною правовою системою окремої країни або її частини, тоді як правова система у широкому значенні об'єднує різні національні правові системи, котрі мають спільні ознаки, і ототожнюється із поняттям «правова сім'я».

Водночас, термін «правова сім'я», за дефініцією, запропонованою С. П. Погребняком та Д. В. Лук'яновим, визначається як «певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, які вказують на суттєву схожість цих систем; об'єднання правових систем у правові сім'ї слугує виявленню внутрішньої спільності принципів та інститутів правових систем» [78, с.33]. До правових сімей дослідники відносять такі: романо-германського права, англо-американського права, релігійного права та традиційного права [78, с.37]. Наведену

типологізацію ми використовуватимемо у дослідженні, з метою виявити спільні риси та принципи у правовому регулюванні визначення походження дитини в окремих національних правових системах в межах кожної правової сім'ї.

Тож, у даному розділі буде досліджено концепції визначення походження дитини правових сім'ях романо-германського (континентального) права, англосаксонського (загального) права, релігійного права та традиційного права. Очевидно, що не всі країни дотримуються принципів однієї правової сім'ї через історичні, географічні та демографічні чинники, і серед досліджуваних нами країн також є такі, право яких має змішаний характер.

2.2.1. Визначення походження дитини в країнах романо-германської правової сім'ї.

Країни романо-германської правової сім'ї зазвичай розміщують норми щодо визначення батьківства у цивільних або сімейних кодексах, правове регулювання визначення походження дитини має комплексний характер та визначається як матеріальним, так і процесуальним правом. У країнах континентального права протягом століть визначення походження дитини визначалось шлюбом і досі діють традиційні для римського права презумпції материнства («*Mater semper certa est*») і шлюбного батьківства чоловіка матері дитини («*pater est quem nuptiae demonstrant*») [141, с. 264]. Як слушно зазначає К. М. Глиняна, «римське право як система, що еволюціонувала упродовж століть, виробило гнучкі механізми регулювання цих відносин, значна частина яких стала основою сучасного сімейного та цивільного законодавства» [12, с. 398]. Однак у сучасному світі, традиційно усталені у законодавствах багатьох країн презумпції материнства та батьківства наразі піддаються сумнівам через застосування репродуктивних технологій. Країни континентального права мають подібні законодавчі підходи до визначення походження дитини і, водночас, деякі національні відмінності.

Так, Цивільний кодекс Франції 1804 року (*Code civil, Titre VII: De la filiation*) передбачає презумпцію батьківства – дитина, зачата або народжена в шлюбі,

вважається дитиною чоловіка матері («*la présomption de paternité*»). Материнство відповідно до положень кодексу визнається за жінкою, яка народила дитину. Окрім цього, положеннями кодексу передбачено механізми спростування презумпції батьківства, встановлення батьківства в судовому порядку, а також докладно врегульовано процедури визнання батьківства щодо дітей, народжених поза шлюбом [199, ст. 310-1 - 342-13].

Щодо законодавчого регулювання ДРТ, вперше відповідний Закон про донорство та використання елементів і продуктів людського тіла, медичної допоміжної репродукції та пренатальної діагностики (*Loi №94-654 relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal*) був прийнятий у 1994 році [264]. Цей закон закріпив застосування ДРТ тільки для безплідних різностатевих пар репродуктивного віку та встановив правила донорства гамет, засновані на принципах анонімності донора та безоплатності таких послуг. Хоча цей закон досі діє у інших частинах, положення щодо застосування ДРТ регулюються іншим законом «Про біоетику» (*Loi de bioéthique*).

Чинним нормативним актом, що регулює визначення материнства та батьківства при застосування ДРТ, є прийнятий у 2021 році Закон «Про біоетику» (*Loi de bioéthique*), положення якого, зокрема, спрямовані на захист прав донорів і дозволяє визнання батьківства або материнства на підставі рішень іноземних судів [1]. Даний закон значно модернізував підхід до регулювання ДРТ у Франції, зробивши їх застосування доступним парам різної чи однієї статі і самотнім жінкам. Закон визнає можливість встановлення батьківства або материнства, навіть без наявності генетичного зв'язку, за наявності спільної декларації про намір стати батьками, подана до нотаріуса перед процедурою ДРТ, що є підставою для встановлення походження дитини від передбачуваних батьків [1, ст.342-11].

Статті 1591-1594 Цивільного кодексу Німеччини 1900 року (*BGB*) також закріплюють класичні презумпції материнства жінки, яка народила дитину, і батьківства чоловіка матері дитини. Батьківство може бути визнано добровільно (за адміністративною процедурою) або встановлено рішенням суду. У Цивільному

кодексі закріплені підстави для визначення походження дитини, умови та строки для оскарження батьківства [191, ст. 1591-1594].

Щодо підстав для встановлення батьківства, німецький Цивільний кодекс містить статтю 1598а «Право на згоду на генетичний тест для уточнення біологічного походження», у якій регулюється питання отримання згоди для проведення генетичного тесту ДНК. Це положення було додане до Цивільного кодексу у 2008 році, і, окрім іншого, закріплює право суду за певних обставин примусити сторону до здійснення генетичного тесту, право суду зупинити провадження щодо з'ясування біологічного походження дитини, поки це «становитиме суттєве порушення добробуту неповнолітньої дитини, що буде недоцільним для дитини, навіть з урахуванням інтересів особи, яка має право на з'ясування» [191, ст. 1598]. На нашу думку, це положення відповідає принципу забезпечення найкращих інтересів дитини при визначенні її походження і принципу захисту слабкої сторони правовідносин.

Цікавим є положення, закріплене у статті 1597а «Заборона зловживань визнанням батьківства», яка була внесена до Цивільного кодексу Німеччини у 2017 році: «Батьківство не може бути визнане спеціально з метою створення правових умов для законного в'їзду або проживання дитини, сторони, що визнає, або матері, а також з метою створення правових умов для законного в'їзду або проживання дитини, яка набуває німецького громадянства» [191]. Зазначене положення було додане з метою запобігання випадків, коли громадянин Німеччини визнає батьківство щодо дитини, яка (або її мати) є іноземцями, і визнання батьківства відбувається виключно з метою отримання ними дозволу на проживання в Німеччині. Однак, у випадку наявності біологічного зв'язку між батьком та дитиною, дана норма не застосовується [191, ст. 1597а].

Німецьке законодавство довгий час орієнтувалося виключно на біологічне походження дитини. Проте у сфері застосування репродуктивних технологій виникла концепція соціального батьківства – особа, яка фактично виконує функції батька або матері, може офіційно зареєструвати своє батьківство. Так, у Законі про захист ембріонів від 1990 року (Embryonenschutzgesetz) врегульовані правила здійснення штучного запліднення жінки з використанням її яйцеклітин, донорство яйцеклітин не

дозволено [214, ст. 1]. Німецьке законодавство поступово визнає, що намір відіграє роль у формуванні батьківського статусу, в тому числі у випадках партнерських стосунків без укладення шлюбу [191, ст.1592]. Окрім цього, положення Цивільного кодексу містять гарантії щодо визначення батьківства у випадку застосування ДРТ, якщо чоловік дав письмову згоду на штучне запліднення дружини з використанням донорської сперми, він не має права згодом оспорювати своє батьківство [191, ст. 1600].

Щодо сурогатного материнства, воно, як і у Франції, є забороненим у Німеччині, юридичною матір'ю визнається лише та, хто народила дитину, навіть якщо вона не має генетичного зв'язку з дитиною [191, ст.1591]. Передача батьківства від сурогатної матері генетичним батькам можлива тільки шляхом усиновлення.

У Фінляндії нещодавно прийнятий Закон про батьківство 2022 року (*Vanhemmuuslaki*) регулює питання встановлення батьківства, процедуру добровільного визнання, презумпцію батьківства у цивільному шлюбі і визначення походження дитини у випадку ДРТ. Зокрема, у статті 4 врегульовано питання встановлення батьківства у випадках, коли презумпція батьківства не застосовується, і відповідно до закону, батьківство може бути визнане за особою, «яка зачала дитину або чия сперма була використана для запліднення матері способом, відмінним від зазначеного в пункті 1, і в результаті цього народилася дитина» [319, ст. 4,5]. Стаття 5 зазначеного закону містить правила визначення материнства «на основі згоди на лікування безпліддя», тоді матір'ю визнається жінка, яка надала таку згоду, незалежно від того, чи вони народила дитину [319]. Ще одна особливість цього закону, поєднання матеріальної та процедурної складової – закон детально регламентує процедуру встановлення батьківства уповноваженими особами, органами державної влади або судом.

Щодо сурогатного материнства, доволі нетиповою для країн романо-германської системи є норма статті 14 Закону про материнство Фінляндії 2018 року (*Äitiyslaki*), відповідно до якої жінка може визнати, що вона є матір'ю, до народження дитини. Таке визнання вагітної жінки себе матір'ю ще не народженої дитини оформлюється у медичному закладі, в якому отримує медичну допомогу вагітна

жінка, у присутності вагітної жінки, свідка, за участі медичної сестри (або акушерки) [172, ст. 14]. Згідно зі статтею 20 Закону про материнство Фінляндії, декларація про визнання материнства негайно надсилається до муніципалітету [172].

Іспанський Цивільний кодекс 1889 року (*Código Civil*) типово для країн романо-германського права визнає презумпцію батьківства та передбачає детальні механізми її підтвердження або спростування [200, ст. 108–133]. Відповідно, материнство встановлюється на підставі факту народження дитини: «*La filiación materna queda determinada legalmente por el hecho del parto*», тому у випадку застосування сурогатного материнства жінка, яка виносила дитину, юридично визнається матір'ю, навіть якщо генетичною матір'ю є інша особа [200, ст. 108, 115].

Походження дитини, народженої поза шлюбом, може бути визнане добровільно (через акт цивільного стану, заповіт чи інший публічний документ) і судовим шляхом (через позов про встановлення батьківства) [200, ст. 133-135]. Іспанське право також визнає факт батьківства, якщо особа фактично виховує дитину як свого сина чи дочку за наявності відповідної поведінки та обставин (соціальне батьківство) [200, ст. 132-133].

Окрім цього, іспанське законодавство містить схожі до німецького приписи щодо визначення походження дитини, народженої за допомогою ДРТ. Закон 14/2006 про допоміжні репродуктивні технології людини («*Ley 14/2006, sobre técnicas de reproducción humana asistida*») встановлює, що особа, яка надала згоду на репродуктивну процедуру (навіть без генетичного зв'язку), визнається батьком або матір'ю дитини [259, ст.7]. Зауважимо, що сурогатне материнство у країні є забороненим, угоди про сурогатне материнство визнаються недійсними. Закон 14/2006 передбачає можливість визнання батьківства (у випадку сурогатного материнства, здійсненого за кордоном) на підставі цивільно-правової угоди про сурогатне материнство [259].

Італійський Цивільний кодекс (*Civil Code*) 1942 року також містить класичні презумпції батьківства – чоловік матері є батьком, якщо дитина народжується у шлюбі або протягом 300 днів після розірвання шлюбу (прийнятний для більшості країн Європи термін, зумовлений медичним критерієм). Італійське законодавство

визначає походження дитини, народженої поза шлюбом, як у добровільному, так у судовому порядку [196, ст. 231]. Материнство визначається за жінкою, яка народила дитину, закріплюється з моменту народження, а тому у випадках народження дитини за допомогою сурогатного материнства за кордоном виникати спори [196, ст. 269].

У 2004 році італійський уряд прийняв закон № 40/2004 із неформальною назвою «Закон щодо репродуктивної медичної допомоги» (*Norme in materia di procreazione medicalmente assistita*), який визначав правила застосування ДРТ тільки для різностатевого подружжя (або осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах довгий час) фертильного віку, які не можуть зачати дитину без медичного втручання. Окрім цього, цим законом заборонено застосування сурогатного материнства або використання донорського матеріалу для запліднення [262, ст. 4-7]. Даний закон вважається контраверсійним, і його положення неодноразово подавали на розгляд Конституційного суду Італії. Так, у гучній справі № 12193/2019, Касаційний суд Італії підтвердив, що материнство за італійським правом визначається лише через пологи, сурогатне материнство за італійським законодавством заборонено, і суд ще раз підкреслив, що документи про народження дитини за кордоном від сурогатної матері не можуть бути визнані в Італії, однак це не виключає можливості визнання батьківських стосунків шляхом використання інших правових інструментів, наприклад, усиновлення в особливих випадках [117].

У Японії визначення походження дитини (як материнства, так і батьківства) регулюється положеннями Цивільного кодексу Японії (*Japanese Civil Code / 民法*) [197]. Японське сімейне право є частиною континентальної правової сім'ї завдяки запозиченню традицій німецького права з кінця XIX – початку XX століть, але має власні особливості, зумовлені культурними, історичними та соціальними чинниками.

У Японії діє принцип "*mater semper certa est*" – жінка, яка виносила й народила дитину, вважається її матір'ю дитини. Чоловік матері презюмується батьком дитини, за умови що дитина народилась протягом двохсот днів після укладення шлюбу, у шлюбі, або протягом трьохсот днів після розірвання шлюбу [197, ст. 772]. Тож, презумпція батьківства у шлюбі застосовується у Японії також у класичному вигляді,

цікавим є термін «200 днів після укладення шлюбу», що зазвичай не є умовою для застосування презумпції батьківства у країнах континентального права. Якщо дитина народжена поза шлюбом, батьківство може бути визнано добровільно біологічним батьком шляхом процедури «*ninchi*» (認知). Такий акт *ninchi* може бути здійснений як до, так і після народження дитини, мати або дитина також можуть подати позов про примусове визнання батьківства, якщо батько відмовляється від добровільного *ninchi* [197 ст. 779–781]. Чоловік може оскаржити батьківство через суд протягом року з моменту дізнання про народження дитини, зокрема, надаючи як доказ результати ДНК-тесту [197, ст. 774].

При цьому, Японія залишається доволі консервативною щодо новітніх репродуктивних технологій. Наприклад, сурогатне материнство не має правового регулювання й не визнається державою, дитина, народжена сурогатною матір'ю, буде юридично вважатися її дитиною, а не генетичних батьків. Також, відсутнє регулювання встановлення батьківства для одностатевих пар, навіть якщо одна особа є біологічним батьком або матір'ю, намір таких осіб бути батьками не має юридичного значення.

Тож, визначення походження дитини у країнах романо-германської правової традиції зазвичай базується на таких принципах [56, с. 236]:

1. Презумпція батьківства чоловіка матері — класичний підхід, коли чоловік, перебуваючи в зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, вважається її батьком, і презумпція материнства жінки, яка народила дитину. Принцип походить із римського права і увійшов у правову систему більшості європейських країн.

2. Визначення біологічного походження дитини можливе за допомогою наукового методу встановлення батьківства за результатами генетичної експертизи.

3. Визнання батьківства закріплюється як юридично формалізоване визнання особою себе як батька (за допомогою заяви до органів реєстрації або суду) що показує роль волевиявлення особи як підстави для визнання батьківства.

4. Жорстке правове регулювання ДРТ та сурогатного материнства, заборона сурогатного материнства у більшості країн, визначення походження дітей,

народжених при транскордонному сурогатному материнстві, шляхом усиновлення або іншої спеціальної процедури.

2.2.2. Визначення походження дитини у країнах загального права.

У Великій Британії законодавче регулювання визначення походження дитини включає декілька нормативних актів. Норми Закону про реформу сімейного права 1969 року (*Family Law Reform Act 1969*) містять усталені презумпції материнства та батьківства – материнство встановлюється за фактом народження. У випадку народження дитини в шлюбі або цивільному партнерстві, чоловік або партнер вважається батьком дитини за презумпцією [235, ст. 26].

Закон Сполученого Королівства про людське запліднення та ембріологію 2008 року (*Human Fertilisation and Embryology Act 2008 (HFEA)*) регулює батьківство в випадках застосування ДРТ. У випадку штучного запліднення, якщо жінка перебуває в шлюбі або цивільному партнерстві на момент запліднення, її чоловік або партнер визнається другим юридичним батьком. Якщо жінка не перебуває в шлюбі, чоловік або партнер може стати юридичним батьком, якщо надає письмову згоду [254, ст. 35–37]. У випадку сурогатного материнства, батьки, які замовили народження дитини, не визнаються автоматично юридичними батьками. Для набуття батьківських прав необхідно отримати *Parental Order* – судовий акт, який передає юридичне батьківство від сурогатної матері та її партнера до інтенційних батьків. *Parental Order* надає повні батьківські права батькам, котрі є замовниками послуги сурогатного материнства [254, ст. 54].

У даному контексті було чимало судових рішень, у яких надавалось тлумачення окремим положенням HFEA, до прикладу, у рішенні *Re X (Children) (Surrogacy: Time Limit) [2014] EWHC 3135 (Fam)* Високий суд Англії та Уельсу (*High Court of Justice of England and Wales*) розтлумачив поняття строків для подання заяви на отримання *Parental Order* у випадку застосування сурогатного материнства. Суд дійшов висновку, що зазначені у законі строки можуть тлумачитись більш гнучко, якщо заява була

подана з порушенням зазначеного строку, його може бути пролонговано за умови, що це відповідає найкращим інтересам дитини [286]. Дане рішення вплинуло на практику місцевих судів по всій країні.

Інший визначний приклад – рішення Високого суду у справі *Re A (A Child) (Human Fertilisation and Embryology Act 2008) [2015] EWFC 11*, у якому суд розтлумачив положення HFEA щодо визначення батьківства у випадку застосування ДРТ одностатевими партнерами, наголосивши на рівних правах одностатевих батьків при встановленні походження дитини [285].

У США регулювання визначення походження дитини залежить від штату, але загальною основою є Єдиний закон про батьківство (*Uniform Parentage Act*) 2017 року – модельний закон, створений для стандартизації та модернізації законів про батьківство в різних штатах, зокрема для вирішення питань, пов'язаних з батьківством одностатевих пар, застосуванням ДРТ та визнанням фактичних батьків [316]. Він спрямований на забезпечення рівного ставлення до всіх дітей та батьків, незалежно від сексуальної орієнтації, сімейного стану чи способу зачаття дитини.

Акт передбачає презумпцію батьківства, якщо чоловік перебуває у шлюбі з матір'ю на момент народження дитини або якщо визнає батьківство. Судова практика також визнає соціально-правове батьківство через концепцію *de facto parent* [316, ст. 204]. Після рішення *Obergefell v. Hodges* [274], яким Верховний суд США визнав одностатеві шлюби конституційно захищеними, одностатеві пари отримали рівні права на визнання батьківства, Єдиний закон про батьківство видаляє гендерну термінологію з попередніх версій та гарантує, що діти одностатевих пар мають ті ж законні права, що й діти, народжені гетеросексуальними парами. Він також розглядає права дітей, зачатих за допомогою ДРТ, на доступ до інформації про їхнє генетичне походження. Сьогодні закон все більше враховує сім'ї, утворені за допомогою ДРТ, і, роблячи це, визнає батьків не лише за біологічними, а й за соціальними ознаками [273, с. 2274].

Щодо батьківства за наміром, у США регулювання відрізняється між штатами. Проте існує загальна тенденція визнавати *волевиявлення особи* як підставу для встановлення батьківства. Так, у справі *Johnson v. Calvert* суд визнав, що «намір

створити сім'ю та виховувати дитину має перевагу над біологічним або гестаційним елементом, і батьки, які створили ембріон та підписали договір із сурогатною матір'ю, мають пріоритет у визнанні батьківства, навіть якщо сурогатна мати є гестаційною матір'ю» [256]. Закони таких штатів, як Каліфорнія, Іллінойс і Массачусетс, дозволяють отримати *pre-birth orders*, що підтверджують юридичне батьківство та материнство на основі наміру ще до народження дитини [273, с. 2274].

Єдиний закон про батьківство передбачає механізми для визнання небіологічних батьків, таких як ті, хто перебуває в фактичних шлюбних відносинах, або ті, хто виконує функції опікунів дитини. Біологічне батьківство має важливе, але не виключне значення. Наприклад, у справі *Michael H. v. Gerald D.* [270] Верховний суд США визнав, що соціальне батьківство може переважити біологічне, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини.

Зауважимо, що США доволі обережно ставляться до імплементації норм міжнародного права у сфері захисту прав дітей. Так, США залишається єдиною країною ООН, яка підписала, але не ратифікувала Конвенції з прав дитини, ратифікованими є лише два факультативні протоколи до Конвенції.

У Канаді питання встановлення походження дитини переважно належать до компетенції провінцій, адже регулювання сімейних відносин розподілене між федеральним і провінційним рівнями влади. Хоча базові підходи до визначення батьківства є подібними в різних регіонах країни, конкретні норми, зокрема щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, можуть суттєво різнитися залежно від провінції. Канадська правова система допускає визнання батьківства на підставі біологічного зв'язку, наміру особи виконувати батьківські обов'язки, а також фактичного (соціального) здійснення батьківських функцій. У більшості провінцій, наприклад, Онтаріо [195, ст.12], Британська Колумбія [234, ст.25], особа, яка народила дитину, визнається матір'ю, особа, яка перебувала з нею в шлюбі чи партнерстві, презюмується як батько/другий батько/матір. Далі, законодавство Онтаріо [195, ст. 6-13] та Британській Колумбії [234, ст. 27-30] визнає батьківство за наміром (*intent-based parentage*), тобто особа може бути визнана батьком або матір'ю, якщо вона дала згоду на використання ДРТ з метою стати батьком дитини і висловлює

намір до батьківства за згодою. Законодавство Канади дозволяє офіційно визнавати більше ніж двох батьків (наприклад, у випадках поліаморних або ко-батьківських угод). Рішення Верховного суду Британської Колумбії у справі *B.C. v. A.A.* (2021) [178] підтвердило можливість визнання декількох юридичних батьків. Окрім цього, за дослідженням N. Bala, спільне батьківство зараз є найпоширенішим способом виховання дітей у Канаді у випадках, коли обидва батьки відігравали значну роль у житті своїх дітей до розлучення [179].

Законодавство Канади регулює питання сурогатного материнства виключно на федеральному рівні, допускаючи тільки альтруїстичне сурогатне материнство, відповідно до Федерального Закону про допоміжні репродуктивні технології (*Assisted Human Reproduction Act (2004)*). Сурогатна матір визнається матір'ю до моменту передачі батьківства за судовим наказом (*declaration of parentage*), який закріплює походження дитини від інтенційних батьків, при цьому письмова згода сторін та юридичні договори обов'язкові [177, ст. 2].

У Австралії правове визначення походження дитини регулюється на національному рівні через сімейне законодавство, основний закон, що регулює ці питання, Закон про сімейне право 1975 року (*Family Law Act*), передбачає презумпцію батьківства, якщо чоловік був у шлюбі або проживав із матір'ю на момент зачаття чи народження [233, ст.69P]. Тож встановлення батьківства може ґрунтуватися на презумпції, що автоматично діє у разі перебування батьків у шлюбі або зареєстрованому партнерстві, а також на внесенні відомостей про батька до свідоцтва про народження. Окрім цього, передбачена можливість добровільного визнання батьківства шляхом подання відповідної заяви, а у разі виникнення спору, його встановлення в судовому порядку, зокрема із використанням генетичної експертизи. Законодавство також допускає визнання батьківського статусу у випадках застосування ДРТ на підставі судового рішення.

Окрім цього, закон *Status of Children Act (Victoria)* передбачає, що подружжя або партнери, які погоджуються стати батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю, можуть бути визнані такими судом за наявності відповідного дозволу. Сурогатне материнство в Австралії є дозволим, але жорстко регламентованим, і

лише на неоплатній (*altruistic*) основі. У більшості штатів (наприклад, Вікторія, Новий Південний Уельс, Квінсленд) батьківство може перейти від сурогатної матері до інтенційних батьків на підставі *Parentage Order*, що видається судом [290, ст. 22-24]. Після реформи 2017 року, яка легалізувала одностатеві шлюби в Австралії, одностатеві партнери визнаються батьками на рівних підставах: партнер жінки, яка народила дитину внаслідок застосування ДРТ, визнається другим юридичним батьком незалежно від статі [266, ст.60H].

В Індії встановлення походження дитини становить складну юридичну проблему, оскільки відповідні відносини регулюються як нормами загальнодержавного (світського) законодавства, так і системами персонального права, що застосовуються залежно від релігійної приналежності особи (зокрема, до індусів, мусульман, християн та представників інших конфесій). Водночас, попри різноманітність нормативних підходів, право дитини на збереження ідентичності та юридичне визнання її батьківського статусу розглядається як конституційно гарантоване [46, ст. 14, 21].

Згідно з Актом про опіку та опіку над неповнолітніми індусами 1956 року (*The Hindu Minority and Guardianship Act, 1956*) батьківство презюмується у шлюбі [294]. До 2024 року для подружніх пар презумпція батьківства діяла на підставі Закону про докази 1872 року (*Indian Evidence Act*). Якщо дитина народжена під час дії шлюбу або протягом 280 днів після його розірвання, чоловік вважається батьком, доки не буде доведено інше. Дитина, народжена поза шлюбом, не є незаконною дитиною, а визначення батьківства можливе через заяву батька, результати ДНК-тесту, рішення суду [255, ст. 112].

У 2024 році набрав чинності новий закон про докази (*Bharatiya Sakshya Adhiniyam*), прийнятий у 2023, основний закон про докази, який прийшов на зміну *Indian Evidence Act*. Стаття 116 нового закону (аналог колишньої ст. 112 ІЕА) встановлює «неспростовну презумпцію легітимності» дитини, народженої у законному шлюбі. Згідно з цією нормою, дитина вважається законною, якщо вона народилася під час шлюбу або протягом 280 днів після його розірвання (якщо мати не вийшла заміж повторно). ДНК-тест для спростування цієї презумпції

призначається судом лише у випадку, якщо доведено факт «відсутності доступу» (non-access) подружжя один до одного в період зачаття [292, ст.116].

Згідно з загальним принципом індійського права, «мати – це та, що народила», цей підхід діє навіть у випадках сурогатного материнства, але за сучасним законодавством право бути визнаним батьком чи матір'ю може залежати від попередньої згоди сторін. Закон про регулювання сурогатного материнства (*The Surrogacy (Regulation) Act, 2021*) визначає, що сурогатна мати не вважається юридичною матір'ю після народження дитини, якщо виконано відповідні умови й суд визнав батьківство біологічних батьків. Даний закон дозволяє тільки альтруїстичне сурогатне материнство, при чому потенційні батьки повинні бути індійськими громадянами, подружньою парою або жінкою-одиначкою (вдовою/розлученою), що відповідає умовам, визначеним у законі. Закон забороняє комерційні сурогатні угоди і відповідна угода повинна бути затверджена медичною радою та юридично оформленою [295, ст. 5-17]. Водночас, відповідно до дослідження Dhiman & Harbers, у деяких регіонах Індії досі відсутня система комплексної реєстрації актів цивільного стану, і зважаючи, що індійське громадянство в основному визначається походженням від батьків-громадян, відсутність виданих державою документів, що посвідчують особу, обмежує доступ до соціальних виплат та безкоштовних послуг для дітей [210].

Тож, до загальні принципів визначення походження дитини у країнах загального права відносимо такі [57, с. 244]:

1. Переважна роль судової практики – регулювання визначення батьківства часто базується не лише на статутних нормах, а й на прецедентних рішеннях.
2. Застосування презумпції батьківства за наявності шлюбу та стабільних партнерських відносин (спільного проживання, партнерства). Можливість оскарження даної презумпції в судовому порядку.
3. Визнання наміру як юридично значущої підстави у контексті ДРТ і сурогатного материнства, можливість визнати батьківство у нотаріально посвідченому документі або виданому судом Parentage act.

4. Суругатне материнство регулюється суворо вимогами закону і виключно на альтруїстичних засадах, заборонено комерційне суругатне материнство (окрім декількох штатів США).

2.2.3. Визначення походження дитини у країнах релігійного права

У країнах релігійного права, зокрема Єгипті, ОАЕ та Саудівській Аравії, визначення походження дитини тісно пов'язане з нормами ісламського права (шаріату). Як зауважує G. van Bueren, основна концепція прав дітей здавна відома ісламському праву. Перше право дитини згідно з ісламським правом – встановити батьківство, після встановлення якого виникають певні права та обов'язки, найважливішими з яких є виховання, опіка та утримання [318, с. 16].

В Єгипті питання визначення походження дитини регулюється поєднанням норм шаріатського права та положень національного законодавства, закріплених у законах про особистий статус та цивільний процес. Правова система Єгипту є комплексною, поєднує у собі норми шаріату, на яких базуються кодифіковані нормативні акти і прецедентну судову практику як спадок колоніального часу. Так, *Egyptian Civil Status Law* включає положення щодо реєстрації народжень, включно з інформацією про батьків, але саме встановлення походження ґрунтується на нормах особистого статусу [198]. Закон про персональний статус 1929 року закріплював презумпцію батьківства у шлюбі (якщо дитина народжена через шість і більше місяців після укладення шлюбу та до одного року після розірвання), процедури заперечення батьківства (*li'an*) та встановлення батьківства через визнання батьком (*iqrar*) [260].

У 2025 році прийнятий новий закон про особистий статус (Personal Status Law), який регулює, серед іншого, питання сімейних та батьківських правовідносин. Положення нового закону містять аналогічні норми щодо шлюбної презумпції батьківства, які містились у законі 1929 року, однак закон доповнений нормами про процесуальні питання розгляду сімейних спорів у окремому суді, строки розгляду таких спорів та правомочності сторін. Зокрема, матері отримали більше прав на

реєстрацію дітей та тимчасове надання імені дитині у разі тривалого спору про батьківство [278].

Єгипет має окремий закон про дітей (*Child Law*) 1996 року, який містить норми про права дитини, в тому числі і про право дитини на ім'я, реєстрацію народження та правовий захист [192], але встановлення батьківства відсилає до норм *Law on Personal Status*.

У Саудівській Аравії питання визначення походження дитини майже повністю регулюється ісламським правом, закріпленим у кодифікованих законах останніх років. До 2020-х років більшість норм існувала лише у вигляді фікхових принципів та судової практики шариатських судів. Основний закон Саудівської Аравії (*Basic Law of Governance*) встановлює, що Коран і Сунна Пророка є конституцією країни, а всі закони мають ґрунтуватися на шариаті [180, ст. 1]. Це означає, що правила встановлення походження дитини безпосередньо базуються на ісламських джерелах.

У 2022 році закон про особистий статус (*Personal Status Law*) вперше кодифікував норми сімейного та особистого статусу в Саудівській Аравії. Закон закріплює презумпцію материнства жінки, яка народила дитину, і презумпцію батьківства у шлюбі (*nasab*) до дитини, народженої через шість та більше місяців після укладення шлюбу. Така дитина вважається законно народженою, на противагу дитині, народжені поза шлюбом, батьківство щодо якої заборонено встановлювати, навіть за наявності результатів ДНК-тестування [279, ст. 67]. Також, даний закон передбачає визнання батьківства батьком без суперечностей з шариатськими принципами і заперечення батьківства через спеціальну процедуру у випадках підозри зради. Усі рішення питання походження дитини у випадку наявності спору покладаються на суд, при цьому ДНК-тестування може враховуватись судом як доказ у випадку оскарження походження дитини, народженої у шлюбі [279, ст. 73].

В Об'єднаних Арабських Еміратах правова рамка регулювання визначення походження дитини дуже схожа до тої, що діє у Саудівській Аравії, і регулюється переважно законами на базі ісламського права, але з елементами сучасної кодифікації та нормами про особистий статус. Так, закон про особистий статус 2005 року (*Federal Law No. (28) Regarding personal status*) [238] регулює питання шлюбу, визначення

походження дитини, встановлення опіки, спадкування тощо. Закон закріплює презумпцію шлюбного материнства та батьківства – дитина, народжена у шлюбі, визнається такою, що походить від чоловіка матері, якщо народжена протягом строку гестаційного періоду після укладення шлюбу. Закон передбачає процедури судового визнання та заперечення батьківства, якщо це не суперечить ісламським нормам. Щодо визначення походження дитини, народженої поза шлюбом, батьківство традиційно не встановлюється, але у останні роки з'явилися обмежені винятки для дітей іноземців у світських зонах – закон передбачає, що у таких питаннях іноземці мають право застосовувати норми місцевого законодавства або держави їхнього громадянства [238, ст. 6-7].

Питання реєстрації народження дитини, народженої у шлюбі та поза ним, регулюються федеральним законом про реєстрацію народження та смерті 2022 року (*Federal Decree by Law No. (10) Concerning the Registration of Births and Deaths Regulations*) [237, ст. 4-12]. Зокрема, закон регулює питання реєстрації народження дитини виключно за документами матері (стаття 11), коли батько невідомий, і реєстрацію народження дитини, обидва батьки якої невідомі (стаття 12).

У законі 2022 року містяться окремі норми, якими регулюються сімейні питання для не-мусульман, які проживають у ОАЕ. Так, закон регулює цивільні шлюби, розлучення і визначення походження дитини для не-мусульман, визначає як шлюбну презумпцію встановлення батьківства, так і за взаємною згодою батьків у судовому порядку, дозволяє використання ДНК для встановлення батьківства у випадках, коли батьки не перебувають у шлюбі і є окремі підстави для застосування тестування [237 ст. 14].

Правові системи Єгипту, Саудівської Аравії та ОАЕ мають доволі спільні риси у питаннях визначення походження дитини:

1. У країнах домінує принцип шлюбного походження дитини, визнання або оскарження походження дитини можливе тільки у спеціальних судах. Діти, народжені поза шлюбом, у більшості випадків не отримують правового зв'язку з біологічним батьком.

2. ДНК-експертиза в цих державах використовується обмежено, переважно для підтвердження батьківства у випадках, коли є шлюбний зв'язок або визнання батьком.

3. Усі три країни не визнають сурогатне материнство, правова регламентація таких питань наразі відсутня, походження визначається виключно через біологічну матір, яка народила дитину, і законного батька у шлюбі.

4. Ці країни ратифікували Конвенцію про права дитини, однак із застереженнями там, де норми Конвенції суперечать принципам шаріату.

2.2.4. Визначення походження дитини в країнах з традиційним правом

Норми звичаєвого права (*customary law*) зазвичай ґрунтуються на неписаних звичаях, племінних чи етнічних догмах, але у більшості сучасних країн вони поєднуються з національним законодавством та релігійними нормами. Визначення походження дитини тут часто має колективний і соціальний характер, а не лише біологічний. Яскравим представником такої правової системи є Нігерія, право якої являється комплексом національного законодавства, звичаєвого права та, у північних штатах, ісламського права.

У 2003 році Нігерія прийняла федеральний закон *Child Rights Act* [193], який імплементує норми Конвенції про права дитини у національну правову систему, зокрема, закріплює права дитини, включно з правом на ім'я, реєстрацію народження та правовий захист незалежно від походження.

Питання визначення походження дитини регулюється декількома нормативними актами. Так, законом про шлюб (*Marriage Act*) 2004 року визначені умови дійсності шлюбу, правила цивільного шлюбу та презумпцію батьківства дитини, народженої у шлюбі/цивільному шлюбі [265]. Закон про обов'язкову реєстрацію (*Births, Deaths, etc. (Compulsory Registration) Act*) 2004 року регламентує питання реєстрації шлюбу та реєстрації народження дитини, встановлює обов'язок державної реєстрації народження, що є ключовим для юридичного підтвердження походження [187]. Окрім цього, закон про докази (*Evidence Act*) 2011 року містить

окремі норми щодо процедури доказування батьківства, прийнятність доказів, зокрема результатів ДНК-експертизи, а також визначає критерії до застосування презумпції шлюбного походження дитини [232, ст. 165].

Звичаєве право у Нігерії не кодифіковане, але визнається судами, до прикладу у рішенні Апеляційного суду у справі *Okafor & Ors v. Okafor & Anor* (2022) [293]. У багатьох етнічних групах походження дитини визначається через факт традиційного шлюбу та сплату спеціального збору, публічне визнання дитини батьком або включення до клану через обрядові церемонії [267].

У Південно-Африканській Республіці визначення походження дитини регулюється поєднанням національного законодавства і прецедентного права, а також, у деяких випадках, африканського звичаєвого права. Закон про дітей (*Children's Act*) 2005 року регулює права дитини та батьківські обов'язки [194, п.18-22]. У законі визначено походження дитини шляхом презумпції батьківства чоловіка, який перебував у шлюбі з матір'ю на момент народження, презумпції материнства не залежно від того, чи перебуває жінка у шлюбі, встановлення батьківства поза шлюбом через добровільне визнання (*acknowledgment of paternity*) або суд, спеціальні положення для сурогатного материнства (*Chapter 19*). Закон про реєстрацію народження та смерті (*Births and Deaths Registration Act*) 1992 року встановлює обов'язкову реєстрацію народження та внесення до актових записів імен батьків і вимагає надання доказів батьківства при внесенні відомостей про батька, якщо батьки не перебувають у шлюбі [186, ст. 9-11]

Застосування звичаєвого права у ПАР при визначенні походження дитини регулюється законом про визнання звичаєвих шлюбів (*Recognition of Customary Marriages*) 1998 року. Так, визначення походження залежить від факту укладення традиційного шлюбу та виконання культурних обрядів (зокрема *lobola* – викуп за наречену). Публічне визнання дитини батьком у громаді часто може бути використане як доказ в суді [287, ст.2-4].

Спільною ознакою країн, норми права яких ґрунтуються одночасно на різних джерелах та принципах права (закони, судова практика, звичаєві правила та релігійні норми), як слушно зазначає А. Folashade, є ознака юридичного плюралізму («legal

pluralism»), що з одного боку створює симбіоз писаного та неписаного права при регулюванні правовідносин, а з іншого – надає більше правових можливостей для утвердження правового статусу дитини і його походження від батьків [239, с. 112].

Таким чином, правове регулювання визначення походження дитини у країнах різних правових сімей має певні спільні риси, зокрема всі досліджувані нами юрисдикції передбачають, що чоловік матері презюмується батьком дитини, якщо інше не буде доведено, і у більшості систем жінка, яка народила дитину, визнається матір'ю, не залежно від наявності генетичної спорідненості між нею та дитиною.

У країнах романо-германського та англосаксонського права дозволено підтвердження або спростування батьківства через ДНК-тест, відрізняється тільки ступінь врахування результатів такого тесту. Країни мусульманського права передбачають ДНК тестування тільки у прямо визначених у законі випадках, частіше, коли мова йде про не-мусульман.

Більшість країн романо-германської та англо-американської правової сім'ї імплементували у законодавство норми, що регулюють застосування ДРТ та сурогатного материнства. Регулювання останнього є найбільш неоднорідним – від країн, які повністю забороняють сурогатне материнство (більшість країн Європи та арабські країни) до країн, які дозволяють сурогатне материнство тільки у виключних випадках на безоплатній основі (країни загального права), і одиничні випадки дозволеного комерційного сурогатного материнства (Україна, окремі штати США, ПАР, Індія).

Поняття соціального батьківства (тобто коли особа виконує батьківські функції без біологічного або правового зв'язку) широко визнається в англосаксонських країнах, де суди можуть надавати таким особам статус законного батька. У більшості романо-германських юрисдикцій це поняття майже не застосовується або застосовується обмежено. Однак така практика є нормальною для звичаєвого права, коли публічного визнання дитини як власної перед громадою та виконання батьківських функцій є достатнім для формального встановлення батьківства. Також варто зазначити, що множинне батьківство – коли дитина має більше ніж двоє юридичних батьків – хоча й рідкісна правова конструкція, уже визнається у деяких

юрисдикціях англосаксонської системи (Канада, Каліфорнія). У країнах цивільного та релігійного права така конструкція відсутня.

Ще одна важлива спільна тенденція – визнання дитини як учасника правовідносин, а не їх об'єкта, за рахунок імплементації норм Конвенції про права дитини і застосування принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Тож досвід правового регулювання визначення походження дитини у країнах різних правових сімей не є однорідним, однак може слугувати як приклад для удосконалення українського законодавства у цій галузі. Перевагами країн романо-германської правої сім'ї є чіткість правового регулювання та стабільність сімейних статусів, але недоліками є недостатня гнучкість в умовах застосування сучасних репродуктивних технологій. Право країн англосаксонської сім'ї забезпечує більшу адаптивність і визнання соціального батьківства, проте може викликати правову невизначеність у міждержавному контексті, потребуючи гармонізації у межах різних територіальних одиниць країн з федеративним устроєм. Досвід мусульманських країн свідчить про суворе дотримання традицій та релігійних основ для мусульман, що не заважає адаптувати законодавство для іноземних громадян – представників інших релігій.

2.3. Колізійне регулювання визначення походження дитини в міжнародному приватному праві. Уніфікація та гармонізація правових норм

Як вже досліджено нами вище, колізії виникають у випадках, коли різні національні правові системи неоднаково регулюють питання визначення походження дитини і встановлюють різні правила для визначення батьківства та материнства. Зважаючи на досліджені нами правові норми щодо регулювання визначення походження дитини у різних національних правових системах, основними причинами виникнення колізій є:

1. Різні концепції встановлення материнства та батьківства.

Деякі країни, наприклад, Франція, визнають материнство лише за фактом народження дитини і батьківство за фактом наявності шлюбу з матір'ю дитини, тоді

як інші допускають юридичне батьківство, засноване на намірі бути батьками дитини (деякі штати США, Іспанія) і факти виховання дитини як власної (Німеччина).

2. Розбіжності у правовому регулюванні застосування ДРТ та сурогатного материнства.

Держави мають різні підходи до сурогатного материнства, штучного запліднення та донорства гамет, що може призводити до правової невизначеності щодо статусу дитини. Одні держави (Україна, деякі штати США) дозволяють комерційне сурогатне материнство, інші країни (Італія, Німеччина) забороняють сурогатне материнство у власній країні, однак дозволяють визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю, за допомогою спеціальної процедури усиновлення, і водночас є держави, які дозволяють тільки альтруїстичне сурогатне материнство (Канада, Австралія). Щодо ДРТ, одні країни детально регламентують в законодавстві визначення походження дитини, народженої із застосуванням ДРТ (всі країни ЄС), інші, до прикладу держави Аравійського півострову, ніяк не визнають застосування ДРТ у законодавстві, забороняючи такі заходи з релігійних міркувань.

3. Конфлікти між нормами приватного права.

Різні держави мають відмінні положення щодо того, чиє право застосовується у випадку визначення походження дитини, коли такі правовідносини ускладнені іноземним елементом – країни народження дитини, країни громадянства батьків або країни вчинення реєстрації народження. Наприклад, США застосовують принцип «право ґрунту», тобто дитина автоматично отримує громадянство, якщо народилася на території США. Німеччина та Японія застосовують принцип «право крові», тобто дитина отримує громадянство батьків незалежно від місця народження.

4. Різні підходи до реєстрації народження.

Процедури реєстрації народження дитини можуть бути відмінними у різних країнах, у деяких юрисдикціях може бути визнане лише народження, зареєстроване у державних органах країни народження, тоді як інші держави визнають іноземні акти цивільного стану. У деяких країнах для визначення походження дитини та реєстрації її народження у подальшому, за наявності певних обставин, необхідне рішення суду.

Інші країни дозволяють засвідчити походження дитини у адміністративній або нотаріальній процедурі.

На думку А. Tryfonidou, проблема невизнання батьківства в транскордонних ситуаціях є «побічним продуктом існування різних національних матеріальних сімейних норм щодо встановлення батьківства, у поєднанні з існуванням різних норм міжнародного приватного права, що регулюють встановлення та визнання батьківства в транскордонних ситуаціях», тоді як не існує загально застосованого зобов'язання щодо взаємного визнання, яке вимагає від усіх держав визнавати батьківство, законно встановлене в іншій державі [296, с. 270].

Усі описані колізії між правовими нормами різних юрисдикцій мають за собою наслідки, негативні в першу чергу для дитини, адже неможливість встановити її походження від батьків тягне за собою обмеження інших прав дитини, похідних від визначення її походження.

Як нами встановлено вище, колізійні норми за своєю суттю не встановлюють певні права та обов'язки для сторін правовідносин, вони містять відсилку до законів іншої держави, які безпосередньо регулюють відповідні права та обов'язки. Наприклад, у статті 311-14 Цивільного кодексу Франції [199] встановлено, що походження дитини визначається за національним правом матері на момент народження, тоді як у статті 19 Вступного закону до Цивільного кодексу Німеччини (EGBGB) передбачено вибір між правом громадянства батьків та правом постійного проживання [191].

Як визначено нами у розділі 1.3. дисертації, у міжнародному приватному праві держави застосовують різні колізійні прив'язки для вирішення колізій у сімейних правовідносинах: *особистий закон* (Lex personalis), *закон громадянства* (Lex patriae), *закон місця проживання особи* (Lex domicilii), *закон найбільш тісного зв'язку* (Lex connectionis fermitatis), *право місця укладення шлюбу* (Lex loci celebrationis), *право суду, який розглядає справу* (Lex fori), *закон найбільш сприятливий для сторони* (Lex benignitatis). Розглянемо детальніше зазначені колізійні прив'язки з огляду на правове регулювання визначення походження дитини за участі іноземного елемента у законодавстві різних держав.

Колізійна прив'язка *Lex personalis* – *особистий закон особи* – поширена при колізійному регулюванні приватних, сімейних відносин, а тому часто застосовується для регулювання колізій, що виникають при визначенні походження дитини.

Особистим законом дитини є:

1. Закон країни, чиє громадянство дитина отримує при народженні (*Lex patriae*). Відповідно до законодавства України, народження дитини на території України є підставою для набуття дитиною громадянства України, у випадку, коли один з батьків є громадянином України, а також, якщо батьки є особами без громадянства [92, ст. 7].

2. Закон держави, на території якої дитина разом з батьками проживають (*Lex domicilii*). Зауважимо, якщо колізійна норма надає вибір між *законом громадянства* і *законом місця проживання*, може бути обране право тієї держави, яке краще забезпечить інтереси дитини. Найчастіше, формула прикріплення *Lex domicilii* застосовується тоді, коли батьки дитини мають більше ніж одне громадянство. Саме у такому випадку пріоритет надається праву держави, на території якої дитина разом із батьками проживають [59, с. 26]. Така формула прикріплення переважає в законодавстві країн Південної та Центральної Америки, наприклад, стаття 28 Закону Уругваю «Про міжнародне приватне право» визначає закон місця проживання подружжя або місця проживання матері дитини на момент народження дитини, або місце проживання неповнолітньої дитини за наявності спору [263]. Стаття 1117 Національного кодексу цивільного та сімейного процесу Мексики вказує на застосування права держави проживання чи перебування дитини для визначення її походження [272]. Також, законодавство в галузі міжнародного приватного права деяких європейських країн містить аналогічну норму. Наприклад, стаття 62 Закону Естонії «Про міжнародне приватне право» [283], статті 67-69 Федерального Закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право» [236].

3. Наступна колізійна прив'язка – *закон найбільш тісного зв'язку* – застосовується за вже зазначеним нами принципом забезпечення найкращих інтересів дитини. Закон найбільш тісного зв'язку використовується з метою обрання права тієї держави, з якою у батьків дитини, а відповідно – у дитини в майбутньому, є більш

тісний зв'язок (наприклад, наявність житла на території держави). Така колізійна прив'язка міститься у вже згаданій нами статті 19 Вступного закону до Цивільного кодексу Німеччини (EGBGB), в якому зазначено, якщо неможливо однозначно визначити право через громадянство або місце проживання, «суди застосовують право тієї держави, з якою ситуація має найбільш тісний зв'язок» [191]. Також, схожа норма закріплена у статті 68 Федерального Закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право», де зазначено, що за відсутності спільного місця проживання сторін застосовується право держави, з якою справа пов'язана найтісніше [236].

Також варто приділити увагу колізійній прив'язці *Lex benignitatis* – *закон, найбільш сприятливий для сторони*. Застосування закону, який є найбільш сприятливим для дитини у правовідносинах визначення її походження закріплено в законодавстві деяких європейських країн. Наприклад, у статті 32 Закону Угорщини «Про міжнародне приватне право» вказано, що при встановленні батьківства, материнства може бути застосоване право держави, яка має тісний зв'язок з такими правовідносинами, за умови, що право цієї держави є найбільш сприятливим для дитини [169]. Однак це застосовується лише тоді, коли жоден регламент ЄС чи міжнародний договір не містить положень щодо застосовного права. Водночас, відсилання до правопорядку, який є найбільш сприятливим для дитини, закріплено у статті 18 Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): «держави-учасниці зберігають за собою право приймати положення, більш сприятливі для усиновленої дитини» [32].

Закономірно, що більшість колізійних норм щодо визначення походження дитини надають альтернативні колізійні прив'язки з метою відшукати право, яке буде найкраще слугувати забезпеченням інтересів дитини. У даному контексті В. І. Кисіль слушно наводить як приклад положення статті 14 Вступного закону до Цивільного кодексу Німеччини (EGBGB), яка містить «шкалу Кегеля» – певну послідовність колізійних прив'язок: «спільне дійсне громадянство подружжя; за відсутності такого – останнє спільне громадянство, якщо один з подружжя його зберіг; за відсутності такого, звичайне спільне місце проживання на нинішній момент; за відсутності

такого, останнє сумісне місце проживання, якщо один з подружжя мешкає там і зараз; за відсутності всіх цих елементів, найтісніший зв'язок із правом певної держави» [191, ст. 14]. Таким чином, як зазначає учений, «створюється реальна можливість вибору прив'язок, а отже і можливість легального та ефективного вирішення колізійної проблеми, адже в міру того як ці критерії прив'язок стають з кожною наступною сходинкою дедалі слабшими, подружжю надається компетенція самим обирати право, що застосовується, але вибір повинен бути в межах, зазначених в статті 14» [38, с. 129].

Подолання правових колізій на міжнародному рівні здійснюється за допомогою уніфікації і гармонізації правових норм. В. М. Гайворонський визначає уніфікацію як «процес створення в різних державах одноманітних загальнообов'язкових правових норм для двох чи більше держав, а також забезпечення їх однозначного тлумачення і застосування з метою усунути колізії, розбіжності між національними правовими актами, що перешкоджають розвитку відносин у міжнародному приватному праві» [67, с. 36]. Процес уніфікації норм здійснюється у формах міжнародного договору, модельних законів і кодифікованих зводів міжнародних торговельних звичаїв. Тоді як гармонізація норм міжнародного приватного права визначається як застосування спільних правових принципів [67, с. 35]. Як слушно зауважує О. В. Розгон, термін «гармонізація» має більш широкий зміст, ніж термін «уніфікація», і є «важливим засобом матеріально-правового регулювання міжнародного приватного права» [121, с. 62-63].

На думку Ж. В. Чевичалової, «уніфікація колізійних і матеріально-правових норм відбувається у формі кодифікації, основним принципом якої є гармонізація законодавства різних держав» [165, с. 114]. Найбільш поширеним засобом здійснення уніфікації в міжнародному приватному праві є прийняття міжнародних договорів, положення яких імплементовані у національному законодавстві двох (двосторонні угоди про правову допомогу) або більше держав (багатосторонні договори та конвенції). Також, уніфікація можлива у формі одностороннього сприйняття іноземних правових норм у національному законодавстві держави і вироблення правових рекомендацій іноземній державі з певних питань [121, с. 67].

Уніфікація та гармонізація норм, що регулюють сімейні правовідносини, ускладнені іноземним елементом, шляхом прийняття міжнародних договорів відбувається в межах різних інституцій. Вітчизняні дослідники міжнародного сімейного права [121; 63] наводять як приклад гармонізацію сімейного права в межах ЄС і діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Як зазначає О. В. Розгон, найбільш значні результати щодо уніфікації колізійних норм сімейного права досягнуті у роботі Гаазької конференції, робота якої ґрунтується на принципах «захисту прав людини, поваги до правопорядку й соціокультурних традицій держав, захисту слабкої сторони в сімейних правовідносинах, нейтральності щодо зовнішніх відносин держав» [121, ст. 65].

Гаазька конференція – це глобальна міжурядова організація, мандат якої полягає у поступовій уніфікації норм міжнародного приватного права [251, ст. 1]. З моменту свого створення Гаазька конференція ухвалила понад 40 конвенцій та документів, хоча жоден з цих документів не стосується вирішення колізій при транскордонному визнанні походження дитини. Основні договори щодо колізійного регулювання сімейного права, прийняті Гаазька конференція, були розглянуті нами у розділі 2.1. дисертації. У даному розділі ми маємо на меті дослідити роботу конференції у напрямку уніфікації правових норм щодо визначення материнства та батьківства. Гаазька конференція вже кілька років готує ініціативу, яка уніфікує питання транскордонного визнання батьківства та материнства, включаючи і випадки народження дитини за допомогою сурогатного материнства. Постійне бюро Гаазької конференції проводило дослідження між 2010 і 2015 роками, присвячене саме питанням, що виникають через невизнання батьківства в транскордонних ситуаціях. На цій основі у 2015 році було створено Експертну групу для вивчення можливості прийняття Конвенції про законне батьківство (*Parentage / Surrogacy Experts' Group*) та окремого факультативного протоколу про законне батьківство, встановленого в результаті міжнародних угод про сурогатне материнство [249].

Експертна група проводила щорічні зустрічі з 2016 по 2021 рік і представила свій остаточний звіт у листопаді 2022 року під назвою «Доцільність створення одного або кількох документів міжнародного приватного права щодо законного батьківства»

[249], і рекомендує створити Робочу групу для вивчення положень можливої Конвенції про законне батьківство та протоколу про законне батьківство, встановленого в результаті міжнародних угод про сурогатне материнство. Останнє засідання Робочої групи відбулось у квітні 2025 року, на якому зокрема обговорювали питання гарантій та стандартів і того, як їх можна включити до тексту майбутньої Конвенції. У цьому контексті Робоча група зазначила, що «метою будь-якого нового документа буде забезпечення більшої передбачуваності, визначеності та безперервності юридичного батьківства в міжнародних ситуаціях для всіх зацікавлених осіб, враховуючи їхні права людини, включаючи, для дітей, ті, що закріплені в Конвенції про права дитини, і зокрема їхнє право на те, щоб їхні найкращі інтереси були першочерговим міркуванням у всіх діях, що вживаються щодо них» [252].

На думку А. Tryfonidou, якщо Гаазька конференція продовжить прийняття конвенції та протоколу, це може стати ще одним рішенням проблеми невизнання батьківства, з якою стикаються сім'ї в Європі та за її межами. Такий інструмент доповнить і, можливо, заповнить прогалини у міждержавному регулюванні визначення походження дитини, оскільки він охоплюватиме транскордонне визнання батьківства, встановленого в країнах, що не входять до ЄС [297]. Погоджуємось із зазначеною тезою, адже прийняття конвенції, положення якої будуть містити правила визначення материнства та батьківства за участі правопорядків різних держав матиме переваги для зближення правового регулювання визначення походження дітей, в тому числі народжених за допомогою ДРТ та сурогатного материнства, в Україні та інших державах, що не входять до ЄС і державах ЄС.

На нашу думку, враховуючи здійснене дослідження правового регулювання визначення походження дитини у різних державах, проєкт майбутньої конвенції має включати такі положення щодо визнання материнства та батьківства у транскордонних ситуаціях:

1. Передбачити, що юридичне батьківство, встановлене автоматично (наприклад, за шлюбною презумпцією, за записом у реєстрі, передбачене законом місця народження дитини тощо) має визнаватися у державах-учасницях, якщо

дотримано мінімальних процедурних гарантій та стандартів і не суперечить публічному порядку держави (*Recognition by operation of law*).

2. Установити спрощену процедуру визнання судових рішень про встановлення та оспорування батьківства (з переліком мінімальних документів: повний текст рішення, переклад, свідоцтво про народження, докази про повідомлення сторін) (*Automatic recognition*).

3. Визначити пріоритетність застосування матеріального права для визначення батьківства та материнства, у такому порядку: право держави, в якій народилася дитина або де проживає дитина, або право держави вчинення акту реєстрації народження, або право держави, яка має найбільш тісний зв'язок з дитиною, або право держави, яке є найбільш сприятливим для дитини (*Applicable law*).

4. Затвердити перелік пріоритетних підстав для визначення національної юрисдикції у справах про визнання та оспорення батьківства: звичайне місце проживання дитини; місце народження дитини; громадянство дитини; місце проживання одного з батьків; місце, де був винесений (оформлений та зареєстрований) акт (*Jurisdiction*).

5. Визначити мінімальні стандарти та процедурні гарантії для визнання батьківства і материнства і встановити обмежені підстави для відмови у такому визнанні, до прикладу, визнання прямо суперечить публічному порядку держави або фундаментальним правам дитини; документ або рішення отримано незаконно; відсутність мінімальних гарантій (згоди сторін, перевірки обставин).

6. Скласти окремий протокол щодо визнання батьківства внаслідок комерційного сурогатного материнства (*Surrogacy Optional Protocol*), що включає обов'язкові мінімальні гарантії для укладення угоди про сурогатне материнство відповідно до національного законодавства держави, у якій ця послуга надається. Визначити пріоритетним для регулювання правовідносин, які виникають при здійсненні сурогатного материнства (включно із визначенням походження народженої дитини), правопорядок тієї держави, у якій здійснюється імплантація ембріона – надається послуга сурогатного материнства або право, що є найбільш

сприятливим для дитини. Дати державам право не приєднуватися до протоколу (для тих, які забороняють сурогатне материнство через шкоду публічному порядку держави), але зобов'язати застосовувати загальні положення майбутньої конвенції.

Безумовно, положення майбутньої конвенції мають базуватись на принципах Конвенції про права дитини та інших договорів у галузі захисту прав людини не суперечити їм.

Майже одночасно із розробками Гаазької конференції, у 2022 році Європейська комісія (надалі – ЄК) розпочала роботу над Проектом щодо уніфікації та гармонізації законодавства при транскордонному встановленні походження дитини між країнами ЄС. Комісія ухвалила пропозицію щодо юрисдикції, застосовного права, визнання рішень та прийняття автентичних документів у справах батьківства, а також про створення європейського свідоцтва про батьківство, з метою визнання батьківства, встановленого у одній країні ЄС, у всіх інших країнах союзу. Документ розглядає всі основні питання міжнародного приватного права щодо встановлення та визнання батьківства у транскордонних ситуаціях, водночас залишаючи недоторканими матеріальне сімейне право держав ЄС, яке стосується встановлення та визнання батьківства [217].

Згідно з Договорами про ЄС, матеріальне право щодо сімейних питань, включаючи правовий статус осіб, належить до компетенції держав-членів, що означає, що встановлення батьківства та материнства в національній юрисдикції регулюється внутрішнім законодавством. Однак ЄС може прийняти заходи щодо регулювання сімейного права з транскордонними наслідками відповідно до статті 81(3) Договору про функціонування ЄС, такі як заходи для сприяння взаємного визнання батьківства та материнства в усіх державах-членах [216].

Водночас, необхідність гармонізації законодавства країн ЄС про визначення походження дитини була підтверджена у рішеннях Суду ЄС, зокрема, у справі C-490/20 *V.M.A. v Stolichna obshtina*, в якій було підкреслено необхідність застосування права на повагу до сімейного життя у поєднанні з обов'язком враховувати найкращі інтереси дитини у ситуаціях позбавлення дитини стосунків з батьками під час здійснення свого права на вільне пересування та проживання на території держав-

членів. З огляду на важливість статусу дитини для її ідентичності та для здійснення прав, що випливають з батьківства, збереження зв'язку між дитиною та батьками в транскордонних ситуаціях можна вважати невід'ємною частиною найкращих інтересів дитини. Суд ЄС підкреслив тісні зв'язки між усіма цими правами [231].

Тож, пропозиція ЄК спрямована на такі заходи:

- «посилити захист прав дітей у транскордонних ситуаціях у межах ЄС, включаючи їхнє право на ідентичність, недискримінацію та повагу до приватного та сімейного життя, а також їхнє право на спадкування та утримання в іншій державі-члені;
- забезпечити правову визначеність та безперервність батьківства дітей; та
- зменшити витрати, які несуть сім'ї та національні судові системи у зв'язку з провадженнями щодо визнання батьківства в іншій державі-члені» [217].

У пропозиції головним чином враховуються найкращі інтереси дитини. Згідно з міжнародним правом та правом ЄС, усі діти мають однакові права, тому пропозиція охоплює визнання батьківства всіх дітей, незалежно від того, як вони були зачаті чи народжені, та незалежно від типу їхньої сім'ї.

Щоб заповнити прогалину в законодавстві ЄС і вирішити труднощі з визнанням в державі-члені батьківства, встановленого в іншій державі-члені, ЄК пропонує прийняти узгоджені правила щодо наступного:

1. «міжнародна юрисдикція, тобто правила, що визначають, які суди держав-членів є компетентними встановлювати батьківство в транскордонних ситуаціях,
2. застосовне право, тобто колізійні норми, що визначають національне законодавство, яке має застосовуватися до встановлення батьківства в транскордонних ситуаціях,
3. визнання судових рішень та прийняття автентичних документів (документів, виданих державним органом або нотаріусом) про батьківство, виданих в іншій державі-члені. Держави-члени не зможуть відмовити у визнанні батьківства, встановленого в іншій державі-члені, посилаючись на підстави державного порядку.

4. ЄК також пропонує створити європейське свідоцтво про батьківство, яке діти (або їхні законні представники, як правило, батьки) можуть запитувати, щоб підтвердити своє батьківство в іншій державі-члені» [217].

Зауважимо, що дія запропонованого регламенту не застосовується до визнання або прийняття документів та судових рішень, що встановлюють або підтверджують батьківство, складених або зареєстрованих у третій державі – не члені ЄС. Тобто, для визнання, до прикладу, українського свідоцтва про народження дитини, народженої сурогатною матір'ю в Україні, положення майбутнього регламенту не будуть застосовані.

З метою роботою над уніфікацією сімейного права країн Європи у 2001 році була створена Комісія з європейського сімейного права (*Commission on European Family Law (CEFL)*) – об'єднання провідних європейських науковців та експертів з сімейного права, у межах якої, в тому числі, розробляються принципи європейського сімейного права як акти м'якого права, які слугують уніфікації та гармонізації норм сімейного права різних європейських країн [201]. На сьогодні комісія розробила такі принципи з питань розлучення та утримання між колишнім подружжям, майнових відносин між подружжям, майнових, аліментних та спадкових прав подружжя, що перебуває у фактичних союзах, батьківської відповідальності. Щодо питання про визначення походження дитини, заслуговують на увагу Принципи європейського сімейного права щодо батьківської відповідальності (*Principles on Parental Responsibilities*), у принципі 3:8 яких зазначено, що батьківські обов'язки щодо дитини з'являються у батьків на підставі юридичного батьківства (“legal parentage”) [282].

Окрім цього, під егідою РЄ також здійснюється робота з зближення положень сімейного права, зокрема щодо прав дітей, народжених за допомогою репродуктивних технологій. У 2025 році в межах діяльності Європейського комітету з юридичного співробітництва (*European Committee on Legal Co-operation (CDCJ)*) було створено Комітет експертів щодо доступу до походження (*Committee of Experts on access to origins (CJ-OR)*) з метою розроблення рекомендацій для держав РЄ щодо захисту права людей, зачатих за допомогою донора, на інформацію про їх

походження, з врахуванням балансу інтересів всіх заінтересованих осіб, суспільства та зобов'язань держави. Перша зустріч комітету відбулась 3-5 червня 2025 року, і відповідно до плану його роботи, Комітет має представити попередній варіант рекомендацій щодо права людей, зачатих за допомогою донора, на інформацію про їх походження у грудні 2026 року [203].

Ще один інструмент вирішення конфліктів у правозастосуванні – міждержавне двостороннє співробітництво, котре відіграє важливу роль у вирішенні проблем, пов'язаних із конфліктами юрисдикцій у питаннях походження дитини. Основні напрями співпраці включають обмін інформацією між органами цивільного стану різних держав, впровадження механізмів міжнародного судового співробітництва і запровадження принципу взаємного визнання правових актів. Щодо останнього, країни можуть укласти двосторонні чи багатосторонні угоди, які передбачають визнання документів про народження, усиновлення та встановлення батьківства, виданих в іншій державі. Розглянемо норми таких договорів, що стосуються визначення походження дитини, на прикладі двосторонніх договорів, укладених Україною.

Передусім варто відзначити, що не всі двосторонні договори про правову допомогу містять положення щодо колізійного врегулювання визначення походження дитини. Така норма відсутня у договорах про правову допомогу, які Україна уклала з Болгарією, Кіпром, Китайською Народною Республікою, Угорщиною, Грецією, Монголією. У разі відсутності спеціальної уніфікованої норми в міждержавних угодах колізійне регулювання визначення походження дитини покладається на національне законодавство.

Більшість двосторонніх договорів про правову допомогу, які уклала Україна, містять колізійну норму із відсиланням закону громадянства особи. До прикладу, така колізійна норма міститься у договорах України з Польщею, Литвою, Латвією, Грузією, Естонією, Молдовою, Македонією. У вказаних договорах формула прикріплення *закон громадянства* особи застосовується до двох суб'єктів – дитини або матері. Так, у стаття 28 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах

зазначено, що «справи про встановлення і оспорювання батьківства та про встановлення народження дитини від даного шлюбу вирішуються відповідно до законодавства Договірної Сторони, громадянином якої є дитина від народження» [22]. Водночас, у статті 28 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах вказано на те, що «встановлення і оспорювання походження дитини від певної особи регулюється законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої є мати дитини в момент народження дитини» [23, ст. 28]. На нашу думку, відсилка до країни громадянства матері дитини зумовлена тим, що встановлення походження дитини від матері у більшості країн здійснюється на підставі факту народження дитини, а тому не потребує доказування.

Відсилання до закону місця проживання (перебування) особи закріплена у статті 24 Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах: «справи про встановлення батьківства у випадку, коли батьки є громадянами різних держав, регулюються законодавством тієї країни, на території якої вони мають спільне місце проживання [156]. Водночас, Договір між Україною і Чеською Республікою містить альтернативну норму, відповідно до якої при визначенні походження дитини основною колізійною прив'язкою є громадянство дитини, проте, в разі відсутності встановленого громадянства дитини, застосовується право країни проживання чи перебування дитини [25, ст. 32]. Заслужує на увагу положення статті 28 Договору між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах, яке також є альтернативною колізійною нормою, і окрім вибору правопорядку місця проживання дитини, містить відсилання до права, яке найбільш сприятливе для дитини [24].

Таким чином, колізійне врегулювання визначення походження дитини може здійснюватися за допомогою застосування національних колізійних норм, які вказують на застосоване право, і положень міжнародного двостороннього або багатостороннього договору, які можуть як відсилати до певного правопорядку, так і містити матеріальні або процесуальні норми, що безпосередньо мають бути

застосовані до правовідносин, які виникають при визначенні походження дитини за участі іноземного елемента.

Висновки до розділу 2

1. Міжнародні договори у галузі захисту прав дитини містять стандарти та гарантії, котрі застосовуються державами при правовому регулюванні визначення походження дитини, зокрема положення статей 7 та 8 Конвенції про права дитини і статті 24 МПГПП, котрі проголошують обов'язки держави щодо забезпечення реєстрації народження дитини, набуття нею імені та громадянства, отримання батьківського піклування та забезпечення права знати своїх батьків, на скільки це можливо, і захисту та збереження власної ідентичності.

2. Водночас практика ЄСПЛ, спираючись на статтю 8 ЄКПЛ, деталізує зміст цих прав, забезпечуючи розвиток стандартів щодо доступу до інформації про походження, встановлення батьківства та материнства, а також у контексті нових викликів, пов'язаних із використанням ДРТ. На сьогодні створено низку прецедентів, у яких, зокрема, Суд захищає право особи, переданої під опіку, на перегляд своєї особистої справи (*Gaskin v. United Kingdom*), право ідентифікувати свого батька за допомогою ДНК-тесту (*Mikulić v. Croatia*) і право отримати посмертний зразок ДНК свого передбачуваного батька (*Jaggi v. Switzerland*). Окрім цього, ЄСПЛ розглядає справи про прийнятність абсолютної таємниці народження (*Odièvre v. France*), визнання походження дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства за кордоном (*Mennesson v. France*), балансування публічних та приватних інтересів при транскордонних сурогатних угодах (*K.K. and Others v. Denmark*).

3. У країнах романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Японія) домінує усталений підхід, що ґрунтується на презумпціях материнства жінки, яка народила дитину, і батьківства чоловіка матері, реєстрації народження як акті цивільного стану та судовому порядку встановлення батьківства. У центрі уваги постає документальна фіксація сімейного статусу. Що ж до сурогатного материнства, досліджувані країни континентального права тяжіють до

його повної заборони, хоча дозволяють використання інших правових інститутів для встановлення батьківства.

4. У країнах англосаксонської правової сім'ї (Велика Британія, США, Канада, Австралія, Індія) правове походження дитини формується більш гнучко, із врахуванням обставин фактичного проживання, батьківської участі, а також з врахуванням волевиявлення особи бути батьком або матір'ю, особливо в контексті застосування ДРТ. Країни загального права (деякі штати США, Канада, Австралія, Індія) дозволяють сурогатне материнство тільки на некомерційній основі з метою захисту інтересів сурогатної матері.

5. Досліджувані країни з релігійною традицією у праві (ОАЕ, Єгипет, Саудівська Аравія) порівняно нещодавно кодифікували норми про особистий статус особи та визначення її походження. Закони зазначених країн ґрунтуються на нормах ісламського права та не суперечать їм, через що відсутнє регулювання ДРТ, яке фактично є під забороною. Сучасною тенденцією є окрема кодифікація норм для немусульман, які проживають на території зазначених країн.

6. Що ж до країн, чії правові системи є змішаними, і містять, зокрема норми звичаєвого права, їх правова рамка визначення походження дитини варіюється залежно від того, яке право буде застосовано – неписане звичаєве чи писане кодифіковане цивільне та сімейне законодавство. Питання ДРТ також лишаються в «сірій зоні» правового регулювання. Однак у громадах, життя яких регулюється нормами звичаєвого права, загально прийнятною є презумпція добровільного визнання батьківства перед членами громади.

7. При наявності колізій у регулюванні визначення походження дитини за участі іноземного елемента найбільш поширеним є застосування *закону громадянства* дитини або батьків/одного з них. Для ефективного захисту інтересів дитини у таких правовідносинах доцільним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин (дитини), а тому належить застосувати той правопорядок, який є найбільш сприятливим у даних правовідносинах для забезпечення інтересів дитини.

8. Колізії законодавства та конфлікти юрисдикцій при визначенні походження дитини залишаються одним із найбільш складних аспектів міжнародного приватного права. Для їх подолання необхідні уніфікація та гармонізація колізійних норм у рамках міжнародних конвенцій і взаємне визнання рішень іноземних судів та документів. Наразі Гаазька конференція та ЄС одночасно працюють над створенням міжнародного договору (конвенції, регламенту), який регулюватиме питання міждержавного визнання батьківства для країн РЄ та ЄС відповідно. Ці документи мають спільну мету – регламентація міждержавного визначення походження дитини з метою захисту її прав.

9. Пропонуємо додати наступні ключові положення у проект такого договору:

- *Guarantees of children's rights*: договір ґрунтується на положеннях Конвенції про права дитини та не суперечить їм.

- *Recognition by operation of law*: юридичне батьківство, встановлене автоматично (наприклад, за шлюбною презумпцією, за актовим записом у реєстрі, передбачене законом місця народження дитини тощо) визнається у державах-учасницях, якщо дотримано встановлених процедурних правил і не суперечить публічному порядку держави.

- *Automatic recognition*: спрощена процедура визнання судових рішень про встановлення або оспорювання батьківства (з переліком мінімальних документів: повний текст рішення, переклад, свідоцтво про народження, докази повідомлення сторін).

- *Applicable law*: яке матеріальне право застосовується для встановлення батьківства, наприклад, право держави, в якій народилася дитина або де проживає дитина; або право держави вчинення акту реєстрації походження.

- *Jurisdiction*: перелік пріоритетних підстав для національної юрисдикції у справах визначення батьківства: звичайне місце проживання дитини; місце народження дитини; громадянство дитини; місце проживання одного з батьків; місце, де був винесений (зарєстрований, оформлений) акт.

- Procedural guarantees: визначені мінімальні стандарти та процедурні гарантії для визнання батьківства, обмежені підстави для відмови визнання, якщо визнання прямо суперечить публічному порядку та фундаментальним правам дитини, документ або рішення отримано незаконно, відсутність мінімальних процедурних гарантій.

- Surrogacy Optional Protocol: окремий протокол щодо визнання батьківства внаслідок комерційного сурогатного материнства, що включає обов'язкові мінімальні гарантії для справ, пов'язаних із сурогатними угодами (перевірка згоди, заборона експлуатації, вимоги до договору, реєстрація дитини). Дати державам право не приєднуватися до протоколу (для тих, які забороняють сурогатне материнство через шкоду публічному порядку держави), але зобов'язати застосовувати загальні положення майбутньої Конвенції.

РОЗДІЛ 3.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

3.1. Визначення походження дитини в українському законодавстві і практиці національних судів.

В українській правовій традиції здавна визначення походження дитини ґрунтувалось на презумпції шлюбного батьківства. Так історично склалось, що сучасна територія України довгий час була одночасно під юрисдикцією законів двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Але у частині регулювання визначення походження дитини (встановлення материнства та батьківства) законодавство обох імперій містило схожі приписи. Книга загальних цивільних законів Австрії 1811 року закріплювала, що законне (шлюбне) походження припускається за дітьми, що їх народила жінка після спливу 180 днів від укладення шлюбу або до спливу 300 днів після смерті чоловіка чи повного розірвання подружнього зв'язку [125, с. 284].

Зведення цивільних законів Російської імперії також містило положення, за яким всі діти, народжені у законному шлюбі, визнавалися законними, навіть тоді, коли вони народилися надто швидко від дати здійснення шлюбу (якщо батько не заперечив законності їхнього народження) і в межах 306 днів після припинення або розірвання шлюбу. За законодавством обох імперій, дитина, народжена поза шлюбом, вважалася такою, що має кровний та правовий зв'язок тільки з матір'ю, і отримувала прізвище батька матері (діда) [125, с. 285].

Наступні кодифікації сімейного права першої третини двадцятого століття відійшли від визначення правового статусу дитини в залежності від її народження у шлюбі або поза ним. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку 1926 року посилював гарантії особистих прав членів сім'ї, перш за все, жінок і дітей, повністю урівняв позашлюбних дітей із шлюбними, досить детально регламентуючи порядок встановлення батьківства щодо позашлюбних дітей [14]. Кодекс дотримувався

принципу природного походження дитини, зазначаючи, що права та обов'язки батьків та дітей ґрунтуються на походженні дитини, не залежно від того, чи перебували батьки дитини у шлюбі на момент зачаття або народження дитини. Доказом походження дитини від батьків був запис про народження дитини в книгах реєстрації актів цивільного стану. Якщо особу батька було записано зі слів матері, батько мав можливість спростувати або оскаржити своє батьківство [40].

Дане положення було скасоване і викладене у новій редакції у 1945 році Указом Президії Верховної Ради УРСР [102], закріпивши, що взаємні права й обов'язки дітей та батьків ґрунтуються на походженні дітей, посвідченому відповідним записом у книгах запису актів громадянського стану. У разі реєстрації народження дитини матір'ю, яка не перебувала у шлюбі, дитину записували за прізвищем матері і зазначали особу батька зі слів матері.

Значні зміни у регулюванні походження дитини сталися з прийняттям нового Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року [42], положення якого закріпили, що підставами для появи взаємних прав та обов'язків між батьками та дитиною є встановлення походження дитини у визначеному законом порядку:

1. Походження дитини від батьків у шлюбі підтверджується записом про реєстрацію шлюбу (стаття 52)
2. Походження дитини від батьків, які не перебувають у шлюбі, встановлюється шляхом подання батьками спільної заяви до органів РАЦС або за рішенням суду (стаття 53)
3. Можливість судового порядку встановлення батьківства за відсутності спільної заяви батьків (стаття 53)
4. Можливість судового порядку оскарження батьківства з дотриманням строку позовної давності [42].

Як зазначає З. В. Ромовська, «КпШС визначав обмежене коло обставин, котрі могли бути враховані судом для встановлення батьківства щодо дитини, народженої не у шлюбі: сумісне проживання та ведення спільного господарства матір'ю дитини та імовірним батьком до народження дитини або спільне виховання чи утримання ними дитини, або докази, які з достовірністю підтверджують визнання відповідачем

батьківства. Кожна з цих обставин була необхідною і достатньою для задоволення позову. Вважалося, що в разі доведення хоча б однієї із зазначених обставин виникає презумпція батьківства. Норма виглядала дуже демократично, однак застосовувалась судами тільки для незначної кількості заяв. Серед підстав для визнання батьківства відсутні докази підтвердження спорідненості дитини і імовірного батька, і на практиці результати ДНК експертизи не приймались судом як належний доказ, навіть якщо результат експертизи підтверджував біологічне походження дитини від батька» [125, с. 287]. У Постанові Пленуму ВСУ від 12 червня 1998 року «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб і сім'ю України» [98] підкреслено, що саме фактичні дані, що підтверджують обставини, зазначені у статті 53 КпШС, можуть слугувати підставами для встановлення батьківства.

Новаторськими положеннями у КпШС були норми щодо визнання батьківства/материнства у випадку застосування ДРТ: «чоловік, який дав письмову згоду на запліднення своєї дружини за допомогою донора, записується батьком народженої нею дитини і не має права оспорювати проведений запис; дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою (донором), записується матір'ю цієї дитини і не має права оспорювати проведений запис» [42, ст. 56].

Прийняття сучасного СК України ознаменувало новий період у регулюванні сімейних правовідносин, затвердивши «європейські законодавчі стандарти щодо започаткування правовідносин між батьками та дітьми» [125, с. 289]. Окрім цього, як зауважує О. В. Розгон, СК України запозичив чимало норм іноземного сімейного права: «інститути сепарації подружжя, шлюбного договору, аліментного договору, договору між колишнім подружжям із приводу виховання спільних дітей, соціального (сурогатного) материнства є інститутами сімейного права України, які було перейнято від інших правових систем» [121, с. 66].

СК України успадкував загальні підстави до виникнення батьківських правовідносин, закладені у КпШС: факт походження дитини від матері і батька, тобто біологічна ознака, і засвідчення походження дитини державним органом РАЦС у встановленому законом порядку, тобто юридична ознака. Також у новому СК

України знайшли місце «нові відносини, які виникають між особами внаслідок штучної інсемінації та імплантації (штучного запліднення), врегульовано питання щодо походження дітей, батьки яких не перебувають у шлюбі» [43].

Проте у частині підстав для визначення батьківства в судовому порядку, оскільки зазначені у кодексі підстави для визнання батьківства за рішенням суду істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у КпШС, суди керуються положеннями того нормативного акту, який був чинним на момент народження дитини [99]. Так, як зазначає О. В. Розгон, «при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 року, необхідно застосовувати відповідні норми КпШС, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема спільне проживання та ведення спільного господарства відповідачем і матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини» [123, с. 107].

У сучасному українському законодавстві підходи до визначення походження ґрунтуються як на біологічному, так і на соціально-правовому принципах, враховуючи волевиявлення осіб бути батьками. Основними нормативно-правовими актами, які містять норми про регулювання визначення походження дитини, є Конституція України, СК України, ЦК України, ЦПК України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про реєстрацію актів цивільного стану», а також підзаконні нормативні акти.

У статті 51 *Конституції України* проголошується, що «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [47]. Захист сім'ї з боку держави є «важливим соціально-правовий інститутом, який включає проведення широкого кола економічних, соціальних і правових заходів» [48, с. 387]. До таких заходів, які сприяють визначенню походження дитини, на нашу думку, можна віднести загальнообов'язкову реєстрацію народження дитини, можливість встановити або оскаржити походження дитини в судовому порядку, допомога батькам новонародженої дитини, надання соціального захисту та пільг, відпустки для догляду за дитиною тощо.

Водночас, стаття 53 Конституції України містить таке положення: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» [47]. Цей принцип передбачає відсутність незаконних привілеїв або будь-якої дискримінації щодо дітей залежно від їхнього походження [48, с. 389]. Як зазначає А. С. Довгерт, саме цей «принцип рівності всіх дітей, незалежно від їх походження і перебування їх батьків у шлюбі, є провідним принципом нового СК України» [43] і статті кодексу щодо визначення походження дитини, народженої і в шлюбі, і поза ним, ґрунтуються на засадах рівності дітей та недискримінації, закріплених у Конституції.

У *СК України* правила визначення походження дитини закріплені у Главі 12 «Визначення походження дитини» (статті 121-140). Ці положення містять матеріальні правила визначення батьківства та материнства щодо дитини, народженої від батьків в шлюбі (статті 122, 124) і без реєстрації шлюбу (стаття 126), народженої за допомогою застосування ДРТ або сурогатного материнства (стаття 123), визначення батьківства в судовому порядку за різними підставами (статті 128-132), а також положення щодо оспорювання батьківства або материнства (статті 136-140) [137].

У ЦК України містяться правові норми, які регулюють правовідносини, дотичні до визначення походження дитини, зокрема, це положення про: ім'я фізичної особи (стаття 28), акти цивільного стану (стаття 49), право на сім'ю (стаття 291), право на ім'я (стаття 294), право на індивідуальність (стаття 300) і право на інформацію (стаття 302) та інші. Так, у статті 49 ЦК України визначено, що народження фізичної особи, встановлення її походження та набуття громадянства є актами цивільного стану, які підлягають державній реєстрації, і підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян [162]. У статті 28 ЦК України закріплено право фізичної особи на ім'я, яке передбачає, що особа «набуває прав та обов'язків та здійснює їх під своїм іменем» [162]. У науці українського сімейного права є різні погляди на питання, з якого моменту у дитини виникає право на ім'я [69, с. 541], ми погоджуємось із позицією, висловленою Морозовою С. Є., що «право на ім'я виникає з моменту народження дитини, а державна реєстрація імені – це та формальність, яка необхідна умова для ідентифікації особи, включення механізмів її

захисту. Засвідчений органом державної реєстрації актів цивільного стану факт народження дитини свідчить про походження її від батьків, обумовлює у них виникнення власне прав та обов'язків матері, батька» [69, с. 542].

Норми цивільного процесуального законодавства закріплюють правила розгляду позовних заяв та заяв про встановлення факту у питаннях визначення походження дитини. Зокрема, згідно зі статтею 28 ЦПК України позови про визнання батьківства відповідача можуть подаватись за місцем проживання чи постійного перебування позивача; у Главі 4 ЦПК України закріплено процесуальний статус, права та обов'язки учасників провадження, у Главі 5 – правила надання доказів сторонами на підтвердження своїх вимог і оцінки наданих доказів судом [163].

Так як заяви про визнання або оскарження материнства або батьківства мають подаватись у порядку позовного провадження, статті 174-273 ЦПК України визначають загальні вимоги до змісту позовної заяви, процедури її розгляду та ухвалення судом рішення. Заяви ж про встановлення факту батьківства подаються в порядку окремого провадження, відповідно до положень Глави 6 (статті 315-319) «Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення». У нормах ЦПК України також врегульовані питання перегляду судових рішень та їх виконання і правила здійснення провадження за участі іноземців (статті 496-502) [163].

У Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року визначено, що дитина може набути громадянство України за походженням від батьків – громадян України, або осіб без громадянства, які проживають на території України [92, ст.7]. Отже, визначення походження дитини прямо впливає на формування її правового зв'язку з державою, набуття громадянства за походженням від батьків-громадян або резидентів України забезпечує захист і гарантування прав дитини зі сторони держави.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року містить положення, аналогічні до згаданих нами норм Конституції України, щодо рівності прав всіх дітей, незалежно від їх походження, стану здоров'я та народження, та будь-яких інших ознак [105, ст. 3]. Таким чином, походження дитини (національне,

етнічне, соціальне, народження у шлюбі чи поза ним, народження природне чи за допомогою ДРТ або сурогатного материнства) не може бути підставою для зменшення обсягу їх прав або будь-якої іншої дискримінації. У статті 7 закону закріплено право кожної дитини з моменту народження отримати ім'я та набуття громадянство, і підкреслюється, що місце і порядок реєстрації народження дитини визначається сімейним законодавством і законодавством про реєстрацію народження [105].

Окрім цього, Закон України «Про охорону дитинства» містить визначення поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини», що є одним із фундаментальних принципів, що застосовується органами державної влади у всіх правовідносинах за участі дітей або при розгляді питань щодо них. Так, у статті 1 закону наведене таке визначення «забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити» [105].

Інтерес також викликає положення статті 9 Закон України «Про охорону дитинства», яким закріплено право дитини на висловлювання думки та отримання інформації. Зокрема, у зазначеній статті закріплено «свободу розшукувати та одержувати інформацію» та вимога забезпечити доступ до інформації з джерел, «які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю». У нормі також закріплена можливість правомірного обмеження отримання інформації «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя» [105, ст. 9]. На нашу думку, викликає подив відсутність серед критеріїв для обмеження доступу до інформації її невідповідність дотриманню прав дитини та забезпеченню найкращих інтересів дитини. Обмеження стосуються публічних

інтересів держави та органів державної влади, інтересів інших людей, однак не враховані інтереси дитини при відмові в доступу до певної інформації.

Закон України «Про реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року містить положення щодо реєстрації народження дитини та її походження, зокрема, у статті 2 і 3 закріплені положення, аналогічні тому, яке міститься в статті 49 ЦК України, що народження дитини та її походження підлягають державній реєстрації, відомості про народження фізичної особи та її походження підлягають обов'язковому внесенню до державних реєстрів [93]. Закон передбачає систему органів реєстрації актів цивільного стану та їх компетенцію і визначає правила реєстрації різних актів цивільного стану. У статті 13 закону закріплені правила здійснення реєстрації народження фізичної особи та її походження, зокрема, передбачено, що державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Походження дитини визначається відповідно до СК України [93].

Серед підзаконних нормативних актів, норми яких регулюють визначення походження дитини, необхідно згадати Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України 18 жовтня 2010 року [101], Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року [100], наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» від 4 березня 2022 року [95], Порядок здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України 24 січня 2025 року [96]. Окремі положення зазначених нормативних актів щодо регулювання визначення походження дитини ми розглянемо у наступних підрозділах дисертації.

У зв'язку з процесом рекодифікації цивільного законодавства, який розпочався у 2019 році створенням робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного

законодавства України [109], вважаємо важливим дослідити, якими можуть бути потенційні зміни до правового регулювання визначення походження дитини. Метою рекодифікації є не тільки оновлення норм діючого ЦК, а і розширення його структури шляхом включення до проекту нового ЦК Книги сьомої «Сімейне право» і Книги восьмої «Міжнародне приватне право» [161]. Як зазначає А. С. Довгерт, «суттєві структурні новації, очевидно, варто провести за допомогою повернення до структури проектів ЦК 1996–2001 рр., яка включала книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право» [114, с. 38].

Наразі серед правників ведеться активна дискусія щодо доцільності скасування СК України та включення його положень як окрему книгу нового ЦК України. Так, О. І. Сафончик з цього приводу зазначає, що «специфіка сімейних правовідносин все ж таки потребує спеціального правового регулювання в окремому кодексі, у зв'язку з чим скасування СК України та переміщення його положень в ЦК України на даному етапі є передчасним і потребує детального аналізу та обговорення» [129, с. 24].

Схожої позиції дотримується В. А. Ватрас, зазначаючи, що «майже усе ХХ століття на території сучасної України діяли сімейні кодекси, а тому з позиції принципу стабільності сімейного законодавства, включення сімейного права до проекту оновленого ЦК України видається доволі радикальним кроком. Обидва кодекси як Кодекси приватного права можуть, як показала історія та практика застосування, співіснувати, ефективно взаємодіяти та доповнювати один одного» [114, с. 552].

Водночас, В. Я. Калакура зазначає, що «концепція рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства виходить з ідеї Цивільного кодексу як кодексу приватного права, тобто оновлення цивільного законодавства повинно відбуватися в системній єдності з удосконаленням норм міжнародного приватного права та норм, що регулюють сімейні відносини, і містити окремі книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право» [114, с. 99].

Л. В. Красицька з цього питання зауважила, що до сімейних правовідносин можуть бути застосовані загальні засади приватного права, проте «в окремій книзі, присвяченій регулюванню сімейних відносин, мають бути обов'язково закріплені ті

засади регулювання сімейних відносин, в яких буде відображено специфіку правового регулювання саме сімейних відносин» [51, с. 385].

Щодо включення до проєкту ЦК книги восьмої «Міжнародне приватне право» В. Я. Калакура зазначає, що «процес оновлення регулювання приватних відносин з іноземним елементом повинен ґрунтуватися на певних загальних засадах, притаманних для усіх видів приватних відносин. Зокрема, це недопустимість свавільного втручання в особисте життя людини, непорушність права власності; свобода договору; свобода підприємницької діяльності; судовий захист порушеного права чи інтересу; засади розумності, добросовісності та справедливості. Саме застосування колізійних принципів в системній єдності із загальними засадами приватного права може стати запорукою належного регулювання приватних відносин з іноземним елементом» [114, с. 103].

Представлений у грудні 2025 року на громадське обговорення проєкт ЦК включає книги «Сімейне право» та «Міжнародне приватне право», із чого робимо висновок, що робоча група на даному етапі дотримується концепції єдності усіх норм приватного права в одному кодифікованому акті.

Проєкт Книги 7 передбачає деякі зміни у правовому регулюванні визначення походження дитини: визначення походження дитини від подружжя на підставі *актового запису про шлюб* (замість свідоцтва про укладення шлюбу); визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі, на підставі *спільної заяви матері та батька або окремої заяви кожного із них*; визначення походження дитини, народженої за допомогою застосування ДРТ *одинокими матір'ю та батьком* (норма відсутня у чинному СК); *відсутність кровного споріднення* між особою, яка записана батьком дитини, та дитиною, як *підстава* для оспорювання батьківства [76, ст. 51-62].

Вагомим, на нашу думку, є закріплення у статті 5 книги 7 принципу забезпечення найкращих інтересів дитини: «при вирішенні будь-якого питання щодо дитини члени сім'ї, інші особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, суд керуються найкращими інтересами дитини та враховують: вік, стан здоров'я дитини та будь-які її особливості; матеріальні, освітні, психологічні, емоційні та інші потреби дитини з урахуванням її віку та розвитку; думку дитини,

якщо вона може її висловлювати; можливий вплив на дитину будь-яких змін та обставин; характер відносин між дитиною та іншими членами сім'ї, якщо питання, яке розглядається, стосується таких відносин» [76, ст. 5].

Проект Книги 8 «Міжнародне приватне право» містить Главу 120 «Колізійні норми сімейного права», однак колізійні правила встановлення та оскарження батьківства, а також норма про права та обов'язки батьків та дітей не зазнали змін у порівнянні із чинною редакцією статей 65 і 66 Закону України «Про міжнародне приватне право» [77, ст. 65-66].

Зауважимо, що у проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої», в якому представлено взятий за основу проект Книги 1 ЦК, міститься нова стаття 24-1 «Поняття дитина». У зазначеній статті закріплено, що юридичний статус дитини має фізична особа до досягнення нею повноліття незалежно від набуття нею або надання їй повної цивільної дієздатності [111]. Інтерес викликає положення частини 2 зазначеної статті, у якій пропонується новела сімейного законодавства – у відносинах з батьками повнолітні дочка, син зберігають юридичний статус дитини незалежно від досягнення повноліття [111, ст. 24-1]. Як зазначає О. С. Простибоженко, збереження правового статусу дитини у відносинах з батьками незалежно від досягнення повноліття «зумовить ситуацію, за якої окремі положення СК потребуватимуть встановлення обмеження по віку для їх застосування» [113, с. 418].

Однак, прийняття оновленого сімейного законодавства є питанням майбутнього, наше дослідження ґрунтується на чинних нормах СК України.

Визначення походження дитини за українським законодавством може відбуватись у позасудовому (адміністративному) порядку шляхом реєстрації народження дитини у органах РАЦС, і у судовому порядку шляхом ухвалення судом рішення про визнання/встановлення факту материнства або батьківства із подальшою реєстрацією відповідних змін у органах РАЦС. При цьому, до визначення походження дитини у позасудовому та судовому порядку застосовуються гарантії, закріплені у положеннях сімейного законодавства України. М. В. Менджул виділяє

такі гарантії визначення походження дитини (з точки зору захисту прав дитини): «презумпція батьківства (ст. 122 СК); порядок визначення батьків дитини при застосуванні репродуктивних технологій (ст. 123); встановлення можливості визначення походження дитини, якщо батьки не перебувають у шлюбі, за їх спільною заявою або рішенням суду (ст. 125, 126 та 128); встановлення строків позовної давності для оспорення батьківства та материнства (ст. 129, 138, 139); закріплення неможливості оспорити батьківство, якщо під час реєстрації особа знала, що не є батьком дитини, або дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 5 ст. 136); можливість здійснити запис про батька дитини за вказівкою матері, а також про обох батьків за заявою родичів, інших осіб та уповноваженого представника медичного закладу, де народилася дитина (ч. 1 ст. 135); здійснення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування у випадку, коли батьки невідомі (ч. 2 ст. 135)» [64, с. 401-402].

3.1.1. Визначення походження дитини шляхом реєстрації народження у органах державної реєстрації актів цивільного стану (у добровільному порядку)

Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя, що визначається на підставі свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дитини. Згідно з положеннями Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні [101, р. 3], державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Відповідно, якщо дитина народилась у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини за заявою будь-кого з них.

Варто підкреслити, що чинний СК України не надає дефініції поняттям «материнство» та «батьківство», хоча й містить ці поняття, зокрема у статті 5 закріплено, що держава охороняє материнство та батьківство, створює умови для материнства та батьківства, а статті 49 та 50 закріплюють право дружини на материнство і право чоловіка на батьківство [137].

Відповідно до положень Глави 12 СК України і розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, походження дитини від матері у шлюбі встановлюється підставі документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини [137]. Що ж до встановлення походження дитини від батька, українське сімейне законодавство застосовує класичну презумпцію шлюбного батьківства дитини, зокрема, у статті 122 закріплено, що дитина, народжена у шлюбі або до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя [137].

Презумпція шлюбного батьківства, за визначенням О. В. Горбунової, є правовим станом подружжя, «який передбачає автоматичне виникнення у них батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини у період шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні чинним законодавством» [15]. Ю. С. Червоний з цього приводу зазначає, що «закон надає актовому запису про шлюб значення достатнього і беззаперечного доказу походження дитини від зазначених у ньому батьків». Учений підкреслює, що для запису жінки матір'ю дитини факт перебування у шлюбі на момент народження дитини не має значення. Презумпція шлюбного батьківства передбачає, що чоловік матері є батьком дитини, а тому для запису чоловіка матері як батька не потрібна його згода [134, с. 223-224]. Н. М. Конончук підкреслює, що «презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини і слугує також інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком» [45, с. 16].

Спростування презумпції шлюбного батьківства можливе шляхом подання до органів державної реєстрації актів цивільного стану спільної заяви про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини [137, ст. 124]. Задоволення такої вимоги можливе лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства, тобто походження дитини від батька може визнаватися за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком. У інших випадках спростувати презумпцію батьківства можливо у судовому порядку.

Тож за українським законодавством, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, вважається такою, яка походить від подружжя. При цьому мати дитини не повинна надавати доказів походження дитини від свого чоловіка, а останній – доводити своє батьківство. Походження дитини від подружжя визначається на підставі свідоцтва про шлюб і документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Відповідно до статті 125 СК України, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається за заявою матері та батька дитини або за рішенням суду. Спільна заява батьків може бути подана одночасно при здійсненні реєстрації народження дитини або після реєстрації народження, яка була проведена відповідно до вимог статті 135 СК України [137].

Заява про визнання батьківства може бути подана як за місцем проживання батьків, так і за місцем зберігання актового запису про народження, як до, так і після народження дитини. Якщо заява про визнання батьківства не може бути подана особисто, то вона може бути подана через представника або надіслана поштою за умови нотаріального засвідчення справжності підпису заявника. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені дорученням на представництво. У заяві батьки обов'язково повинні зазначити, яке прізвище вони надають дитині [101, р. 3].

Зазначена заява подається до органу державної реєстрації актів цивільного стану. Якщо заява подана неповнолітнім, орган державної реєстрації актів цивільного стану повідомляє батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини. Якщо повідомити батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього неможливо, орган державної реєстрації актів цивільного стану повинен повідомити орган опіки та піклування про запис неповнолітнього батьком дитини [101, р. 3].

3.1.2. Визначення походження дитини від матері та батька за рішенням суду

У визначених законом випадках походження дитини може бути встановлене судом з метою захисту прав та найкращих інтересів дитини. Як слушно зазначає А. Л. Святошнюк, держава має обов'язок створити систему такого захисту прав дитини, «в якій були б об'єднані різні органи, призначені для захисту прав і свобод дитини» і встановлювати чіткі процедури такого захисту [130, с. 1184]. Учена підкреслює, що «на сьогоднішній день не існує жодних специфічних правил при розгляді цивільних справ за участю і щодо інтересів дитини» [130, с. 1185].

У судовому порядку розглядаються справи про визнання батьківства (стаття 128 СК України), про оспорення батьківства (стаття 129 СК України), про встановлення факту батьківства (стаття 130 СК України), визнання материнства (стаття 131 СК України) та встановлення факту материнства (стаття 132 СК України) за загальними положеннями цивільного процесуального законодавства. Як зауважує П. І. Салюк, при вирішенні спорів про визначення походження дитини суд «застосовує такі способи захисту як встановлення правовідношення (у випадку визнання або встановлення батьківства, визнання або встановлення материнства) або припинення правовідношення (оспорювання батьківства або материнства)» [128, с.124].

Погоджуємось із тезою О. В. Ступак, що «справи, в яких предмет позову безпосередньо стосується встановлення біологічного батьківства (материнства) щодо дитини як фізичної особи характеризується переважно тим, що без судового розгляду біологічні батьки дитини чи один з них не хочуть або з певних причин не можуть (наприклад унаслідок смерті) юридично підтвердити своє батьківство щодо дитини, чим не лише позбавляються своїх прав та обов'язків як батько (матір), а й порушують право, власне, дитини мати інформацію про своїх батьків та на родинні зв'язки зі своїм батьком (матір'ю)» [146, с. 83]. Тож у переважній більшості випадків, звернення до суду для визначення походження дитини є тим засобом, який використовується сторонами, коли всі інші засоби захисту порушеного права вже використані або недоступні в силу закону.

Г. Я. Тріпутьський виокремлює три категорії справ про визначення походження дитини у судовому порядку: визнання батьківства (материнства) в порядку позовного

провадження, оспорювання батьківства (материнства), визначення походження дитини в порядку окремого провадження [153, с. 12]. Учений зазначає, що «визнання батьківства (материнства) в порядку позовного провадження передбачає наявність спору про батьківство (материнство) щодо дитини, який ведеться між сторонами спірних правовідносин, - позивачем і відповідачем» [153, с. 12].

Серед учених є різні точки зору щодо того, чи може дитина виступати позивачем або відповідачем у справі про встановлення батьківства. Г. Я. Тріпунський зазначає, що «суть рішення про батьківство зводиться лише до підтвердження наявності або відсутності матеріального правовідношення між дитиною та її кровним батьком» і тому саме дитина є позивачем у такій категорії справ. Якщо з спір про визнання батьківства ініційовано імовірним батьком дитини, дитина посідає процесуальне місце відповідача у справі, оскільки «захист її інтересів передбачає можливість не допустити необґрунтоване встановлення батьківства» [153, с. 12]. Н. В. Волкова підтримує точку зору, висловлену Г. Я. Тріпунським, і зазначає, що «в силу закону дитина виступає особою, яка є учасником справи та має правовий статус позивача і є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин у справах щодо визнання батьківства, незалежно від того, хто пред'являє позов до суду (матір, опікун, піклувальник дитини), позивачем є сама дитина, а особи, які такий позов пред'явили, виступають законними представниками, оскільки захищають не свої суб'єктивні права, а суб'єктивне право дитини; а у випадках, коли позов про визнання батьківства пред'являється особою, яка вважає себе батьком дитини, то відповідачем виступатиме дитина, а мати - як законний представник її прав та інтересів» [8, с. 110-112].

О. В. Ступак має протилежну точку зору, зазначаючи, що у справах про визначення походження дитини позивач (мати чи батько) передусім обстоює й намагається довести порушення власних прав та інтересів, тому «мати чи батько не є представником своєї дитини в суді й фактично не пред'являє позову в інтересах дітей, а пред'являє його у власних інтересах» [146, с. 96].

Однак науковці мають консенсус щодо того, що суд, ухвалюючи рішення у справі за позовом матері чи батька дитини, зобов'язаний урахувати принцип

«найкращі інтереси дитини» та «вирішити конкретний цивільний спір між конкретними сторонами справи саме крізь призму інтересів окремої дитини» [146, с. 97]. Крім того, визнання батьківства розглядається ученими як засіб захисту прав дитини, тобто міра, спрямована на відновлення або визнання порушених прав дитини [8, с. 111].

Підставою для визнання батьківства в судовому порядку є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до норм ЦПК України. Як визначає О. В. Горбунова, визначення походження дитини у судовому порядку можливе за обставин, якщо «фактичний (імовірний) батько дитини не визнає свого батьківства, ухиляється від реєстрації себе батьком, його батьківство оскаржується іншим чоловіком» [16, с. 103].

Згідно з положенням статті 128 СК України, позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, дитиною, яка досягла повноліття, особою, яка вважає себе батьком дитини [137]. Тож коло імовірних позивачів є обмеженим і вичерпно зазначається у законодавстві.

Визначення батьківства за рішенням суду є частиною «правової процедури закріплення походження дитини від конкретного батька» [31] і може відбуватись двома шляхами: у порядку позовного провадження розглядаються спори про визнання батьківства, у порядку окремого провадження – заяви про встановлення факту батьківства. Обидві процедури передбачають обов'язок сторін надавати докази на підтвердження заявлених вимог, якими можуть бути будь-які дані [163, ст. 83].

Така правова конструкція закладена у статтях 128-130 СК України [137], зі змісту яких походять певні умови для визначення батьківства у судовому порядку. Так, позов про визнання батьківства подається до суду особою, яка представляє інтереси дитини, дитиною після настання повноліття або ж імовірним батьком дитини; у якості відповідача зазвичай виступає особа, зазначена у свідоцтві про народження дитини в графі батько дитини. Часто позовні вимоги про визнання батьківства доповнюються вимогами про виключення відомостей про батька з актового запису про народження дитини [58].

У порядку окремого провадження розглядаються справи про визначення походження дитини у зв'язку з невизначеністю її правового становища (наприклад, імовірний батько дитини помер). Заява про встановлення факту батьківства подається особою, яка представляє інтереси дитини, у випадку смерті імовірного батька дитини або оголошення його померлим. Обов'язковою умовою для розгляду заяви в порядку окремого провадження є відсутність спору щодо батьківства; у разі наявності спору або заперечень з боку інших осіб (батьків, дітей, родичів померлого імовірного батька), така заява буде розглянута за правилами позовного провадження [99].

Аналогічної позиції дотримуються судді і при розгляді заяв про встановлення факту батьківства щодо загиблих військових – суди розглядають такі заяви як в порядку окремого провадження, так і в порядку позовного провадження, зазначаючи відповідачами родичів загиблих воїнів [58]. Наприклад, у рішенні Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 13.04.2023 у справі 583/320/23 судом встановлено факт батьківства загиблого військовослужбовця у порядку позовного провадження, відповідачем у справі є мати загиблого воїна [118]. Тож, у процесуальному праві заяви про визнання батьківства і встановлення факту батьківства відрізняються правилами розгляду, наявністю або відсутністю спору про право і факту смерті імовірного батька дитини, а об'єднує їх спільний предмет доказування. У заявах про встановлення факту батьківства предмет доказування можуть становити обставини, які «унеможливають підтвердження батьківства в позасудовому порядку (смерть особи, відсутність відповідних актових записів в Державному реєстрі народжень)» [10].

Судова практика у сфері оспорювання батьківства свідчить про необхідність належного доказового забезпечення таких позовів. Відповідно до положень чинного законодавства України, особа, яка записана батьком у свідоцтві про народження дитини, має право звернутися до суду з вимогою про спростування батьківства у разі виникнення сумнівів щодо наявності кровного споріднення. Застосування принципу допустимості та належності доказів у даній категорії спорів забезпечує баланс між інтересами дитини, матері та особи, яка оспорює батьківство.

Зразковим є рішення Верховного Суду у справі № 676/1200/20 від 14 квітня 2021 року. Фабула справи полягала у тому, що колишній чоловік матері дитини подав позов про виключення запису про своє батьківство. Аргументуючи свою позицію, позивач стверджував, що дитина, народжена під час шлюбу, не є його біологічною, оскільки він у зазначений період перебував за межами України у трудових поїздках, мав нестабільні стосунки з відповідачкою, яка, на його переконання, підтримувала близькі відносини з іншим чоловіком.

Рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій у задоволенні позову було відмовлено з огляду на відсутність належних доказів, оскільки позовні вимоги ґрунтувалися на припущеннях. Застосування судами принципу презумпції шлюбного батьківства, закріпленого у СК України, забезпечило правову визначеність: дитина, яка народилася у шлюбі, визнається такою, що походить від подружжя.

Верховний Суд, переглядаючи справу в касаційному порядку, підтвердив позицію попередніх інстанцій. При цьому Суд послався на практику ЄСПЛ (*Mikulic v. Croatia*), згідно з якою ДНК-тест розглядається як єдиний науково обґрунтований та високоточний метод встановлення батьківства, доказова цінність якого значно переважає інші можливі засоби доказування. Водночас у межах розгляду справи жодна зі сторін не заявила клопотання про проведення генетичної експертизи, що унеможливило встановлення факту кровного споріднення [86]. Таким чином, застосування судами принципу змагальності та оцінки доказів за внутрішнім переконанням забезпечило обґрунтованість висновку про недоведеність позовних вимог, а відмова у задоволенні позову є законною та такою, що відповідає вимогам національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Предметом доказування у зазначених категоріях справ є встановлення походження дитини від певної особи за допомогою будь-яких даних, що підтверджують або спростовують цей факт. Таким чином, підставами для встановлення батьківства є надані сторонами у справі докази – будь-які відомості, які засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до вимог законодавства України [58].

Згідно зі статтею 76 ЦПК України доказами можуть слугувати будь-які дані, на підставі яких суд встановлює обставини і факти, які обґрунтовують позиції учасників справи або мають значення для вирішення справи [163]. Докази можуть бути письмовими, речовими, електронними, висновками експертів, показаннями свідків. Висновки експерта у справах про визначення батьківства зазвичай надаються у формі висновку молекулярної генетичної експертизи. Т. С. Супрун наголошує, якщо ДНК експертиза проведена сторонами поза судовим розглядом, її результати необхідно також відносити до письмових доказів [148].

Л. В. Красицька з цього приводу вказує на «необхідність установлення ієрархії засобів доказування у справах про визнання батьківства, в якій висновкам судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи необхідно надати першорядного значення», підкріплюючи цю тезу позицією ЄСПЛ, що ДНК експертиза є «єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність суттєво перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких стосунків» (позиція, вперше викладена у справі *Mikulic v. Croatia*) [54, с. 28].

Досліджуючи питання доказування у справах цивільного судочинства щодо дітей, Н. В. Волкова, в свою чергу, пропонує «відновити у нормах цивільного процесуального права такий засіб доказування, як пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків, для усунення певних протиріч у нормах цивільного процесуального законодавства та враховуючи неприпустимість змішування процесуальних статусів учасників судового процесу» [8, с. 5].

Спираючись на статті ЦПК про належність, допустимість, достовірність та достатність доказів (статті 77-80) виокремлюємо такі вимоги до фактичних даних, які можуть бути прийняті судом як докази по справах про визначення батьківства:

1. У справах про визнання/встановлення батьківства докази мають бути належними, допустимими, достовірними і достатніми для доведення і аргументування кожною стороною своїх вимог.

2. Рішення щодо визнання батьківства або встановлення факту батьківства має ґрунтуватися на всебічно перевірених судом даних, що підтверджують або спростовують заявлені вимоги чи заперечення проти них.

3. Сторони у справі про визначення батьківства на підтвердження своєї позиції можуть наводити будь-які фактичні дані, оцінку яким надає суд. У той же час, суд надає оцінку усім доказам у сукупності, не віддаючи перевагу певній інформації заздалегідь, оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

4. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу, який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу.

У випадках подання заяв про визнання або встановлення батьківства щодо дитини, народженої у батьків, що не перебували у шлюбі, предметом доказування є факт спільного проживання батьків дитини однією сім'єю без реєстрації шлюбу. У постанові від 24 січня 2024 року у справі № 367/4662/22 Верховний Суд надав роз'яснення щодо того, які обставини підтверджують даний факт. У справах про визнання/встановлення батьківства спільне проживання батьків дитини та ведення спільного господарства може підтверджуватися наявністю обставин, характерних для сімейних відносин: «проживання в одному жилу приміщенні, спільне харчування, спільний бюджет, взаємне піклування тощо». Суд розглядає як обставини на підтвердження спільного виховання дитини випадки, коли дитина проживає з матір'ю та імовірним батьком, або коли імовірний батько спілкується з дитиною і проявляє «батьківську турботу». Окрім цього, суд розглядає спільне утримання дитини як систематичне надання імовірним батьком дитини допомоги в утриманні дитини «незалежно від розміру такої допомоги» [81].

На підтвердження своїх вимог сторони по справі користуються можливістю клопотати про допит свідків. Покази свідків суд заслуховує безпосередньо в судовому засіданні, коли свідків повідомляють про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві свідчення. Тому, суд не має підстав сприймати покази свідків як такі, що не відповідають дійсності, однак, суд зважає на їх суб'єктивний характер. До прикладу, Запорізький апеляційний суд у постанові від 15 травня 2019 року зазначив,

що показання, надані свідками під час розгляду справи про встановлення батьківства, є належними і допустимими за умови, що надані свідчення узгоджуються між собою, не викликають сумніву щодо їх достовірності і підтверджуються фактичними даними. А тому, на підставі усіх зібраних доказів, заяву про визнання батьківства було задоволено [116]. Апеляційний суд Черкаської області у рішенні від 20 травня 2016 року відмовив у визнанні батьківства, посилаючись на недостатність доказової бази. Суд першої інстанції, задовольнивши позов, посилався на покази свідків про те, що позивачка і відповідач проживали разом певний час і дитина дуже схожа на відповідача зовнішністю. Апеляційний суд роз'яснив, що визнання батьківства судом можливе лише завдяки встановленню кровного споріднення між дитиною і певним чоловіком. Покази свідків, надані суду першої інстанції, ґрунтуються на припущеннях і виходять із пояснень, які свідкам надавала позивачка. Щодо показів, що позивач і відповідач проживали разом певний час, «суд міг би їх врахувати за наявності додаткових доказів про те, що саме в означений період позивачка завагітніла, і саме від відповідача». Такими доказами являються судово-медична експертиза щодо визначення періоду запліднення дитини (за медичними документами) та судово-медична експертиза щодо виключення батьківства [115].

Така позиція підтверджується у постанові Верховного Суду від 18 червня 2024 року у справі № 759/19076/22, у котрій зазначено, що показання свідків та спільні фотографії не можуть свідчити про факт спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та не можуть бути визначальними у вирішенні цього питання. За наявних обставин справи, суд наголосив на важливості проведення молекулярно-генетичної експертизи, як єдиного науково доведеного способу встановлення біологічного походження дитини від імовірного батька [85].

Верховний Суд у постанові від 05 вересня 2018 року скасував рішення апеляційної інстанції на підставі того, що судом не було здійснено всіх заходів для проведення судової генетичної експертизи із використанням аналізу ДНК. Зазначена експертиза була призначена ухвалою суду першої інстанції на підтвердження визнання батьківства, однак не була проведена через неявку сторін до експертної установи для відібрання зразків крові. Верховний суд наголосив, що судом першої і

апеляційної інстанції не було постановлено ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи, що частково унеможливило її проведення [82]. З цього приводу у науці сімейного права висунуті пропозиції щодо внесення змін до ст. 109 ЦПК, «встановивши автоматичне визнання батьківства у разі дворазової неявки відповідача на забір біоматеріалу без поважних причин, без необхідності додаткового обґрунтування іншими доказами» [132, с. 113].

У постанові від 23 листопада 2022 року у справі № 583/391/20 про визнання батьківства Верховний Суд знову висловлює позицію, що для доведеності факту батьківства є достатнім висновок судової медично-генетичної експертизи, надаючи перевагу цьому доказу над поясненнями сторони відповідача, який заперечує своє батьківство [83]. Однак, у постанові від 06 червня 2024 року у справі № 672/915/23 Верховний Суд зазначає, що обов'язкове проведення ДНК-експертизи не є обґрунтованим, адже іншою стороною надано достатньо доказів на підтвердження батьківства (фотографій, виписок із банківського рахунку, на який надходили кошти на утримання дітей, скріншотів листування батька із дітьми та інш.) [84].

На нашу думку, наведена судова практика свідчить про неузгодженість норм сімейного законодавства і процесуальних правил визнання батьківства. Згідно принципів цивільного процесу, жоден доказ не має для суду наперед установленого значення, суд оцінює докази в їх сукупності, а результати оцінки відображає в рішенні з наведенням мотивів їх прийняття чи відхилення. Це правило застосовується до всіх доказів у справах про визначення батьківства, у тому числі до ДНК-експертизи, хоча суди враховують практику ЄСПЛ, викладену у згадуваному нами рішенні *Mikulic v. Croatia*: судова генетична ДНК-експертиза є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства щодо конкретної дитини. Погоджуємось із тезою, висунутою С. Є. Морозовою, що «ДНК-докази можуть бути вирішальними, але закон не вимагає їх отримання автоматично, надає суду широку дискрецію і суттєво зменшує очікування учасників спору про батьківство» [71, с. 605]. Учена слушно зазначає, що чітка регламентація процедури застосування ДНК-тестів у рекодифікованому цивільному та сімейному законодавстві має призвести до

«передбачуваності судової практики» у справах про встановлення або оскарження походження дитини від батьків [71, с. 605].

Відзначимо, що суди керуються принципом забезпечення найкращих інтересів дитини у справах про визнання/встановлення батьківства, що іноді вимагає віртуозного застосування визначених законодавством матеріальних та процесуальних норм, адже судовий спосіб захисту прав дитини при визначенні батьківства є єдиний можливий для відновлення її порушених прав [58, с. 288].

3.1.3. Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій

Порядок визначення походження дитини, народженої за допомогою ДРТ, визначено у статті 123 СК України: у разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, народженої його дружиною; у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям внаслідок застосування ДРТ (сурогатне або замінне материнство), батьками дитини визнається подружжя; у разі народження дружиною дитини, після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою, батьками дитини визнається подружжя [137, ст.123]. Таким чином, стаття передбачає три випадки визначення походження дитини від подружжя із застосуванням ДРТ. Аналізуючи зміст статті 123 СК України, Л. А. Ольховик слушно пропонує додати до змісту статті ще один пункт, який би «регулював правовідносини сурогатної матері і подружжя у випадку зачаття сурогатною матір'ю і чоловіком із подружньої пари» [72, с. 14].

Як зазначає С. Є. Морозова, «українське законодавство досі «не готове» до законодавчого забезпечення новітніх медичних технологій, хоча, слід визнати, більш прогресивне, ніж більшості інших держав Європи» [71, с. 604]. Безумовно, відсутність у законі визначень ключових термінів, пов'язаних із застосуванням ДРТ, «створює невизначеність щодо правового статусу, прав та обов'язків залучених сторін до згаданих відносин, забезпечення інтересів дитини тощо» [71, с. 604].

Однак, визначення поняття ДРТ можна знайти в доктрині сімейного права. Так, О. В. Розгон пропонує визначення ДРТ як «системи методик, які використовуються при лікуванні безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх до матки реципієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (екстракорпоральне запліднення (ЕКЗ), сурогатне материнство та донація яйцеклітин)» [120, с. 265]. Що ж до визначення сурогатного материнства, В. А. Ватрас пропонує його визначати як «запліднення жінки, шляхом імплантації ембріону з використанням генетичного матеріалу подружжя, з методом вирощування та народження дитини, яка в подальшому буде відома такою, що походить від подружжя, як правило, на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю» [4, с. 72]. Правовідносини, які виникають при здійсненні сурогатного материнства, на думку ученого, мають складний характер – «сама процедура визначається в законодавстві про охорону здоров'я, укладання відповідного договору між подружжям і сурогатною матерією регулюється нормами цивільного права, визначення походження дитини, регламентується вже сімейним законодавством» [4, с. 73]. Погоджуємось із позицією ученого, однак бажаємо зауважити, що чільне місце у регулюванні правовідносин, що виникають при застосуванні сурогатного материнства, займають норми сімейного права, зважаючи на мету здійснення цієї процедури – народження дитини та появи батьківських (сімейних) правовідносин.

Відповідно до положень СК України особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій, не має права оспорювати батьківство [137, ст. 136]. Правилами державної реєстрації актів цивільного стану передбачено, що у разі народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування ДРТ, державна реєстрація народження проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. Заява про згоду сурогатної матері на запис подружжя батьками дитини, а також довідка про генетичну спорідненість батьків чи одного з них з

дитиною подається до органу РАЦС разом з медичним документом, що підтверджує факт народження дитини сурогатною матір'ю [101, п.11]. При цьому в графі «Для відміток» актового запису про народження робиться відповідний запис, а також зазначаються найменування закладу охорони здоров'я, який видав довідку та дані про нотаріуса, який засвідчив справжність підпису сурогатної матері на заяві про її згоду на запис подружжя батьками дитини [101, п. 11].

Права кожного з учасників програми застосування ДРТ (подружжя, донора, сурогатної матері, закладу охорони здоров'я) потребують належного правового захисту, мають не суперечити нормам чинного законодавства України і бути передбачені у договорі про надання послуги ДРТ. Чинні закони України не містять визначення поняття «договір про надання послуг ДРТ», проте деякі дефініції пропонує доктрина сімейного права. Так Р. А. Майданік пропонує визначення договору про сурогатне материнство як «угоди, у якій «одна сторона (подружжя або окрема особа), які не здатні мати власну дитину, передають свій генетичний матеріал для її народження іншій стороні – сурогатній матері, яка зобов'язується виносити, народити дитину, зачату методом екстракорпорального запліднення, і передати її після народження першій стороні, яка зобов'язується забрати дитину і компенсувати витрати сурогатної матері на умовах цього договору» [61, с. 124].

У свою чергу, О. В. Розгон пропонує визначення договору про сурогатне материнство як цивільно-правового договору, за яким «одна сторона (сурогатна мати) зобов'язується виносити, народити і передати дитину іншій стороні (потенційним батькам) за плату або безоплатно» і відносить цей договір до «договорів про надання послуг у сімейному праві» [120, с. 266]. Учена також небезпідставно висуває тезу, що правовою основою сурогатного материнства може бути два договори: договір між медичним закладом і потенційними батьками і договір між потенційними батьками і сурогатною матір'ю [120, с. 268].

На думку Н. А. Аблятіпової, питання про строки дії договору про сурогатне материнство є істотним: «строк договору має включати два моменти: перший (початку дії договору) – імплантація в організм сурогатної матері генетичного матеріалу подружжя; другий – момент народження й передача дитини подружжю»

[2]. М. М. Гресь та В. В. Стрельник пропонують наявність чіткої регламентації на законодавчому рівні прав жінок, які стають сурогатними матерями, з метою їх захисту. Зокрема, пропонують закріпити у законі права сурогатної матері «на повну й достовірну інформацію про власне здоров'я, ризики та ускладнення перебігу вагітності, переривання вагітності в разі виникнення загрози життю та здоров'ю сурогатної матері, вибір способу народження дитини, психологічну та юридичну підтримку під час та після вагітності, обізнаність із правовими наслідками сурогатного материнства» [17, с. 64].

Як слушно зазначає Н. М. Старікова, у договорі про застосування допоміжних репродуктивних технологій «слабкою» стороною є подружжя або жінка (чоловік), які надають свій генетичний матеріал, оскільки «саме для замовників існують ризики того, що сурогатна мати не віддасть народжену дитину, біологічними батьками якої є замовники, може неналежним чином виконувати зобов'язання за договором, що може вплинути на життя, здоров'я, розвиток дитини тощо; для замовників існує й ризик того, що заклад охорони здоров'я неналежним чином виконає свої зобов'язання за договором, що призведе до ушкодження здоров'я дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій» [142, с. 7].

О. В. Розгон зазначає з цього приводу, що в українському законодавстві батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю, є подружжя, яке замовило послугу сурогатного материнства, і закон «не допускає можливості того, що сурогатна матір захоче залишити дитину собі, не зберігає за нею права залишити дитину і зареєструвати її народження в ДРАЦС. Тобто сімейне законодавство України не допускає можливості оскарження материнства жінкою, яка виконувала функції сурогат» [120, с. 283].

Вагітність жінки, яка виношує дитину, зачату за допомогою ДРТ без генетичного зв'язку з нею, часто «супроводжується ускладненнями через реакції імунної системи та зміну психологічного ставлення до плоду, що нерідко призводить до конфліктів із біологічними батьками та відмови передати дитину» [17, с. 61]. Про такі випадки свідчить, зокрема, судова практика. До прикладу, у рішенні Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 12 червня 2015 року по справі №

705/5327/14-ц сурогатна мати після народження зареєструвала дитину як власну, попри укладену угоду із замовниками. Суд частково задовольнив позов генетичного батька, визнавши його батьком та зобов'язавши сурогатну матір передати дитину, а орган РАЦС – внести зміни до актового запису [119].

Іншим прикладом є ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 28 грудня 2019 року щодо розірвання шлюбу сурогатної матері. Суд повернув позов у частині розірвання шлюбу, посилаючись на положення СК України, які забороняють розірвання шлюбу під час вагітності та протягом року після народження дитини, окрім випадків протиправної поведінки одного з подружжя. Попри заяви позивачки про відсутність генетичного зв'язку з народженою дитиною, докази на підтвердження цього не були подані [158].

При цьому, в Україні відсутній єдиний нормативний акт, який би регулював питання сурогатного материнства, зокрема й за участі іноземців. У 2018 році була здійснена спроба упорядкування питання захисту прав дітей при застосуванні ДРТ і подано до ВРУ законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту прав дітей при використанні допоміжних репродуктивних технологій) [110].

Проект передбачав введення норм, які визначають право людини на використання ДРТ, в тому числі щодо іноземців та осіб без громадянства, створення правових гарантій та обмежень у застосуванні ДРТ, щоб уникнути ризиків зловживань, неправомірного використання репродуктивного матеріалу, порушень прав дітей, сурогатного материнства без відповідного правового підґрунтя і встановлення відповідальності (адміністративної чи кримінальної) за порушення норм про ДРТ чи сурогатне материнство [110]. Після першого читання проект отримав висновок про потребу у доопрацюванні та невідповідність антикорупційному законодавству України, і також спричинив широку публічну дискусію, через що його було відкликано.

28 грудня 2021 року у ВРУ був зареєстрований законопроект № 6475 про допоміжні репродуктивні технології, у якому здійснена спроба регламентації сурогатного материнства [112].

Законопроект пропонує визначення ключових термінів «допоміжні репродуктивні технології», «сурогатна мати», «донор», «ембріон» тощо, закріплює правила щодо здійснення донорства, зокрема, вимогу інформованої згоди, урегульовані умови донорства (включно з анонімністю). Окрім цього, проект пропонує регламентацію процедури сурогатного материнства, надання дозволу на проведення процедури тільки в акредитованих медичних закладах, вимоги до договору між сторонами, реєстрація народженої дитини та порядок визначення батьківства/материнства – визначення механізмів встановлення батьківства для народженої дитини, правова фіксація статусу «генетичні батьки або батьки-замовники» та порядок внесення змін до актових записів РАЦС. Ще одним питанням на розгляді законопроекту були норми щодо посмертного (постмортального) використання репродуктивних клітин та порядок розпорядження ними (включно з положеннями про збереження матеріалу загиблих військовослужбовців) [112].

Через гостру соціальну і наукову дискусію з етичних міркувань, наявність високих корупційних ризиків (проект не відповідав положенням антикорупційного законодавства), технічні недоліки і потреби додаткової розробки деяких положень проект був відхилений у 2023 році.

22 серпня 2025 року до Верховної Ради України було подано новий проект закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683, суб'єктом законодавчої ініціативи є Кабінет Міністрів України [97]. Проаналізувавши положення останнього проекту, вважаємо необхідним відзначити деякі позитивні зрушення у напрямку правового регулювання застосування ДРТ в Україні.

Так проект № 13683 містить визначення поняття ДРТ як «медичних послуг, спрямованих на забезпечення реалізації права особи на продовження роду, при застосуванні яких маніпуляції з біоматеріалом людини, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин людини, процеси запліднення і розвитку ембріонів людини до перенесення їх в організм жінки здійснюються в лабораторних умовах, або при застосуванні яких в організм жінки переноситься ембріон людини» [97, ст. 1]. Окрім цього, надано визначення поняттям сурогатного материнства та сурогатної матері, які в редакції проекту визначені термінами «замінне материнство» та «замінна

мати». Автори законопроєкту визначають замінне материнство як «вид ДРТ, в результаті якого отриманий в лабораторних умовах ембріон (ембріони) людини *in vitro*, який має генетичний зв'язок з обома або одним з генетичних батьків, переноситься в організм замінної матері для подальшого виношування і народження дитини (дітей) шляхом ембріотрансферу», і замінну матір як «жінку, в організм якої переноситься отриманий в лабораторних умовах ембріон (ембріони) людини *in vitro*, який не має прямого (безпосереднього) генетичного зв'язку з нею, для подальшого виношування і народження дитини (дітей)» [97, ст. 1]. Тобто, у проєкті передбачено застосування виключно гестаційного сурогатного материнства, коли сурогатна (замінна) матір не має генетичного зв'язку з дитиною, і для запліднення ембріона, який буде перенесено у тіло сурогатної матері, не може бути використана яйцеклітина цієї жінки.

Загалом, правовому регулюванню замінного материнства присвячено Розділ VI «Порядок здійснення замінного сурогатного материнства», у якому визначено умови здійснення сурогатного материнства на підставі договору про замінне материнство, закріплені істотні умови такого договору і повноваження Кабінету Міністрів України щодо затвердження типової форми договору про замінне материнство [97, ст. 20-22]. Зауважимо, що положення про обов'язкові істотні умови договору про замінне материнство та наявність його типової форми слугують захисту прав усіх учасників таких правовідносин, зокрема, генетичних батьків, сурогатної матері та дитини.

Щодо визначення походження дитини, у законопроєкт № 13683 включено статтю 24 «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій замінного материнства», відповідно до якої визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю, визначається нормами СК України [97]. Проте, у частині 2 згаданої статті передбачена гарантія визначення походження дитини від генетичних батьків (замовників послуги сурогатного материнства) у разі припинення шлюбу між генетичними батьками або визнання його недійсним, смерті або визнання померлим одного або обох генетичних батьків до народження дитини [97, ст. 24]. Норма частини 2 статті 24 проєкту,

безумовно, має на меті захист прав дитини, народженої сурогатною матір'ю, і дотримання принципу правової визначеності батьківства.

Окрім цього, у законодавців є певні здобутки щодо закріплення у законі використання ДРТ для поранених або загиблих військовослужбовців. У 2023 році був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», яким передбачено право військовослужбовців на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин [88, ст. 1]. У разі смерті або оголошення померлим військовослужбовця, його репродуктивні клітини зберігаються безкоштовно протягом трьох років з моменту смерті або оголошення померлим.

У випадку використання репродуктивних технологій з метою реалізації права загиблої або пораненої військовослужбовиці на біологічне материнство, її чоловік або інша особа, визначена у заповіті, зможе скористатись послугами сурогатного материнства задля народження дитини, адже законодавство дозволяє самотнім чоловікам бути стороною договору про сурогатне материнство. Проте, як слушно зауважує Л. В. Красицька, порядок визначення походження такої дитини від матері і батька, якщо батько дитини не перебуває у шлюбі і дитина народжена внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій, на законодавчому рівні не врегульовано, а тому необхідно «на законодавчому рівні передбачити положення щодо визначення походження дитини, яка народжена в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з використанням гамет та (або) ембріонів після смерті (оголошення судом померлими) жінки та (або) чоловіка, у якої (якого) вони були відібрані» [51, с. 356].

Таким чином, можемо стверджувати, що в українському законодавстві наявна розгалужена система норм, які регулюють питання визначення походження дитини як у адміністративному, так і в судовому порядку. Судова практика свідчить про неоднорідність застосування судами українського законодавства.

3.2. Запровадження міжнародних стандартів у правове регулювання визначення походження дитини в Україні

Як було визначено нами у попередніх розділах дисертації, сучасні міжнародні стандарти у галузі прав дитини відображені у міжнародних договорах й судовій практиці. Принцип дитиноцентризму, який відображається у положенні щодо забезпечення найкращих інтересів дитини, яке закріплене у статті 3 Конвенції про права дитини та послідовно підтримане практикою ЄСПЛ, є дороговказом для здійснення захисту прав дитини в Україні. Така система формується із врахуванням міжнародних, європейських та національних стандартів і принципів, що забезпечує комплексний та гармонійний підхід до охорони правового статусу дитини, у тому числі, і у правовому регулюванні визначення її походження.

Україна є договірною стороною Конвенції про права дитини і відповідних факультативних протоколів, що підсилює міжнародне зобов'язання враховувати права дитини при формуванні внутрішнього права. Конвенція про права дитини закріплює фундаментальні принципи, що стосуються збереження ідентичності дитини, права знати своїх батьків та на їх піклування та державний захист інтересів дитини. Будь-яке тлумачення законодавства через підхід, заснований на правах дитини, означає, що всі рішення щодо дитини, в тому числі щодо доступу до інформації про її походження, мають прийматися з урахуванням її найкращих інтересів.

Стаття 44 Конвенції про права дитини зобов'язує держави-учасниці подавати до КПД періодичні звіти кожні 5 років, доповідаючи про стан реалізації положень Конвенції про права дитини у державі на різних рівнях влади та суспільства. Так, останній звіт Україною було подано у комбінованому варіанті за п'ятий та шостий період. Провідну роль у підготовці звітів зазвичай відіграють Міністерство соціальної політики (сектор політики сім'ї та дітей), Міністерство закордонних справ, Національний інститут омбудсманів (Уповноважений з прав дитини) та інші

міністерства (охорона здоров'я, юстиція, освіта). У процес також активно залучаються неурядові організації та міжнародні агентства (до прикладу, ЮНІСЕФ Україна) для підготовки факт-чеків і альтернативних звітів.

П'ята та шоста об'єднані доповіді України про виконання Конвенції про права дитини охоплюють період з 2012 по 2021 рік і аналізують реалізацію прав дітей з 2008 по 2017 рік, зосереджуючись на таких темах, як реформа системи правосуддя, захист дітей в умовах збройного конфлікту, боротьба з дискримінацією та забезпечення прав дітей з інвалідністю, а також дозвілля та освіта. Ці доповіді були подані до КПД і містять інформацію про досягнення, виклики та рекомендації для подальшого вдосконалення правового захисту дітей. У серпні 2022 року КПД розглядав ці доповіді та заслуховував офіційних представників нашої держави по ключових питаннях, зазначених у доповіді, на дев'яносто п'ятій сесії Комітету [157]. В результаті заслухання доповіді України, КПД видав Заключні зауваження (Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Ukraine), у яких чітко зазначив, що оцінювання України відбувається в умовах масштабної військової агресії РФ (з 24 лютого 2022 року), яка має руйнівні наслідки для прав дітей (вбивства, поранення, масове внутрішнє й зовнішнє переміщення дітей, руйнування інфраструктури та повідомлення про насильницькі переміщення та вивезення дітей). КПД відзначив і позитивні кроки держави, але спрямував суттєві заклики щодо захисту дітей у час війни [157].

Зокрема у частині дотримання прав дитини, які мають найближчий зв'язок із визначенням походження дитини, комітет зазначив таке (переклад з англійської здійснено автором):

«Вітаючи заходи, вжиті для сприяння реєстрації народження дітей, які є переміщеними особами або перебувають на території, контрольованій збройними силами РФ або пов'язаними з ними збройними групами, та беручи до уваги ціль 16.9 Цілей сталого розвитку, Комітет рекомендує державі-учасниці:

(а) Забезпечити поширення заходів щодо сприяння реєстрації народження на всіх дітей, народжених на її території, включаючи дітей шукачів притулку;

(b) Внести зміни до свого закону про громадянство, щоб сприяти набуття громадянства дітьми, які в іншому випадку були б особами без громадянства;

(c) Забезпечити реєстрацію народження дітей ромської національності, народжених батьками без документів, що посвідчують особу, або без документів відповідного медичного закладу, що підтверджують народження, та скасувати будь-які штрафи за несвоєчасну реєстрацію дітей.

... Зазначаючи, що держава-учасниця вживає законодавчих ініціатив для регулювання домовленостей про сурогатне материнство, Комітет рекомендує забезпечити, щоб інтереси дітей, народжених за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, зокрема за участю сурогатних матерів, враховувалися першочергово, а також щоб вони мали доступ до інформації про своє походження. При цьому держава-учасниця повинна розглянути можливість надання сурогатним матерям та майбутнім батькам відповідного консультування та підтримки» [300].

Тож, КПД ще раз підкреслив декілька важливих тез, про які ми вже згадували у даному дослідженні:

- Реєстрація народження є найбільш прийнятним способом юридичного закріплення походження дитини, що, як наслідок, дає дитині можливість користуватись повним спектром своїх прав.

- При реєстрації народження органи державної влади мають дотримуватись принципу недискримінації, що визначений у статті 2 Конвенції про права дитини, і гарантувати юридичне закріплення походження для всіх дітей на своїй території.

- КПД визнає факт, що сурогатне материнство дозволене в Україні і регулюється законодавством, однак наголошує на важливості дотримання найкращих інтересів дитини, народженої за допомогою ДРТ і гарантування їй доступу до інформації про своє походження. Окрім цього звертає увагу на надання підтримки та консультування сурогатної матері та майбутніх батьків.

КПД, неурядові організації, інші структури під егідою ООН здійснюватимуть моніторинг виконання положень, викладених у Заключних зауваженнях, з боку української влади, та за необхідності можуть вимагати складання проміжних звітів

від держави. Такий режим роботи дозволяє КПД не тільки знати актуальний стан дотримання прав дитини в Україні, а й співпрацювати на засадах взаємності та партнерства для досягнення мети – дотримання стандартів прав дитини, закріплених у Конвенції про права дитини.

Окрім зазначених угод, Україна є учасницею Ради Європи і стороною ЄКПЛ, що дає змогу громадянам України звертатись до ЄСПЛ, а українським судам – застосовувати судову практику ЄСПЛ при розгляді справ. Отже, рішення ЄСПЛ мають значний вплив на українське право, в тому числі у питаннях, що стосуються визначення походження дитини. Практика ЄСПЛ дає змогу сприяти гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав людини, зокрема, прав дітей та батьків. На сьогодні наявні численні рішення ЄСПЛ щодо питань, які пов'язані із захистом прав дитини. У ході огляду практики ЄСПЛ нами виявлено декілька рішень проти України, ключових для визначення походження дитини, зміст яких дослідимо надалі. Як влучно зазначає С.Є. Морозова, «некоректне тлумачення і застосування законодавства та практики ЄСПЛ не сприяє ефективності захисту прав українських громадян» [70, с. 3252], тому вважаємо важливим детально проаналізувати позицію ЄСПЛ у наведених далі справах.

Справа «Молдован проти України» (Заява № 62020/14) Рішення від 14 червня 2024 року [228]. За фабулою справи, заявнику було відмовлено національними судами у задоволенні позову про визнання померлої особи його батьком. Заявник скаржився на те, що національні суди не прийняли до уваги результати ДНК-експертизи як доказ спорідненості між ним та померлою особою (батьком), вимагаючи доказів спільного проживання заявника з його імовірним батьком.

У своєму рішенні місцеві суди (українські) посилаються на Постанову Пленуму Верховного Суду № 3 від 15 травня 2006 року, відповідно до якої питання, пов'язані з встановленням батьківства щодо дітей, народжених до 1 січня 2004 року (тобто до набрання чинності новим Сімейним кодексом), регулювалися положеннями старого Сімейного кодексу 1969 року (КпШС).

Зокрема, пункт 3 статті 53 КпШС передбачав, що якщо спільна заява батьків не була зроблена, а батьківство встановлювалося судом, суд повинен враховувати

«спільне проживання та проживання в одному домогосподарстві матері та відповідача до народження дитини, або спільне виховання та утримання дитини, або будь-які докази, що достовірно підтверджують визнання батьківства відповідачем». Відмову національних судів встановити батьківство на підставі ДНК-тесту заявник оскаржував за статтею 8 ЄКПЛ.

У цій справі заявник у своїй заяві до національних судів про встановлення свого походження заявив, що він бажає успадкувати майно від свого покійного батька, тому просив внести відповідні зміни до запису про своє народження. Заявник також аргументував позов нематеріальним інтересом – зберегти пам'ять про свого батька. У національному провадженні заявник, надавши свідчення свідків, прагнув довести, що імовірний батько за життя підтримував стосунки, хоч і обмежені, з ним та його матір'ю.

Відмову у задоволенні позову місцевого суду підтримали суди апеляційної та касаційної ланки, підтверджуючи застосовність КпШС та чітко зазначаючи, що для дитини, народженої до 1 січня 2004 року, лише докази ДНК не можуть бути підставою для судового визнання батьківства, зробивши додатковий коментар щодо сумнівів щодо достовірності доказів ДНК, поданих заявником.

ЄСПЛ дійшов висновку, що відмова національних судів становила порушення статті 8 ЄКПЛ, і навів відповідне обґрунтування. Суд підкреслив, що національні інстанції фактично не взяли на себе належної оцінки питання достовірності результатів ДНК-експертизи. Із мотивувальної частини їхніх рішень випливало, що у зв'язку із застосуванням положень КпШС у справі заявника вирішальне значення було надано так званім «соціальним» доказам батьківства, тоді як генетичні докази не отримали належної правової оцінки.

Суд окремо зауважив, що припущення про можливу ненадійність ДНК-доказів, поданих заявником, не спиралося на всебічний і переконливий аналіз. Зокрема, посилення на ймовірне «порушення відповідних правил» під час обробки біологічних зразків не супроводжувалося жодними конкретними нормами національного законодавства, які б підтверджували такі твердження. Так само твердження про можливу підміну зразків вимагало б збирання додаткових доказів або принаймні

грунтового обґрунтування причин такого припущення, чого здійснено не було. Експертів, які проводили дослідження, до суду не викликали, а повторну чи додаткову експертизу не призначили.

При цьому ЄСПЛ наголосив, що предметом його розгляду не було встановлення того, чи є результати ДНК-аналізу достовірними, а також не вирішувалося питання біологічного батьківства померлого чоловіка. Суд оцінював виключно те, чи відповідали підхід національних органів та результати провадження позитивним зобов'язанням держави у сфері захисту права на повагу до приватного життя [228].

М.Т. проти України, заява № 950/17 — рішення від 19 березня 2019 року [225].

У даній справі ЄСПЛ вирішував питання про доцільність застосування судами строків позовної давності для встановлення батьківства. Заявник, громадянин Німеччини, у 2005 році, проживаючи в Києві, вступив у особисті стосунки із заміжною жінкою, у 2006 році жінка народила дитину. Її чоловік був вказаний батьком у свідоцтві про народження дитини. У 2007 році було проведено тест ДНК, який підтвердив, що заявник насправді є батьком дитини. Мати дитини не перешкоджала заявнику мати доступ до дитини, яка щомісяця отримувала від нього фінансову підтримку, заявник підтримував фінансово і матір, купив автомобіль для неї. У 2011 році заявник склав заповіт, заповідаючи все своє майно цій дитині.

Зі слів заявника, він регулярно спілкувався з дитиною до 2015 року, коли мати повідомила заявнику, що розлучилася зі своїм чоловіком і вирішила вийти заміж за громадянина Німеччини та переїхати з дитиною до Німеччини. Оскільки заявник заперечував проти рішення емігрувати до Німеччини, мати відмовила йому в доступі до дитини та перешкоджала йому спілкуватися з дитиною. Що стало причиною для заявника подати позов до місцевого суду про визнання батьківства. Районний суд задовольнив позовні вимоги заявника, оголосивши його батьком дитини та наказавши внести зміни до свідоцтва про народження дитини. Районний суд вважав, що заявник пропустив строк (строк позовної давності для таких справ складав 1 рік з моменту, коли особа дізналась або могла дізнатись про своє батьківство) з поважних причин, врахувавши аргумент заявника про те, що він не бажав турбувати сім'ю та завдавати

шкоди дитині своїм позовом протягом тривалого періоду, коли мати фактично надавала йому регулярний доступ до дитини.

Національні суди апеляційної та касаційної ланки не погодились із рішенням місцевого суду, скасувавши його на підставі того, що заявником пропущено строк позовної давності. Заявник дізнався про своє батьківство у 2007 році, коли було проведено тест ДНК, проте він звернувся до суду у 2015 році, що було занадто пізно.

Тож, у цій справі національні суди встановили, що заявник подав позов про встановлення батьківства поза межами встановленого законом строк, хоча суди мали повноваження поновлювати строк за умови наявності поважної причини для цього. Просячи поновлення строку, заявник наполягав, що він пропустив його з поважних причин – головним чином тому, що він не хотів порушувати сімейну ситуацію дитини, яка мала законного батька, доки йому не було заборонено регулярно спілкуватися з дитиною.

ЄСПЛ, розглядаючи заяву, зазначив, що питання застосування строків у судочинстві лежить у компетенції національних судів, однак Суд вбачає у відмові національних судів у задоволенні заяви про встановлення батьківства порушення статті 8 ЄКПЛ – права на повагу до приватного життя.

ЄСПЛ зазначив, що національні суди не звернули належної уваги на інтереси дитини у даній справі. Незважаючи на «складну фактичну ситуацію дитини, яка включала ймовірного біологічного батька, законного батька та вітчима, фактичні стосунки дитини з цими трьома чоловіками залишалися повністю невивченими з боку національних судів і не розглядалося питання про те, чи буде поновлення строку для подання заяви про встановлення батьківства та її розгляд по суті в найкращих інтересах дитини». У зв'язку з цим національними судами не було проведено жодного аналізу для збалансування інтересів дитини з інтересами біологічного батька та інших залучених осіб [225].

На прикладі цих двох рішень – М.Т. проти України та Молдован проти України – можна зробити деякі висновки про позицію суду у питаннях визначення походження дитини.

Поширеним питанням, на яке звертає увагу ЄСПЛ, є процедурні помилки національних судів. ЄСПЛ констатував не стільки помилковість застосування матеріального права, скільки те, що національні суди не забезпечили ефективний та добросовісний розгляд доказів (наприклад, ДНК-тесту як у справі Молдован проти України) або зробили провідні фактичні висновки без врахування інтересів дитини та застосування принципу забезпечення найкращих інтересів дитини (як у справі М.Т. проти України). Це підтверджує важливість процедурних гарантій у справах про визначення батьківства.

Окрім застосування практики ЄСПЛ, правові гарантії та стандарти прав дитини, зокрема щодо визначення походження, виходять із спільних ініціатив РЄ з українською владою. Особливо яскраво ця співпраця спостерігається після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України та початку війни 24 лютого 2022 року.

З метою приділити окрему увагу становищу українських дітей під час війни, у січні 2024 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) прийняла Резолюцію «Становище дітей в Україні» [206]. Резолюція засуджує дії РФ, спрямовані на незаконне переміщення дітей, депортацію, надання громадянства інших держав/окупованих територій, а також – культурні асиміляційні заходи, які можуть призводити до втрати української ідентичності дітей. Дії російської влади, які призводять до порушення права дитини на збереження ідентичності, підкреслені у резолюції, зокрема, зміна громадянства і імені дитини, незаконне усиновлення, позбавлення контакту із родичами в Україні, занурення дітей у нове культурне і лінгвістичне середовище, застосування до дітей психологічного і фізичного насилля [206].

Резолюція наголошує на необхідності гарантувати, щоб усі українські діти, включно з тими, хто втратив документи або був переміщений, могли отримати свідоцтво про народження, необхідні документи, записи про народження. Вона закликає держави-члени Ради Європи підтримувати Україну в забезпеченні безперешкодного доступу до реєстрації та документів також у країнах-прихистках [206].

Окрім цього, підкреслюється важливість збереження усіх юридичних зв'язків між дитиною та її батьками або опікунами. Резолюція закликає до встановлення фактів походження, до утримання інформації про батьків, щоб не втрачалася ідентичність. Також є положення про необхідність надання інформації з боку держави-агресора про імена, прізвища, походження та місцеперебування дітей, яких було депортовано чи переміщено примусово [55, с. 435]. У резолюції підкреслено, що чим більше часу проходить, тим нижчі шанси знайти цих дітей і повернути їх, тому вимагається активна роль міжнародної спільноти у сприянні поверненню українських дітей, незаконно переміщених до РФ шляхом «identification, location and return to Ukraine» – пошуку, ідентифікації та повернення дітей [206].

Говорячи про міжнародні гарантії та стандарти, ми не можемо оминати питання захисту прав дітей в контексті визначення їх походження під час воєнного стану та активних бойових дій, окупації територій та інших незаконних, заборонених міжнародним правом дій з боку РФ.

Основоположним міжнародним актом гуманітарного права, який містить положення щодо захисту дітей, збереження ідентичності та походження дітей у період збройних конфліктів, є Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додаткові протоколи до неї. Зокрема, стаття 50 Конвенції покладає на окупаційну державу обов'язок вживати всіх необхідних заходів для спрощення процедур ідентифікації дітей та фіксації їхніх сімейних зв'язків [44, ст.50]. Особливо важливо, що дана норма закріплює заборону змінювати громадянський статус дитини за будь-яких обставин, адже подібні практики можуть призвести до втрати власної ідентичності та розриву із батьками, родичами, культурним і національним середовищем. У контексті сучасних воєнних дій проти України це положення набуває особливої актуальності, адже воно безпосередньо корелює із проблемою незаконного переміщення та примусового усиновлення українських дітей на території держави-агресора [55]. Проте, як слушно зазначає К. М. Глиняна, виклики у застосуванні норм міжнародного гуманітарного права полягають в тому, що на відміну від передбачених цим правом зобов'язань, зобов'язання, які пов'язані з дотриманням прав дитини належать до зобов'язань (*erga omnes*) щодо всіх, і не є

двосторонніми, але в цьому випадку, оскільки порушення росією цивільних прав дитини в Україні, стосується всіх членів міжнародного співтовариства, тому всі держави мають юридичний інтерес до захисту цих прав» [13, с. 38]. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року конкретизує обов'язки держав під час евакуації дітей із зон бойових дій. Стаття 78 цього Протоколу передбачає обов'язкове складання картки на кожну дитину, де зазначаються персональні дані та фотографія. Такий механізм спрямований на забезпечення можливості подальшої ідентифікації та повернення дитини до країни походження, що зменшує ризики втрати родинних зв'язків та національної ідентичності [26, ст. 78].

Декларація ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів (1974), затверджена резолюцією ГА ООН, є актом м'якого права та має рекомендаційний характер. Однак вона містить ключові положення щодо абсолютного захисту дітей під час збройних конфліктів. У документі підкреслюється, що жінки і діти, як найбільш вразливі категорії населення, повинні користуватися особливим захистом. Це стосується збереження їхніх правового статусу та родинних зв'язків, держави зобов'язані утримуватися від практик депортації, переселення, примусової асиміляції чи інших дій, які можуть призвести до втрати культурної, національної чи сімейної ідентичності дитини. У розвиток положень Женевських конвенцій, Декларація наголошує, що держави не мають права змінювати правовий статус дітей, що опинилися під їхньою владою унаслідок конфлікту чи окупації. Одним з акцентів декларації є вимога держав сприяти поверненню дітей до сімейного оточення та захисту їхніх зв'язків із родиною походження [308].

Додатковим інструментом міжнародного права у цій сфері виступає Конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року. Відповідно до статті 25 цього документа, держави-учасниці зобов'язані застосовувати комплекс заходів – від превентивних до кримінально-правових – задля недопущення незаконного вилучення дітей, фальсифікації чи знищення документів, які підтверджують їхню справжню особу. Конвенція вимагає від держав забезпечити встановлення особи дітей, які стали жертвами насильницького зникнення, та гарантувати їхнє повернення до сім'ї походження, включно із використанням механізмів міжнародного співробітництва

[65, ст. 25]. У практичному вимірі це може охоплювати як створення спільних міждержавних баз даних з метою пошуку та ідентифікації дітей, так і розробку механізмів обміну інформацією між компетентними органами різних країн. Наведені міжнародно-правові акти формують цілісну систему захисту права дитини на збереження ідентичності у контексті збройних конфліктів. Вони не лише встановлюють заборону на зміну правового статусу дитини та підкреслюють значення реєстрації її походження, але й створюють практичні інструменти для забезпечення повернення дітей до їхнього соціального, культурного та сімейного середовища.

3.3. Проблеми і перспективи захисту прав дітей при визначенні їх походження в Україні

Сьогодні ключові виклики для України у сфері захисту прав дітей у питаннях визначення походження полягають у наступному: забезпечення реєстрації народжень і відновлення сімейних зв'язків в умовах війни, колізійне врегулювання правовідносин сурогатного материнства з іноземним елементом, здійсненого в Україні, реалізація права дитини на інформацію про своє походження при різних життєвих обставинах.

3.3.1. Визначення походження дітей в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованих територіях України.

Від початку війни на Сході України у 2014 році, а згодом, повномасштабної агресії РФ проти України (з 24 лютого 2022 року) та введення воєнного стану і до сьогодні права дітей на тимчасово окупованих територіях зазнають суттєвих порушень. Як відзначається у останніх дослідженнях, дія правового режиму воєнного стану призвела до значних змін у дотримання прав дітей: «збільшення кількості випадків, коли діти потребують спеціального державного захисту; необхідність впровадження додаткових механізмів захисту прав та інтересів дітей під час воєнного стану; а також необхідність залучення міжнародних інституцій, що зосереджені на

захисті прав людини загалом та прав дітей зокрема» [289, с. 52]. Основну загрозу становлять дії держави-агресора, яка систематично ігнорує міжнародно-правові зобов'язання, зокрема тому, що наявність міждержавного збройного конфлікту демонструє «кризовий стан сучасного міжнародного порядку» [140, с. 211]. Не викликає подиву, що не зважаючи на статус сторони-учасниці Женевських конвенцій і Конвенції про права дитини, РФ регулярно порушує їх положення, нехтує міжнародними Деклараціями та фундаментальними нормами міжнародного гуманітарного права [55, с. 435].

Фіксуються численні факти порушення Конвенції ООН про права дитини, зокрема: застосування заборонених засобів і методів ведення війни, що ставлять під загрозу життя і здоров'я дітей, обмеження доступу до гуманітарної допомоги, викрадення та примусове переміщення неповнолітніх на територію РФ, випадки вербування та використання дітей у воєнних діях, умисні вбивства й каліцтва, сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, напади на освітні, медичні та інші заклади, які мають спеціальний захист, блокування організованої евакуації дітей із зон активних бойових дій, порушення права на реабілітацію та відновлення фізичного і психічного здоров'я [19]. Усі наведені дії розглядаються як міжнародні злочини, які відповідно до міжнародного права не підлягають строкам давності та тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.

Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації (надалі – Звіт) [185], складений в межах місії ОБСЄ, констатує численні порушення прав дітей: «факти незаконного переміщення українських дітей із тимчасово окупованих територій України до РФ, зміна громадянства дітей на російське, незаконна передача під опіку чи усиновлення російськими громадянами, спроби цілеспрямованої асиміляції українських дітей у російському суспільстві» [185].

У Звіті ОБСЄ зафіксовано різні способи і форми втручання у права дитини, зокрема висвітлюється питання надання дітям, переміщеним з України, російського

громадянства у спрощеному порядку, про що свідчить низка указів президента РФ щодо спрощених умов відмови від українського громадянства і отримання російського дітьми віком до 14 років, які не мають законних опікунів, і дітьми-сиротами. Думка дітей щодо зміни громадянства не враховується. Крім того, російське громадянство отримують діти, народжені на тимчасово окупованих територіях після 24 лютого 2022 року. Загалом, у документі наголошується, що систематичне порушення прав українських дітей у питаннях визначення їхнього походження, збереження ідентичності та підтримання сімейних зв'язків має катастрофічні наслідки для їхнього майбутнього та є тяжким порушенням Женевських конвенцій, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних договорів [185, с. 53-58].

Зауважимо, що з початку повномасштабного вторгнення дії російської влади, направлені на порушення прав українських дітей, зокрема при визначенні їхнього походження, здійснюються за системою, яка була розроблена раніше і апробована на тимчасово окупованих територіях України – Донецької, Луганської областей і АР Крим з 2014 року. Про це, зокрема, йдеться у аналітичних дослідженнях ЦГП «Альменда» [18]. У дослідженні 2023 року наводяться наступні механізми та інструменти, мета яких – обривання правового зв'язку між дітьми та їх батьками, родичами, які лишились на підконтрольній території України, і знищення ідентичності українських дітей з 2014 року: «індоктринація – нав'язування вигідних РФ наративів, мілітаризація – комплекс дій, направлений на підготовку до несення військової служби в збройних силах РФ, знищення українознавчого компоненту в освіті, пропаганда «культу» війни» [18].

Цей процес не обмежується лише практичними заходами, а й має нормативне підґрунтя. Відповідні положення закріплюються як у федеральному законодавстві РФ, що регулює сферу освіти та виховання, так і в актах, ухвалених окупаційними адміністраціями. Додатково питання формування «патріотичної свідомості» дітей активно просувається через спеціальні програми, методичні рекомендації та проекти, спрямовані на освітні заклади та дитячі колективи на цих територіях [147, с. 3]. Такі дії російської влади порушують численні норми міжнародного права. І як зауважує

К. М. Глиняна, ведення воєнних дій призвело до незворотних наслідків, серед яких «зростання кількості неповних сімей, психологічних травм дітей та ускладнення правових аспектів опіки, аліментних зобов'язань та участі батьків у вихованні» [11, с. 180].

Український законодавець, розуміючи важливість визначення та реєстрації походження українських дітей, народжених на тимчасово окупованих територіях та територіях ведення воєнних дій, робив системні кроки задля законодавчого регулювання цих питань. Так, 15 квітня 2014 року було ухвалено Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [94, ст. 6], який визначав статус тимчасово окупованої території України, права та гарантії для осіб, які проживають на цій території, зокрема, забезпечення права осіб, що проживають на тимчасово окупованій території, на отримання документів, що посвідчують особу і громадянство. Окрім цього, стаття 5 у чинній редакції зазначеного закону містить таке положення: «Примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України» [94], яке дозволяє зберегти громадянство України за всіма дітьми, які отримали громадянство РФ та тимчасово окупованих територіях автоматично (за народженням чи внаслідок усиновлення) чи проти їх волі.

Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України», прийнятий 4 лютого 2016 року, вносить зміни до ЦПК України, а саме, кодекс доповнено статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» [90]. Як зазначає Л. М. Токарчук, «метою прийняття цього Закону стала нагальна необхідність внесення змін до Цивільного процесуального кодексу для полегшення процесу отримання свідоцтв про народження та про смерть для осіб, які проживають на тимчасово окупованій

території України, визначеній Верховною Радою України, та не мають належних медичних документів, передбачених законодавством України» [149, с. 150].

У чинній редакції ЦПК України положення згаданої статті 257-1 перенесені до статті 317 ЦПК України «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України» [163], відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» [89] від 1 липня 2022 року.

У статті 317 ЦПК України закріплено, що заяви про встановлення факту народження розглядаються у порядку спрощеного судового провадження за заявою родичів або інших зацікавлених осіб, визначених у статті, передбачено негайне виконання рішень суду про встановлення факту народження, що дозволяє батькам швидко звернутися до органів РАЦС для реєстрації, оскарження рішення не зупиняє його виконання; у рішенні суду про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території мають бути зазначені встановлені судом дані про дату і місце народження особи, про її батьків [163]. Закріплені законодавцем зміни демонструють прагнення забезпечити можливість підтвердження актів цивільного стану шляхом судового встановлення факту з мінімальними формальностями, що відповідає принципу дотримання якнайкращих інтересів дитини, визначеному у статті 3 Конвенції про права дитини і імплементованому в українське законодавство.

Зауважимо, що видані за правилами окупаційної влади документи, що підтверджують факт народження дитини (медичний висновок, документ про народження, інші довідки), можуть враховуватись судами та органами РАЦС як докази. Такий підхід відповідає міжнародній судовій практиці, до прикладу, у рішенні ЄСПЛ у справі *Cyprus v. Turkey* (2001) суд визнав, що документи де-факто органів (окупаційних адміністрацій або інших органів влади держави-окупанта) можуть бути враховані, якщо вони спрямовані на забезпечення прав людини, а не їх обмеження або порушення [55]. ЄСПЛ посилався на «Намібійські винятки» - принцип міжнародного

права, викладений у Консультативному висновку Суду ООН від 21 червня 1971 року, відповідно до якого документи, видані окупаційною адміністрацією, не є легітимними та не визнаються органами влади, окрім випадків, коли їх невизнання призведе до обмеження або порушення прав людини [170]. Цей принцип і сьогодні застосовується українськими судами і полягає в тому, що «недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території» [149, с. 155]. На думку Л. М. Токарчук, «законодавче врегулювання відносин зі встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України вирішило питання можливості брати судами (як виняток) до уваги документи, видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на тимчасово окупованій території України, що зняло один з аспектів соціальної напруги у суспільстві – можливість захистити права дитини» [149, с. 155-156].

Порядок державної реєстрації народження дитини, народженої на тимчасово окупованій території закріплено у наказі Міністерства юстиції України від 30 вересня 2022 «Про впорядкування відносин з державної реєстрації народження та отримання документів про народження в умовах воєнного стану» [91], згідно до положень якого реєстрація народження відбувається незалежно від місця проживання чи перебування батьків, вони можуть звернутись до будь-якої установи органів РАЦС або подати документи через альтернативні інституції (ЦНАП та заклади охорони здоров'я), органи РАЦС зобов'язані максимально швидко видавати свідоцтва про народження, аби забезпечити дітям доступ до соціальних послуг і захисту, для реєстрації народження допускаються не лише стандартні медичні свідоцтва, але й довідки з лікарень, польових госпіталів, відомості з медичних карток та інші підтверджуючі документи. Однак медичні працівники зобов'язані на кожний випадок народження живої дитини, за відсутності умов для надання стандартного медичного свідоцтва, виписати довідку довільної форми в двох примірниках без проставляння печатки яка обов'язково повинна містити відомості передбачені в п. 2 наказу Міністерства

охорони здоров'я від 04 вересня 2022 № 407 «Про забезпечення реєстрації новонароджених в умовах воєнного стану» [91].

Окрім цього, особи, які перебувають на тимчасово окупованій території, на якій державна реєстрація народження дитини та її походження не проводиться, мають можливість зареєструвати народження дитини онлайн, подавши заяву із сканованими копіями необхідних документів до визначеного міністерством органу реєстрації актів цивільного стану. Зауважимо, що після здійснення реєстрації народження онлайн, оригінал свідоцтва про народження дитини зберігається в органі реєстрації актів цивільного стану, заявники отримують електронну копію та інструкції щодо того, як отримати оригінал особисто [55, с. 436]. Ця норма сприяє безпеці громадян України, що перебувають на тимчасово окупованих територіях, адже отримання українського свідоцтва про народження дитини може мати для них негативні наслідки з боку окупаційної влади.

Таким чином, ухвалені українським законодавцем нормативні акти спрямовані на забезпечення безперервності юридичної ідентифікації дитини, навіть за відсутності стандартних умов для державної реєстрації. Вони гарантують, що діти, народжені в умовах війни, збережуть право на громадянство, соціальний захист та належне документальне оформлення їх ідентичності.

Для забезпечення юридичної ідентичності громадян України та створення надійних механізмів правового захисту в умовах воєнного стану і кризових викликів ключовим завданням стає модернізація нормативної бази у сферах громадянства, актів цивільного стану, соціального захисту та міграційної політики. Одним із пріоритетних напрямів є цифровізація державних реєстрів, спрощення процедур документування, запровадження більш гнучких механізмів підтвердження походження та набуття громадянства. Важливим кроком у цьому напрямку стало підписання Президентом України проекту Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України». Цей законопроект спрямований на вдосконалення процедур набуття та підтвердження громадянства, захист прав дітей, народжених за межами України або на окупованих територіях, а також на створення умов для інтеграції осіб,

які опинилися у ситуації множинного громадянства. Закон також закладає підґрунтя для майбутньої реінтеграції українських громадян, що були змушені залишити країну, і посилює їхній правовий зв'язок з державою.

3.3.2. Колізійне врегулювання правовідносин сурогатного материнства з іноземним елементом

Незважаючи на те, що існування сурогатного материнства корінням сягає в глибоку давнину і в тій чи іншій формі його використовували в різних країнах світу, сьогодні ставлення до такого інституту неоднозначне [36, с. 40]. Н. М. Старікова зазначає, що «в юридичній літературі виділяють три правових режими застосування ДРТ: обмеження, дозвіл, невизначеність. Режим обмеження полягає в тому, що деякі країни закріплюють обмеження на застосування окремих методів ДРТ. Режим дозволу означає, що більшість методів ДРТ законодавчо дозволено, проте встановлюються певні правила, яких повинні дотримуватися учасники ДРТ. Третій режим – це режим невизначеності, за якого, з одного боку, ДРТ не заборонені, а з другого – в країні відсутнє законодавство, що регулює відносини з ДРТ» [142, с. 9].

В Україні комерційне сурогатне материнство є дозволим, на відміну від багатьох країн ЄС, проте регулювання є досить фрагментарним і базується на СК України, ЦК України (у питаннях регулювання договору про сурогатне материнство), Законах у сфері охорони здоров'я та наказах МОЗ.

Сурогатне материнство здебільшого здійснюється на комерційній основі, замовниками такої «послуги» є громадяни інших держав, які прицільно приїжджають в Україну, щоб скористатись послугами спеціальних клінік, які здійснюють організацію всього процесу запліднення, перебігу вагітності та народження дитини з подальшим оформленням її походження від генетичних батьків – замовників. На думку Б. В. Островської, «сурогатне материнство в Україні сьогодні здійснюється приватним бізнесом і не підконтрольне державі, і жінки, які дали свою згоду бути сурогатною матір'ю, залежать від правил, встановлених приватними клініками, а не органами державної влади». Це створює підґрунтя для існування «сурогатного

туризму» в Україні, з одного боку, і з іншого боку – ризики порушення прав сурогатної матері і прав дитини, народженої сурогатною матір'ю, зокрема, на інформацію про своє походження [73, с. 75].

У науці сімейного права здійснені спроби формулювання поняття сурогатного материнства з іноземним елементом та відповідного договору для його здійснення. Зокрема, Р. А. Майданик визначає сурогатне материнство з іноземним елементом як «правовідносинами юридично рівних учасників, що реалізуються за кордоном або за участю іноземців і виникають між сурогатною матір'ю та фактичними (біологічними) батьками або медичним закладом щодо надання сурогатною матір'ю, яка надала згоду на імплантацію ембріона, послуг із виношування і народження дитини біологічним батькам» [61, с. 123]. В Україні закріплена презумпція батьківства біологічних батьків, які є замовниками програми сурогатного материнства. Проблеми зі встановленням походження дітей виникають, коли замовниками сурогатних програм стають іноземці, у державах походження яких сурогатне материнство заборонено повністю або визнання батьківства в таких випадках можливе лише через процедуру усиновлення [61, с. 128].

Тому надання послуги сурогатного материнства і подальшого визначення походження дитини супроводжується певними ризиками порушення прав дитини та сурогатної матері, а у деяких випадках – і прав потенційних батьків-замовників. Як слушно зазначає Б. В. Островська, «у період ведення воєнних дій в Україні ускладняється виконання однієї з умов виконання договору про надання послуги сурогатного материнства (обов'язок сурогатної матері передати новонароджену дитину її біологічним батькам), адже безпечний в'їзд іноземних замовників до України та подальше вивезення дитини за кордон стають проблематичними. Це призводить до тимчасового порушення права дитини на реєстрацію народження, контакт з батьками, набуття громадянства і породжує низку правових і соціальних питань: чи була дитина передана батькам, яке громадянство вона набула, кого визнають її законними батьками» [73, с. 77]. На нашу думку, така невизначеність вказує на необхідність створення спеціального державного реєстру дітей, народжених

шляхом сурогатного материнства, на основі інформації від Міністерства охорони здоров'я та у веденні Міністерства юстиції України.

У цьому контексті, згаданий нами проєкт закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року має на меті врегулювання використання іноземцями послуг сурогатного материнства в Україні. На увагу заслуговує положення статті 21 законопроекту, відповідно до якого «забороняється надання послуг замінного материнства для подружжя, у разі якщо один з подружжя є громадянином України, а інший громадянином держави, де такий метод застосування репродуктивних технологій заборонений законом, для подружжя обидва з яких є іноземцями, подружжя одним з яких є іноземець, а інший особа без громадянства, або для самотньої особи, яка є іноземцем чи особою без громадянства» [97]. Наведена норма, за своєю суттю, забороняє застосування транскордонного сурогатного материнства в Україні, коли до послуг сурогатного материнства звертається подружжя-іноземці, самотні особи іноземці або особи без громадянства. У статті передбачено, що іноземець може скористатись послугою сурогатного материнства в Україні за наявності одночасно двох умов: перебування у шлюбі з громадянином (громадянкою) України і відсутність заборони сурогатного материнства у законодавстві держави, громадянином якої є іноземець. На нашу думку, закріплення положення про фактичну заборону використання іноземцями або особами без громадянства послуги сурогатного материнства в Україні, окрім випадків, прямо визначених у законопроєкті № 13683, перш за все, слугуватиме захисту прав дитини, народженої сурогатною матір'ю, і уникненням правових колізій при визначенні походження дитини, народженої сурогатною матір'ю, коли один з батьків є іноземцем.

Як ми відзначили вище, законопроєкт «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року містить статтю щодо регулювання визначення походження дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства, однак положення згаданої статті не регулюють питання визначення походження дитини, яка народжена за допомогою сурогатного материнства, коли один з подружжя - батьків дитини є іноземцем. Наявність іноземного елемента – один

з подружжя - батьків дитини є іноземцем – потребує застосування спеціального закону, який містить колізійні норми. Тому, на нашу думку, частину 1 статті 24 проєкту закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року необхідно доповнити і викласти у такій редакції:

«Походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ замінного материнства, визначається відповідно до норм Сімейного кодексу України.

Походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ замінного материнства, якщо один з подружжя - генетичних батьків дитини є іноземцем, визначається відповідно до норм Закону України «Про міжнародне приватне право».

Викладення частини 1 статті 24 проєкту закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року у такій редакції дозволить уникнути правових колізій при визначенні материнства та/або батьківства щодо дитини, народженої сурогатною матір'ю.

У статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» закріплено, що «встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження» [103]. Відповідно до статті 16 згаданого закону, особистим законом особи є закон тієї держави, громадянином якої вона є; в разі, якщо в особи наявне більше ніж одне громадянство, то застосовується право держави, з яким особа має найбільш тісний зв'язок [103]. А у випадку, якщо особа не має громадянства, або є біженцем, особистим законом цієї особи є право держави, в якій особа проживає чи перебуває [103, ст. 16]. Як слушно зазначає А. Л. Святошнюк, у контексті статей 16 та 65 ЗУ «Про міжнародне приватне право» норма права «застосовується ретроспективно – саме те, яке було у дитини в момент появи на світ. Зміна громадянства дитини пізніше не змінює право, за яким встановлюється батьківство» [131, с. 1910].

Відповідно до українського законодавства, що регулює питання набуття громадянства, дитина, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України [92, ст. 7]. Зважаючи на правову конструкцію, закладену у зміст статті 21 проєкту закону «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року, один з

генетичних батьків дитини, народженої сурогатною матір'ю, повинен мати громадянство України, тоді дитина також може набути громадянство України, і питання визначення її походження регулюватиметься відповідно до її особистого закону – нормами українського законодавства, що дозволить уникнути колізій у правовому регулюванні визначення материнства та батьківства.

Проте, законопроект № 13683 перебуває на стадії опрацювання в профільному комітеті, і його прийняття є питанням майбутніх змін у правовому регулюванні здійснення ДРТ. Чинні норми законодавства України не забороняють іноземним громадянам використовувати послуги сурогатного материнства в Україні, внаслідок яких дитина, народжена сурогатною матір'ю в Україні, не набуває громадянства країни, в якій дитина народилась, проте автоматично (за правом крові) набуває громадянство одного з своїх батьків (зазвичай – батька), що призводить до складнощів у встановленні материнства, якщо у країні громадянства батьків дитини сурогатне материнство заборонене або не врегульоване. Для колізійного врегулювання таких правовідносин застосування колізійної прив'язки «особистий закон дитини» створює додаткові складнощі, коли право, яке належить застосувати для врегулювання правовідносин, не слугує дотриманню найкращих інтересів дитини. На нашу думку, для ефективного захисту інтересів дитини у таких правовідносинах фундаментальним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин (дитини), а тому належить застосувати той правопорядок, який є найбільш сприятливим у даних правовідносинах для забезпечення інтересів дитини.

В українському законодавстві відсилання до права, яке має найбільш тісний зв'язок, і права, найбільш сприятливого для сторони, міститься у положенні статті 66 Закону України «Про міжнародне приватне право», у якій зазначено, що права та обов'язки батьків та дітей «визначаються особистим законом дитини або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини» [103]. Така конструкція колізійної норми, що складається з декількох колізійних прив'язок і надає альтернативу для обрання права, що належить застосувати, слугує забезпеченню якнайкращих інтересів дитини у регулюванні правовідносин, що виникають між батьками та дітьми. На нашу думку, зважаючи на

те, що походження дитини є підставою для виникнення взаємних прав та обов'язків батьків та дітей, регулювання встановлення та оскарження батьківства також має здійснюватися за допомогою альтернативної колізійної норми. Тому пропонуємо доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції:

«Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини»

При розгляді у судовому порядку питання визначення походження дитини за наявності іноземного елемента у таких правовідносинах, обов'язок фактичного дослідження доказів для встановлення факту походження дитини від батьків і необхідність вибору права, що належить застосувати при вирішенні спору у правовідносинах з іноземним елементом, покладається на суд. Ці процесуальні питання регулюються положеннями ЦПК України, СК України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ у інформаційному листі «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом» від 16 травня 2013 року [107] навів основні тези щодо правил підсудності сімейних спорів з іноземним елементом українським судам, а також щодо порядку застосування норм міжнародних двосторонніх договорів у цій сфері, а в разі їх відсутності – національних колізійних норм, з метою упорядкування розгляду судами України сімейних спорів з іноземним елементом, зокрема заяв про встановлення батьківства.

У згаданому листі роз'яснено, що «судам слід з'ясовувати наявність чинного між державами договору та за його наявності – порядку регулювання спірних правовідносин, що виникли. Вирішуючи питання про підсудність цивільних справ з іноземним елементом, судам слід враховувати не тільки норми внутрішньодержавного права, але й колізійні норми, які містяться в конвенціях і двосторонніх договорах України та інших держав про правову допомогу» [107].

У науці сімейного права одним із можливих напрямів удосконалення правового регулювання розглядають перехід до моделі альтруїстичного сурогатного

материнства, яка значно зменшить кількість ризиків комерційної практики, а також посилить захист прав дитини, сурогатної матері та генетичних батьків [39; 74; 168]. Для іноземних громадян можливість скористатися програмами ДРТ в Україні залишатиметься, проте комерційний інтерес буде суттєво обмежений. Натомість, останній законопроект «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» № 13683 від 22 серпня 2025 року, пропонує ввести обмеження на використання послуг сурогатного материнства для іноземців, окрім прямо визначених в законі випадків, і передбачає врегулювання прав та обов'язків учасників програми сурогатного материнства за допомогою договору, однією з істотних умов якого є визначений сторонами розмір компенсації сурогатній матері за виношування дитини. Тобто, послуги сурогатного материнства будуть здійснюватися на комерційній основі, однак із врахуванням прав, обов'язків та гарантій для сторін, визначених у договорі.

3.3.3. Дотримання права дитини на інформацію про походження та збереження ідентичності у сучасних реаліях

Інформація про власне походження є «життєво важливим інтересом» [184, с. 138] для дітей, чиє біологічне походження було відокремлене від їхнього соціального або навіть від факту народження – йдеться не тільки про використання штучного запліднення, а і про дітей, яких покинули батьки, про усиновлених дітей, дітей, народжених поза шлюбом. Актуальне сімейне законодавство України не закріплює права дитини на інформацію про своє походження, проте, разом із цим, сімейне законодавство приділяє увагу питанню доступу дитини до інформації про її походження у разі усиновлення. Так, стаття 226 СК України гарантує усиновленій особі після досягнення чотирнадцяти років право дізнатися про факт усиновлення. Однак наступна стаття надає усиновлювачам можливість зберігати у таємниці факт усиновлення навіть після досягнення дитиною повноліття та вимагати конфіденційності від третіх осіб [137]. Це створює правову колізію між правом дитини на знання власного походження і правом батьків-усиновлювачів на

збереження таємниці. Водночас, варто відзначити, що стаття 227 СК України частково суперечить Європейській Конвенції про усиновлення [32], ратифікованій Україною, що свідчить про необхідність її вдосконалення.

Як слушно зауважує Л. М. Красицька, встановлення материнства та батьківства є одним із способів захисту прав дітей, зокрема, права дитини знати своїх батьків [50, с. 163]. Попри окремі позитивні кроки, українське право досі не містить механізмів забезпечення доступу дитини до інформації про своє походження у випадках використання ДРТ, анонімних пологів чи народження поза шлюбом. Зокрема, при застосуванні сурогатного материнства або донорства виникає конфлікт інтересів дитини, біологічних батьків, донора, сурогатної матері, що потребує балансування інтересів кожного учасника на рівні правового регулювання [60].

Вирішення таких колізій активно розробляється у практиці ЄСПЛ. Суд неодноразово наголошував, що право дитини на знання свого походження може підлягати обмеженням, якщо вони переслідують легітимну мету, наприклад, захист здоров'я матері чи забезпечення анонімності донора. Водночас вибір конкретного механізму забезпечення доступу до інформації залишається у компетенції держав, які повинні прагнути зберегти баланс інтересів усіх зацікавлених сторін [159]. Так, у справі *Kautzor v. Germany* [218] Суд підкреслив, що право дитини на знання свого походження не є абсолютним і має узгоджуватися з необхідністю збереження стабільності сімейного середовища. Держава має широкий простір для розсуду («margin of appreciation») у вирішенні, який інтерес переважає. ЄСПЛ виходив із того, що головним критерієм є інтереси самої дитини, а не лише бажання біологічного батька чи інших осіб.

У зазначеній справі Суд визнав, що німецьке законодавство, яке обмежувало можливість біологічного батька оскаржувати батьківство іншої особи, спрямоване на захист стабільності сімейних відносин і не порушує статтю 8 Конвенції. Щодо доступу до інформації про походження для дитини, ЄСПЛ зазначив, що право дитини знати своє походження може реалізовуватись не лише через встановлення юридичного батьківства, а й через інші механізми (наприклад, отримання доступу до

інформації про біологічного батька без зміни правового статусу), якщо це слугує забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Окрему увагу у доктрині привертає концепція «репродуктивної таємниці», яка за аналогією з таємницею усиновлення покликана захищати інформацію про реалізацію репродуктивних прав. Так, Л. В. Красицька пропонує закріпити в національному законодавстві положення про право на таємницю походження дитини, яке «включає в себе не тільки право батьків на таємницю застосування щодо них допоміжних репродуктивних технологій, а й право дитини на таємницю її походження, у тому числі від неї самої» до досягнення віку шістнадцяти років [52, с. 91-92]. Ця пропозиція підтримана О. В. Горбуновою, яка пропонує «законодавчо закріпити норму, яка б гарантувала можливість отримання інформації про свого біологічного батька лише дитині, після настання нею повноліття, не залежно від згоди матері» з метою уникнення конфлікту між інтересами дитини, її батьків та донорів при застосуванні ДРТ для запліднення дитини [16, с.196].

Проте впровадження такої категорії в законодавство може звужити права дитини на доступ до даних про генетичне походження та спадкові захворювання, адже наразі ці відомості захищені лікарською таємницею. У цьому контексті показовою є позиція Всесвітньої медичної організації, яка ще у 2006 році рекомендувала батькам відкрито повідомляти дитині про використання донорських клітин, незалежно від того, чи передбачає таке право національне законодавство [29].

Все ж, в українському законодавстві залишаються прогалини щодо регламентації права дитини на інформацію про своє походження у випадках використання ДРТ, сурогатного материнства чи анонімного донорства. Усунення цих недоліків шляхом приведення національних норм у відповідність до міжнародних стандартів дозволить створити ефективний механізм реалізації цього права.

Основні напрями вдосконалення правового регулювання права на інформацію про походження дитини, перш за все, полягають у законодавчому визначенні змісту права знати своїх батьків. Необхідно нормативно закріпити, що це право охоплює не лише встановлення біологічного походження, але й доступ до інформації про місцеперебування, родинні зв'язки та інші дані, які можуть мати значення для

особистої ідентичності дитини. Водночас важливо розмежувати право знати своїх батьків та право на піклування, аби забезпечити їх належну реалізацію, і встановити виключні обставини для отримання інформації про стан здоров'я біологічних батьків (наявність генетичних та спадкових захворювання).

Доцільним є створення прозорої процедури отримання інформації про походження для дітей, які перебувають у державних закладах опіки, прийомних сім'ях або були усиновлені. Потребує розробки мережа спеціалізованих служб чи центрів, що надаватимуть допомогу у пошуку батьків та забезпечуватимуть доступ до відповідних відомостей. Також необхідно закріпити право дітей, які досягли певного віку, самостійно звертатися за інформацією без додаткової згоди законних представників. Окрім цього, важливо визначити баланс між інтересом дитини знати своє походження та правом батьків на приватність. Законодавство має встановити правила обмеження доступу у випадках, коли батьки свідомо уникають виконання своїх обов'язків або не бажають розкривати інформацію про себе, а також передбачити відповідальність за надання неправдивих даних чи перешкоджання реалізації цього права.

Дітям має бути гарантована можливість звернення до органів опіки, суду чи громадських організацій у разі порушення їхнього права на інформацію про своє походження. Доцільним є надання безоплатної правової допомоги у справах, що стосуються реалізації цього права, а також проведення інформаційних кампаній щодо його значення та механізмів забезпечення.

Висновки до Розділу 3

1. Узагальнюючи наведений матеріал, можна зробити висновок, що підхід до правового регулювання визначення походження дитини в Україні характеризується гнучкістю та адаптивністю. Визначення походження дитини можливе шляхом державної реєстрації народження дитини органами РАЦС, шляхом

ухвалення судового рішення при визнання/встановлення факту батьківства або материнства, і рішення про оскарження батьківства або материнства.

2. Українське законодавство визнає рівність дітей незалежно від обставин їх народження, регулює визначення походження дитини, народженої як у шлюбі, так і у батьків, які не уклади шлюб, народженої із застосуванням ДРТ. Водночас судова практика розгляду справ про визнання/встановлення факту батьківства та оспорення батьківства є неоднорідною, суди мають різні підходи до надання оцінки доказам на підтвердження спорідненості, зокрема, результатам ДНК-експертизи.

3. Запровадження міжнародних стандартів у сфері визначення походження дитини в Україні охоплює імплементацію положень універсальних та регіональних договорів, систематичне застосування практики ЄСПЛ, а також виконання рекомендацій міжнародних органів моніторингу, передусім Комітету ООН з прав дитини. Вирішальне значення у цьому контексті відіграє принцип найкращих інтересів дитини, який став методологічним дороговказом для формування внутрішнього законодавства, розвитку судової практики та створення адміністративних механізмів реєстрації походження дитини. Інтеграція міжнародних стандартів у національне законодавство та практику є не лише юридичним обов'язком України, але й ключовою умовою формування цілісної системи захисту прав дитини, здатної відповідати викликам сучасності та забезпечувати реалізацію її прав.

4. Серед ключових проблем у правовому регулюванні визначення походження дитини на сучасному етапі виділяємо забезпечення реєстрації народжень і відновлення сімейних зв'язків на тимчасово окупованих територіях, колізійне врегулювання правовідносин сурогатного материнства з іноземним елементом, здійсненого в Україні, реалізація права дитини на інформацію про своє походження при різних життєвих обставинах.

5. В умовах воєнного стану та тимчасової окупації територій України визначення походження дитини, народженої на тимчасово окупованих територіях (реєстрація народження, встановлення факту народження) провадиться за спеціальними (спрощеними) процедурами з метою забезпечення та захисту прави

дитини. Українське законодавство передбачає механізми реєстрації народження органами РАЦС і встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях за рішенням суду.

6. Україна залишається однією з небагатьох держав Європи, де комерційне сурогатне материнство не заборонене, тому за цією послугою звертаються іноземці – громадяни держав, де сурогатне материнство заборонене. Через відмінності у національному правовому регулюванні визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю, виникають проблеми із визнанням материнства у державі громадянства батьків дитини. Для вирішення таких правових колізій, для визначення походження дитини при транскордонному сурогатному материнстві пропонуємо доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції: *«Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини».*

ВИСНОВКИ

У підсумку проведеного дисертаційного дослідження сформульовано низку висновків, що комплексно характеризують сучасний стан проблематики визначення походження дитини в міжнародному приватному праві та національних правових системах.

1. Поняття «походження дитини» в юридичній літературі розглядається як 1) засвідчений у встановленому законом порядку правовстановлюючий юридичний факт, що передує появі батьківських правовідносин; 2) підстава для появи прав та обов'язків батьків та дітей; 3) елемент ідентичності дитини, що має визначальне значення для формування її особистості. Походження дитини від батьків може ґрунтуватись як на біологічному, так і на соціальному зв'язку між дитиною та батьками, що дозволяє застосовувати цей термін і у випадках усиновлення, народження дитини за допомогою ДРТ. Визначення походження дитини є підставою для реалізації прав дитини на ім'я, набуття громадянства та родинних зв'язків, права на батьківське піклування та утримання та інших особистих немайнових та майнових прав.

2. Правовідносини, які виникають при визначенні походження дитини є сімейно-адміністративними правовідносинами, що обумовлюється складом їх учасників: дитина, батьки дитини, заінтересовані/залучені особи, держава в особі органів державної влади. Визначення походження дитини – це процедура встановлення у батьківства та/або материнства щодо конкретної дитини, що здійснюється на підставах та у спосіб, визначених в законодавстві, і має своїм наслідком появу взаємних прав та обов'язків у батьків та дитини.

3. Визначення походження дитини у міжнародному приватному праві характеризується наявністю іноземного елемента і полягає у встановленні та формальному закріпленні у встановленому законом порядку батьківства та материнства, що здійснюється компетентними органами держави за національними правилами з урахуванням міжнародних гарантій.

4. Це поняття охоплює фактичну ознаку – наявність біологічного зв'язку (споріднення) чи волевиявлення осіб бути батьками; юридичну ознаку – засвідчення походження у визначеній законом формі; інструментальну ознаку – включає засоби забезпечення прав дитини та її найкращих інтересів; і міжнародну ознаку – визначення застосовуваного права, визнання іноземних актів цивільного стану і судових рішень, а також стандарти, закріплені в міжнародному праві прав дитини.

5. Іноземний елемент у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, може виражатись в одній або кількох формах: народження дитини в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання її батьків; здійснення акту реєстрації народження в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; винесення судового рішення про визнання материнства або батьківства судом держави, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; здійснення процедури допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, імплантація ембріона) в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; укладення цивільно-правового договору про надання послуг сурогатного материнства в державі, що не є державою громадянства або постійного місця проживання батьків дитини; різне громадянство батьків дитини.

6. Наявність іноземного елемента у правовідносинах, що виникають при визначенні походження дитини, призводить до появи колізійної проблеми – потреби визначити застосовуване право, яка реалізується за допомогою колізійно-правового методу регулювання. Питомими для вирішення колізій у сімейних правовідносинах є колізійні прив'язки: особистий закон фізичної особи (закон громадянства, закон місця проживання), закон місця укладення шлюбу, закон місця укладення договору, закон суду, який вирішує спір, закон найбільш тісного зв'язку і закон, найбільш сприятливий для сторони.

7. Матеріально-правовий метод регулювання полягає у застосуванні норм права, безпосередньо що регулюють права та обов'язки сторін. До матеріально-правових норм, що регулюють сімейні правовідносини з іноземним елементом, належать уніфіковані норми міжнародних договорів, норми національного

законодавства, які регулюють правовідносини з іноземним елементом, та судова практика.

8. Міжнародні договори у галузі захисту прав дитини містять стандарти та гарантії, котрі застосовуються державами при правовому регулюванні визначення походження дитини, зокрема положення статей 7 та 8 Конвенції про права дитини і статті 24 МПГПП, що проголошують обов'язки держави щодо забезпечення реєстрації народження дитини, набуття нею імені та громадянства, отримання батьківського піклування та забезпечення права знати своїх батьків, на скільки це можливо, і захисту та збереження власної ідентичності.

9. Водночас практика ЄСПЛ, спираючись на статтю 8 ЄКПЛ, деталізує зміст цих прав, забезпечуючи розвиток стандартів щодо доступу до інформації про походження, встановлення батьківства та материнства, а також у контексті нових викликів, пов'язаних із використанням ДРТ. На сьогодні створено низку прецедентів, у яких, зокрема, Суд захищає право особи, переданої під опіку, на перегляд своєї особистої справи (*Gaskin v. United Kingdom*), право ідентифікувати свого батька за допомогою ДНК-тесту (*Mikulić v. Croatia*) і право отримати посмертний зразок ДНК свого передбачуваного батька (*Jaggi v. Switzerland*). Окрім цього, ЄСПЛ розглядає справи про прийнятність абсолютної таємниці народження (*Odièvre v. France*), визнання походження дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства за кордоном (*Mennesson v. France*), балансування публічних та приватних інтересів при транскордонних сурогатних угодах (*K.K. and Others v. Denmark*).

10. У країнах романо-германської правової сім'ї (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Японія) домінує усталений підхід, що ґрунтується на презумпціях материнства жінки, яка народила дитину, і батьківства чоловіка матері, реєстрації народження як акті цивільного стану та судовому порядку встановлення батьківства. У центрі уваги постає документальна фіксація сімейного статусу. Що ж до сурогатного материнства, досліджувані країни континентального права тяжіють до його повної заборони, хоча дозволяють використання інших правових інститутів для встановлення батьківства.

11. У країнах англосаксонської правової сім'ї (Велика Британія, США, Канада, Австралія, Індія) правове походження дитини формується більш гнучко, з урахуванням обставин фактичного проживання, батьківської участі, а також з урахуванням волевиявлення особи бути батьком або матір'ю, особливо в контексті застосування ДРТ. Країни загального права (деякі штати США, Канада, Австралія, Індія) дозволяють сурогатне материнство тільки на некомерційній основі з метою захисту інтересів сурогатної матері.

12. Досліджувані країни з релігійною традицією у праві (ОАЕ, Єгипет, Саудівська Аравія) порівняно нещодавно кодифікували норми про особистий статус особи та визначення її походження. Закони зазначених країн ґрунтуються на нормах ісламського права та не суперечать їм, через що відсутнє регулювання ДРТ, яке фактично є під забороною. Сучасною тенденцією є окрема кодифікація норм для немусульман, які проживають на території зазначених країн.

13. Що ж до країн, чиї правові системи є змішаними, і містять, зокрема норми звичаєвого права, їх правова рамка визначення походження дитини варіюється залежно від того, яке право буде застосовано – неписане звичаєве чи писане кодифіковане цивільне та сімейне законодавство. Питання ДРТ також лишаються в «сірій зоні» правового регулювання. Однак у громадах, життя яких регулюється нормами звичаєвого права, загально прийнятною є презумпція добровільного визнання батьківства перед членами громади.

14. При наявності колізій у регулюванні визначення походження дитини за участі іноземного елемента найбільш поширеним є застосування *закону громадянства* дитини або батьків/одного з них. Для ефективного захисту інтересів дитини у таких правовідносинах доцільним є застосування принципу захисту слабкої сторони правовідносин (дитини), а тому належить застосувати той правопорядок, який є найбільш сприятливим у даних правовідносинах для забезпечення інтересів дитини.

15. Колізії законодавства та конфлікти юрисдикцій при визначенні походження дитини залишаються одним із найбільш складних аспектів міжнародного приватного права. Для їх подолання необхідні уніфікація та гармонізація колізійних

норм у рамках міжнародних конвенцій і взаємне визнання рішень іноземних судів та документів. Наразі Гаазька конференція та ЄС одночасно працюють над створенням міжнародного договору (конвенції, регламенту), який регулюватиме питання міждержавного визнання батьківства для країн РЄ та ЄС відповідно. Ці документи мають спільну мету – регламентація міждержавного визначення походження дитини з метою захисту її прав.

16. Пропонуємо додати наступні ключові положення у проект такого договору:

- *Guarantees of children's rights*: договір ґрунтується на положеннях Конвенції про права дитини та не суперечить їм.

- *Recognition by operation of law*: юридичне батьківство, встановлене автоматично (наприклад, за шлюбною презумпцією, за актовим записом у реєстрі, передбачене законом місця народження дитини тощо) визнається у державах-учасницях, якщо дотримано встановлених процедурних правил і не суперечить публічному порядку держави.

- *Automatic recognition*: спрощена процедура визнання судових рішень про встановлення або оспорювання батьківства (з переліком мінімальних документів: повний текст рішення, переклад, свідоцтво про народження, докази повідомлення сторін).

- *Applicable law*: яке матеріальне право застосовується для встановлення батьківства, наприклад, право держави, в якій народилася дитина або де проживає дитина; або право держави вчинення акту реєстрації походження.

- *Jurisdiction*: перелік пріоритетних підстав для національної юрисдикції у справах визначення батьківства: звичайне місце проживання дитини; місце народження дитини; громадянство дитини; місце проживання одного з батьків; місце, де був винесений (зареєстрований, оформлений) акт.

- *Procedural guarantees*: визначені мінімальні стандарти та процедурні гарантії для визнання батьківства, обмежені підстави для відмови визнання, якщо визнання прямо суперечить публічному порядку та фундаментальним правам дитини,

документ або рішення отримано незаконно, відсутність мінімальних процедурних гарантій.

- Surrogacy Optional Protocol: окремий протокол щодо визнання батьківства внаслідок комерційного сурогатного материнства, що включає обов'язкові мінімальні гарантії для справ, пов'язаних із сурогатними угодами (перевірка згоди, заборона експлуатації, вимоги до договору, реєстрація дитини). Дати державам право не приєднуватися до протоколу (для тих, які забороняють сурогатне материнство через шкоду публічному порядку держави), але зобов'язати застосовувати загальні положення майбутньої Конвенції.

17. Законодавче регулювання визначення походження дитини в Україні характеризується гнучкістю та адаптивністю. Визначення походження дитини можливе шляхом державної реєстрації народження дитини органами РАЦС, шляхом ухвалення судового рішення при визнання/встановлення факту батьківства або материнства, і рішення про оскарження батьківства або материнства.

18. Українське законодавство визнає рівність дітей незалежно від обставин їх народження, регулює визначення походження дитини, народженої як у шлюбі, так і у батьків, які не уклали шлюб, народженої із застосуванням ДРТ. Водночас судова практика розгляду справ про визнання/встановлення факту батьківства та оспорення батьківства є неоднорідною, суди мають різні підходи до надання оцінки доказам на підтвердження спорідненості, зокрема, результатам ДНК-експертизи.

19. Запровадження міжнародних стандартів у сфері визначення походження дитини в Україні охоплює імплементацію положень універсальних та регіональних договорів, систематичне застосування практики ЄСПЛ, а також виконання рекомендацій міжнародних органів моніторингу, передусім Комітету ООН з прав дитини. Вирішальне значення у цьому контексті відіграє принцип найкращих інтересів дитини, який став методологічним дороговказом для формування внутрішнього законодавства, розвитку судової практики та створення адміністративних механізмів реєстрації походження дитини. Інтеграція міжнародних стандартів у національне законодавство та практику є не лише юридичним обов'язком України, але й ключовою умовою формування цілісної системи захисту

прав дитини, здатної відповідати викликам сучасності та забезпечувати реалізацію її прав.

20. Серед ключових проблем у правовому регулюванні визначення походження дитини на сучасному етапі виділяємо забезпечення реєстрації народжень і відновлення сімейних зв'язків на тимчасово окупованих територіях, колізійне врегулювання правовідносин сурогатного материнства з іноземним елементом, здійсненого в Україні, реалізація права дитини на інформацію про своє походження при різних життєвих обставинах.

21. В умовах воєнного стану та тимчасової окупації територій України визначення походження дитини, народженої на тимчасово окупованих територіях (реєстрація народження, встановлення факту народження) провадиться за спеціальними (спрощеними) процедурами з метою забезпечення та захисту прав дитини. Українське законодавство передбачає механізми реєстрації народження органами РАЦС і встановлення факту народження на тимчасово окупованих територіях за рішенням суду.

22. Україна залишається однією з небагатьох держав Європи, де комерційне сурогатне материнство не заборонене, тому за цією послугою звертаються іноземці – громадяни держав, де сурогатне материнство заборонене. Через відмінності у національному правовому регулюванні визначення походження дитини, народженої сурогатною матір'ю, виникають проблеми із визнанням материнства у державі громадянства батьків дитини. Для вирішення таких правових колізій, для визначення походження дитини при транскордонному сурогатному материнстві пропонуємо доповнити частину 1 статті 65 Закону України «Про міжнародне приватне право» і викласти у такій редакції: *«Встановлення та оскарження батьківства визначається особистим законом дитини на момент її народження або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини».*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A la bioéthique: Закон Франції № 2021-1017 від 02.08.2021. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGIARTI000043886083/2021-08-04/>
2. Аблятіпова Н. А. Проблеми сурогатного материнства в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 51. С. 167–173.
3. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2008. 17 с.
4. Ватрас В.А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права №4*, 2002. С. 72-75.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Конвенція ООН від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
6. Вовк М.З. Визначення походження дитини, народженої дружиною в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. *Форум Права*, 2020, № 1. С. 13-20. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3354>
7. Волкова І.І. Адміністративно- правовий механізм захисту прав дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 186 с.
8. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. дис. доктора юрид. наук. спеціальність 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2022. 469 с.
9. Вонсович Х. І. Презумпція шлюбного походження дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» № 1/2014*. С. 92-101.
10. Гичка К.О. Особливості судового розгляду справ про встановлення факту батьківства та материнства (на матеріалах судової практики). *Підприємництво, господарство і право*, (10/2020). С. 15-21.

11. Глиняна К. М. Забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах: національний та міжнародний досвід. *Юридичний вісник*, 2025/1. С. 180-187. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.23>
12. Глиняна К. М. Особисті немайнові права: рецепція римсько-правових ідей у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право Том 5 № 90 (2025). С. 395-401. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.52>
13. Глиняна К. М. Проблемні питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Часопис цивілістики №50 (2023)*. С. 37–44. DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v050.2023.6>
14. Гопанчук В.С. Сімейне право України: Підручник. Київ: Істина, 2002. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/713/>
15. Горбунова О.В. Презумпція шлюбного материнства, батьківства за сімейним законодавством України та деяких країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави та права* 2023, №97. С. 46-53. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.6>
16. Горбунова О.В. Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США : дис...док.філ.права 081. Київ, 2025. 230 с.
17. Гресь М.М., Стрельник В.В. Суругатне материнство крізь призму «четвертого покоління» прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал* №7/2021, с. 61-64. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/14>
18. ГЦП Альменда. Російська система знищення ідентичності українських дітей на ТОТ. Публікація від 6.04.2023. URL: <https://almenda.org/rosijska-sistema-znishhennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/> (дата звернення – 14.03.2024).
19. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал* №8/2022. С. 63-68. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/12>

20. Довгерт А. С. Удосконалення колізійного регулювання та міжнародного цивільного процесу після реформи міжнародного приватного права 2005 року. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2010. №. 8. С. 148.
21. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Юридичний журнал «Право України»* № 1 / 2019. С. 27-41.
22. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Договір від 07.07.1993 № 440_002. Дата оновлення: 20.11.1994. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/440_002
23. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. Договір від 24.05.1993 № 616_174. Дата оновлення: 10.01.2011. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_174
24. Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах: Договір від 30.01.2002 № 642_029. Дата оновлення: 07.09.2005. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/642_029
25. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Договір від 28.05.2001 №203_018. Дата оновлення: 15.12.2008. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/203_018
26. Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Протокол від 08.06.1977 № 995_199. Дата оновлення: 08.12.2005, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
27. Дутко А. О. Загальна характеристика правовідносин батьків і дітей. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки* №. 827, 2015. С. 99-102.
28. Дутко А. О. Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного*

- університету: серія: *Право* №81 (2024). С. 191-195. URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300651/292865>
29. Дутко А.О. Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки.* 2016. № 845. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_42 (Дата звернення 01.03.2019).
30. Дякович М. М. Сімейне право України : навч. посіб. Харків : ЕКУС, 2022. 416 с.
31. Дяченко С.В., Гордієнко Т.С. Судове визнання факту батьківства. Судова практика. *Київський часопис права*, (3), 2021. С. 65-71. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.10>
32. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Конвенція від 27.11.2008 № 994_a17. Дата оновлення: 11.09.2011. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
33. Задорожна С. М. Поняття, генетична основа та система принципів міжнародного приватного права. *Право України. Юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання.* Київ, 2013. №7. С.34-47. URI: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1248>
34. Заїка Ю. О. Здійснення цивільних прав громадянами України в умовах збройного конфлікту. *Baltija Publishing.* С. 89-106. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-400-9-4> .
35. Калакура В. Я. Удосконалення принципів колізійного регулювання сімейних відносин в сучасних умовах. *Актуальні проблеми приватного права : матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 22 лют. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 53-57
36. Квіт Н. М. Інститут сурогатного материнства: проблеми колізійного регулювання. *Альманах міжнародного права.* 2016. Вип. 14. С. 38–49.

- 37.Кисіль В. І. Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ : Рад. шк., 2001. 39 с.
- 38.Кисіль В. І. Сучасні тенденції кодифікаційних процесів колізійного регулювання шлюбно-сімейних відносин. *Спогади про Людину, Вчителя, Цивіліста-епоху : до 85-річчя від Дня народж. акад. Ярославни Миколаївни Шевченко*. Громад. орг. "Ліга проф. права, д-рів юрид. наук та д-рів філософії у сфері права". Київ : АртЕк, 2017. С. 127-139.
- 39.Коваленко М. С. Договірне регулювання сурогатного материнства у праві України та країн ЄС: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 1 № 88 (2025). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.40>
- 40.Кодекс Законів про сім'ю, опіку, шлюбі та актах цивільного стану. Закон УССР від 30.09.1926 року. URL: <https://delegelata.com.ua/obrazets/sk-codeks-ussr-1926/>
- 41.Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте). Кодекс № 995_419 від 20.02.1928. URL: https://zakononline.ua/documents/show/141083__141083
- 42.Кодекс про шлюб та сім'ю. Закон України від 20.06.1969 № 2006-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>
- 43.Кодифікація приватного (цивільного) права України /За ред. проф. А.С. Довгєрта. Київ : Український центр правничих студій, 2000. С.269
- 44.Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція № 995_154, від 12 серпня 1949 року. Дата оновлення 23.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#top
- 45.Конончук Н.М. Презумпція шлюбного походження дитини за сімейним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Т. 2. С. 16-19.
- 46.Конституція Індії від 26.11.1949 у редакції від 01.05.2024. URL: <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/#>

47. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР у редакції від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
48. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
49. Красицька Л. В. Визначення походження дитини від матері. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* № 3 (78) 2017. С. 172–180.
50. Красицька Л. В. Встановлення факту материнства та визнання материнства як способи захисту сімейних прав матері та дитини. *Правничий часопис Донецького університету* № 1 (29), 2013. С.159-167
51. Красицька Л. В. Концептуальні аспекти прогнозування розвитку сімейного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Том 1 № 91 (2025). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.51>
52. Красицька Л. В. Про право дитини знати своїх батьків. *Проблеми цивільного права та процесу.* Харків, 2019. С. 90-93.
53. Красицька Л. В. Розвиток законодавства України та правозастосовної практики щодо прав та обов'язків матері, батька і дитини: виклики воєнного стану. *Розвиток галузевого законодавства України: виклики воєнного стану: збірник наукових праць* / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.В. Красицької. Київ: Алерта, 2024. с. 76-91.
54. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ: 2015. 47 с.
55. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини на тимчасово окупованих територіях України: вплив міжнародних стандартів захисту прав дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО.*

- Випуск 92 (2025) частина 1. С. 431-438. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.61>
56. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини в країнах романо-германської правової системи. *Аналітично-порівняльне правознавство* Випуск № 05, 2025, частина 1. С. 232-238. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.40>
57. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини у країнах загального права: правові презумпції та судова практика. *Нове українське право* №4, 2025. С. 239-247. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.30>
58. Лефтерова О.І. Докази у справах про визначення батьківства: судова практика українських судів та ЄСПЛ. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»* № 44 (жовтень, 2024), с. 280-290. DOI 10.36074/grail-of-science.04.10.2024.037
59. Лефтерова О.І. Колізійне регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 2(35) с. 23-33 DOI 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185895
60. Лефтерова О.І. Міжнародно-правове забезпечення реалізації права дитини на інформацію про власне походження. *Правова держава* № 33 (2019), с. 194-199. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162052>
61. Майданик Р. А. Правове регулювання відносин сурогатного материнства з іноземним елементом. Імплементация кращого досвіду в Україні. *Право України* №121/2020. DOI 10.33498/loiu-2020-03-121.
62. Менджул М. В. Порівняльне сімейне право : навч. посіб. Ужгор. нац. ун-т, Наук.-дослід. ін-т порівнял. публ. права та міжнар. права. Ужгород : РІК-У, 2021. 296 с.
63. Менджул М. В. Принципи європейського сімейного права: проблеми уніфікації. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством ЄС: зб. статей і тез ІХ Міжнародного цивілістичного форуму. 11-12 квітня 2019 р. Київ . С. 112-120. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/26276>

64. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. 420 с.
65. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Конвенція № 995_154 від 20.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#top
66. Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. проф. В. П. Жушмана та доц. І. А. Шуміло. Харків : Право, 2011. 320 с.
67. Міжнародне приватне право: Навч. посібник / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 368 с
68. Міжнародне приватне право. навч. посіб. / За ред. С. Г. Кузьменка. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
69. Морозова С.Є. Визначення походження дитини як основа здійснення особистого немайнового права на ім'я. *ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО* № 6 / 2025. С. 539-545. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.75>
70. Морозова С.Є. Діяльність громадських організацій в аспекті інтересів України. Журнал «Наукові інновації та передові технології» № 2(54) 2026. С. 3238-3254. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2\(54\)-3238-3254](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-3238-3254)
71. Морозова С.Є. Поняття «дитина» та визначення походження дитини: питання удосконалення законодавства. *ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО* № 5 / 2025. Т. 2. С. 601-606. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.77>
72. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Харків, 2006. 21 с.
73. Островська Б.В. Діти війни: проблеми сурогатного материнства під час військової агресії російської федерації проти України. *Нове українське право* №2 (2023). С. 60-73. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.10>
74. Островська Б.В. Діти на замовлення: конфліктні точки сурогатного материнства в Україні і шляхи їх вирішення. ХХ Міжнародна науково-практична конференція "Конфліктологічна експертиза: теорія та методика" : програма і матеріали, 16 листопада 2023 р., Київ, 2023. С. 42-44.

- 75.Офіс уповноваженого Верховної ради України з прав людини. Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: 30 днів роботи. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/finalkoordinatsiiniishtabzpitanzakhistupravditinivumovakh.pdf>
- 76.Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права». Книга сьома. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga7.pdf>
- 77.Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень міжнародного приватного права» Книга восьма. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga8.pdf>
- 78.Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків. : Право, 2012. 272 с.
- 79.Постанова Верховного Суду № 202/5601/18 від 26.01.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102892293>
- 80.Постанова Верховного Суду № 336/1357/16-ц. від 07.07.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98646234>
- 81.Постанова Верховного Суду № 367/4662/22 від 24.01.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639272>
- 82.Постанова Верховного Суду № 565/657/16-ц від 05.09.2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS181777.html
- 83.Постанова Верховного Суду № 583/391/20 від 15.04.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281916>
- 84.Постанова Верховного Суду № 672/915/23 від 06.06.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119680900>
- 85.Постанова Верховного Суду № 759/19076/22 від 13.06.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119940822>
- 86.Постанова ВС/КЦС у справі № 676/1200/20 від 06.04.2020. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96106109>

87. Представництво України при Європейському Союзі. Європейська гарантія для дітей. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/ukrayina-vprovadzhuvatime-yevropejsku-garantiyu-dlya-ditej>
88. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство). Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text>
89. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях. Закон України від 01.07.2022 № 2345-I URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>
90. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Закон України від 04.02.2016 № 990-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-19#Text>
91. Про впорядкування відносин з державної реєстрації народження та отримання документів про народження в умовах воєнного стану. Наказ Міністерства Юстиції України від 03.09.2022 № 3734/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1009-22#Text>
92. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. Дата оновлення: 19.02.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
93. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. Дата оновлення 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
94. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/conv#n29>

95. Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану. Наказ МОЗ України від 04.03.2022 № 407. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text>
96. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#Text>
97. Про застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проект Закону № 13683 від 22.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>
98. Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб і сім'ю України. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-98#Text>
99. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів. Постанова Верховного суду України № 3. Від 15.05. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>
100. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
101. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. Дата оновлення 02.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>
102. Про зміну і доповнення Кодексу законів про родину, опіку, шлюб та акти громадянського стану і Цивільного Процесуального Кодексу УРСР. Указ Президії Верховної Ради УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР, 1947, № 1—2, с. 41—46

103. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. Дата оновлення: 22.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>
104. Про міжнародні договори України. Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
105. Про охорону дитинства. Закони України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення 06.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
106. Про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
107. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-754/0/4-13. Дата оновлення: 16.05.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-754740-13>
108. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів № 302 від 17.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF>
109. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 17.07.2019 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text>
110. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту прав дітей при використанні допоміжних репродуктивних технологій) № 8625 від 18.07.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=64473
111. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>
112. Проект Закону про допоміжні репродуктивні технології № 6475 від 28.12.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73524

113. Простибоженко О. С. Поняття «дитина»: потреба концептуальної уніфікації у контексті оновлення цивільного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 1 № 91 (2025). С. 415–420. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.60>
114. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
115. Рішення Апеляційного суду Черкаської області № 695/2857/15 (2016). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/58835006>
116. Рішення Запорізького апеляційного суду № 335/14128/17. (2019). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81781852>
117. Рішення Касаційного суду Італії п. 12193/2019 від 06.11.2018. URL: <https://www.aiaf-veneto.it/wp-content/uploads/2019/05/sentenza-cass.-maternità-surrogata.pdf>
118. Рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області № 583/320/23 від 16.07.2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110221717>
119. Рішення Уманського міськрайонного суду Черкаської області № 705/5327/14-ц від 12. 06. 2015. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45291321>. .
120. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монографія. Київ, 2018. 302 с.
121. Розгон О. В. Доцільність уніфікації та гармонізації колізійних норм у міжнародному сімейному праві. *Альманах міжнародного права*, 2017. № 16. С.61-69
122. Розгон О. В. Колізійне регулювання встановлення походження дитини при застосуванні сурогатного материнства. *Альманах міжнародного права*, Вип. 17, 2017. С. 123-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2017_17_16
123. Розгон О.В. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *МЕН* №2 (92), 2017, С. 1103-1113. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/322748384.pdf>

124. Розгон О.В., Заїка О.С. Походження дитини як підстава виникнення прав та обов'язків батьків та дітей. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. № 23. С. 119-123.
125. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
126. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. 532 с.
127. Салюк П. І. Захист прав Європейським судом з прав людини у системі судового захисту сімейних прав та законних інтересів. *Knowledge, Education, Law, Management* 2022 № 8 (52). С. 251-255. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.39>
128. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом: дис. доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради. Хмельницький. 2023. 238 с.
129. Сафончик О.І. Сімейний кодекс України в умовах рекодифікації цивільного законодавства. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу, Одеса, 25 лютого 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитоновна, д.ю.н., проф. О.І. Харитоновної. Одеса : Фенікс, 2021. 65 с.
130. Святошнюк А. Л. Захист прав дітей у цивільному судочинстві. *Наукові інновації та передові технології*. N11(51). 2025. С. 1180-1189. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-1180-1189](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1180-1189)
131. Святошнюк А. Л. Міжнародні аспекти встановлення батьківства. *Наукові перспективи. Серія Право. N 12* (66). 2025. С. 1908-1916. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-12\(66\)-1908-1916](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-12(66)-1908-1916)
132. Святошнюк А. Л. Процесуальні особливості визначення походження дитини за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Правова держава*. N 60. 2025. С. 105-114. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348097>

133. Сімейне право України : навчальний посібник / Т. А. Кобзєва, В. С. Шапіро. Суми : Сумський державний університет, 2015. 90 с.
134. Сімейне право України: Підручн. / За ред. Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2004. 400 с.
135. Сімейне право України: Підручник / За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2004. 200 с.
136. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
137. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-14 від 10.01. 2002 у редакції від 12.09.2025. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
138. Слабан М. М. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект). Дис. ... канд.юр.наук. спец. 12.00.01. Львів, 2017. 259 с.
139. Смітюх А. В. Економічні санкції за правом третьої країни як надімперативні норми у міжнародному приватному праві. *Наука і техніка сьогодні* № 4(45) (2025). С 259-271
140. Смітюх А. В. Економічні санкції за lex fori у контексті міжнародного приватного права. *Правова держава*, (57) 2025. С. 211–219. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.57.325399>
141. Солодовнікова Х. Право на інформацію про походження: закордонний досвід. *Юридичний вісник*, 2020(3). С. 262-270. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1950>
142. Старікова Н. М. Цивільно-правова відповідальність у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 23 с.
143. Степаненко Н. В. Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. ... док. філ. з права : 12.00.03. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2021. 15 с.

144. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. Посібник. Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. 2-е вид. Харків : Право, 2019. 392 с
145. Стопченко К. О. Судочинство у справах про оспорювання батьківства та материнства : дисертація...кандидата юридичних наук (доктора філософії) 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 199 с.
146. Ступак О. В. Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України : дис. Науково-дослідний інститут приватного права ім. ФГ Бурчака НАПрН України, 2025. 267 с.
147. Суляліна М., Шаповал. О. «Кримський сценарій 2.0»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях. Аналітичний звіт Київ: ЦГП «Альменда», 2025. 32 с.
148. Супрун Т. С. Докази та доказування у справах про встановлення та оспорювання батьківства (материнства) (автореф. дис. ... канд. юрид. наук). Харків, 2017. 20 с.
149. Токарчук Л. М. Дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням антитерористичної операції. *Ukraina po rewolucji godności. prawa człowieka – tożsamość narodowa*, Uniwersytet Łódzki, Łódz-Olsztyn 2017, с. 148-156. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/884b3daf-9d82-4c26-a854-2228c4ebb7eb/content>
150. Токарчук Л.М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Токарчук Людмила Михайлівна. Одеса, 2021. 512 с.
151. Токарчук Л.М., Скрипнюк О.В. Захист прав та інтересів дітей в умовах війни на сході України та в анексованій Автономній Республіці Крим: нові виклики для України. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»* №2(12) 2020, с. 4-11. DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210860

152. Тріпунський Г. Я. Поняття немайнових правовідносин батьків і дітей. *Актуальні проблеми держави і права* Вип. 29, 2006. С. 327-331
153. Тріпунський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2008. 20 с.
154. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин: автореф. дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 32 с.
155. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин : дисертація ... доктора юридичних наук, 12.00.03. Одеса, 2020. 470 с.
156. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Угода від 23.11.2000 № 792_600. Дата оновлення: 05.07.2001. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/792_600
157. Україна звітує про виконання Конвенції ООН про права дитини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/news_details/ukrayina-zvituye-pro-vikonannya-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini
158. Ухвала Зарічного районного суду міста Суми № 591/7976/19 від 28.12.2019. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86701591>.
159. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів, 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
160. Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2009. 584 с.
161. Цивільний кодекс України. Громадське обговорення та рекодифікація. Сайт Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/files/codex_knygy.html#intro
162. Цивільний Кодекс: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення 05.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

163. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV у редакції від 17.07.2025 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
164. Цілі сталого розвитку ООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
165. Чевичалова Ж.В. Міжнародне сімейне право: проблеми уніфікації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* No1 (45), 2023 DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-111-119>
166. Чепис О. І., Лазорик Є. В. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*, 2017, № 42. С.98-103. URI <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33308>
167. Черняк Ю.В. Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу: проблемні питання теорії і судової практики вирішення сімейних спорів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 43 с
168. Шумало О.В. Міжнародно-правовий інструмент у сфері сурогатного материнства: перспективи створення . *Правові горизонти*, 2020. С. 153-160. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i21.p153>
169. Act XXVIII On Private International Law. Law of Hungary of 01.01.2018 URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=106778&cs=1G_wKYgbQwmtZ6eHyclzy_YH7vIDi9SDSszPBEBRNN8Rt0oHnzWYorFKVPRmx2E3oRxzXuggcf-pADBSsl5buw5g
170. Advisory Opinion on the Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia, International Court of Justice (ICJ), 21 June 1971. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icj/1971/en/15371>
171. African Union. African Charter on the Rights and Welfare of the Child of 1 July 1990. URL: <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child>

172. Äitiyslaki: Закон Фінляндії від 20.04.2018. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180253>
173. Alderson P., Yoshida T. Babies' rights, when human rights begin from. *The Routledge International Handbook of Young Children's Rights*. Routledge, 2019. P. 29 – 40. URL: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780367142025-3>
174. Almeida de Quinteros v. Uruguay. CCPR/C/19/D/107/1981 <https://juris.ohchr.org/casedetails/339/en-US>
175. Altholz R. Right to Identity. *International Human Rights Law Clinic University of California, Berkeley School of Law*. November 2007. URL: https://www.academia.edu/10148984/Right_to_Identity
176. Arisco A.J. The Social Reconstruction of Childhood after World War II through the UN Declaration of the Rights of the Child, 1959. 2018, 69 p. URL: <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-66463>
177. Assisted Human Reproduction Act (S.C. 2004, c. 2): Закон Канади (2004). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/>
178. B.C. v. A.A.(Columbia Birth Registration No. 2018-XX-XX5815): Рішення Верховного суду Британської Колумбії (2021). URL: <https://canliiconnects.org/en/summaries/73881>
179. Bala N.C. The 2021 Canadian Parenting Reforms: Is Shared Parenting the New Normal? *Queen's University Legal Research Paper Forthcoming* (March, 2022). DOI <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4058375>
180. Basic Law of Governance. Law of Saudi Arabia adopted by Royal Decree No. A/90 of 1412H (1992). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/7973>
181. Beaumont P. Private international law concerning children in the UK after Brexit: comparing Hague Treaty law with EU Regulations. *Child and Family Law Quarterly*, 29 (3/2017), pp. 213-232. https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/private-international-law-

[concerning-children-in-the-uk-after-brexit-comparing-hague-treaty-law-with-eu-regulations#.WVIWQWjyuM8](#)

182. Beaumont P, Walker L & Holliday J. Parental responsibility and international child abduction in the proposed recast of Brussels IIa Regulation and the effect of Brexit on future child abduction proceedings. *International Family Law*, 2016, pp. 307-318.
183. Beaumont P., & Trimmings K. The European Court of Human Rights in *Paradiso and Campanelli v. Italy* and the way forward for regulating cross-border surrogacy. *University of Aberdeen, Working Paper No, 3* (2017), 12 p.
184. Besson S. Enforcing the Child's Right to Know Her Origins: Contrasting Approaches Under the Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 21, No. 2, 2007. P. 137–159
185. Bilkova, V., Hellestveit C., and Šteinerte E. Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, Related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. Warsaw, OSCE, 28 April 2023. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/546560>
186. Births and Deaths Registration Act. Law of the Republic of South Africa № 51 of 1992 updated to 1 March 2014. URL: <https://www.gov.za/documents/births-and-deaths-registration-act>
187. Births, Deaths, etc. (Compulsory Registration) Act, Cap B9, Law of the Federation of Nigeria, 2004. URL: <https://lawsofnigeria.placng.org/laws/B9.pdf>
188. Blauwhoff R. J. et al. Foundational facts, relative truths: a comparative law study on children's right to know their genetic origins. Intersentia, 2009. 482 p.
189. Blauwhoff R. J. Tracing down the historical development of the legal concept of the right to know one's origins Has 'to know or not to know' ever been the legal question? *Utrecht Law Review*, 2008, Volume 4, Issue 2. P. 99-117. DOI: <https://doi.org/10.18352/ulr.69>

190. Brown A., Wade K. The incoherent role of the child's identity in the construction and allocation of legal parenthood. *Legal Studies*, 2023;43(1). P. 29-46.
191. Bürgerliches Gesetzbuch: кодекс Німеччини від 01.01.1900, у редакції від 01.01.2022. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html>
192. Child Law. Law of Arab Republic of Egypt No. 12 of 1996, as amended by Law No. 126 of 200. URL: https://clr.africanchildforum.org/Legislation%20Per%20Country/Egypt/egypt_children_2008_en.pdf
193. Child Rights Act. Law of the Federation of Nigeria, 2003. URL: <https://www.nigeriarights.gov.ng/focus-areas/child-rights.html>
194. Children's Act. Law of the Republic of South Africa № 38 of 2005. URL: <https://www.gov.za/documents/childrens-act>
195. Children's Law Reform Act: Закон провінції Онтаріо (1990). URL: <https://www.ontario.ca/laws/statute/90c12>
196. Civil Code: Кодекс Італії від 16.03.1942, у редакції від 07.12.2016. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16608>
197. Civil Code/ 民法: Кодекс Японії №. 89 від 27.04.1896. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/2058>
198. Civil Status Law. Law of Arab Republic of Egypt Law No. 143 of 1994
199. Code civil: Кодекс Франції від 21.03.1804, у редакції від 01.10.2016. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721
200. Código Civil: Кодекс Іспанії від 24.07.1889 року у редакції від 20.03.2024. URL: <https://www.conceptosjuridicos.com/codigo-civil/>
201. Commission on *Principles on Parental*. URL: <https://ceflonline.net/>
202. Concerning the Issuance of the Civil and Commercial Procedure Law. Law of Arab Republic of Egypt № 13, 1968. URL: <https://www.eastlaws.com/legislation-full-text/en/egypt/law/09-05-1968/no-13?type=1&id=2123152>
203. Council of Europe. Access to origins. URL: <https://www.coe.int/en/web/cdcj/origins>

204. Council of Europe. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
205. Council of Europe. European Convention on the Legal Status of Children born out of Wedlock. Treaty No.085, Strasbourg, 15.X.1975. URL: <https://rm.coe.int/1680076da4>
206. Council of Europe. Situation of the Children of Ukraine. Parliamentary Assembly Resolution № 2529, 25.01.2024. URL: <https://pace.coe.int/en/files/33348>
207. Council of Europe. Strategy for the Rights of the Child (2022-2027) «Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation. URL: <https://edoc.coe.int/en/children-s-rights/11015-council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027.html>
208. Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with special reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally № A/RES/41/85, UN General Assembly, 3 December 1986. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1986/en/13626>
209. Detrick S. A Commentary on the United Nations Convention on the. Rights of the Child. Martinus Nijhoff Publishers, 1999, 790 p.
210. Dhiman, A., & Harbers, I. Legal identity at the margins: the impact of violent conflict on birth registration in India. *Citizenship Studies*, 27(7.2023), 779–798. <https://doi.org/10.1080/13621025.2024.2321714>
211. Dobozi V. The Right to Know One's Biological Identity. *Challenges of the Knowledge Society*, 2013. P. 512-518.
212. Drăghici A., Didea I., Duminiță R. The Right of Children to Know their Parents – a Constitutive Element of th Child's Identity. *ACTA Universitatis Danubius* Vol 9, no. 1/2013. P. 115-125.
213. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche. Закон Німеччини від 18.08.1896. Дата оновлення: 30.09.2025. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/BJNR006049896.html#BJNR006049896BJNG000702377>

214. Embryonenschutzgesetz – EschG. Закон Німеччини від 13.12.1990. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html>
215. EU Directorate General for Internal Policies. Recognition of Parental Responsibility: Biological Parenthood v. Legal Parenthood, i.e. Mutual Recognition of Surrogacy Agreements: What is the Current Situation in the MS? Need for EU Action? 2010/. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOP-JURI_NT\(2010\)432738](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOP-JURI_NT(2010)432738)
216. European Commission. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union of 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>
217. European Commission. Proposal for a Council regulation on jurisdiction, applicable law, recognition of decisions and acceptance of authentic instruments in matters of parenthood and on the creation of a European Certificate of Parenthood of 7.12.2022. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/civil-justice/family-law/recognition-parenthood-between-member-states_en#documents
218. European Court of Human Rights. Case Kautzor v. Germany № 23338/09 of 22.03.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109809>
219. European Court of Human Rights. Case of K.K. v. Denmark No. № 25212/21 of 06.12.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-221261>
220. European Court of Human Rights. Case of Gaskin v. United Kingdom No. 10454/83 of 13.11.1987. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-45386>
221. European Court of Human Rights. Case of Jäggi v. Switzerland No. 58757/00 of 13.07.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76412>
222. European Court of Human Rights. Case of Kroon and Others v. The Netherlands No. 18535/91 of 27.10.1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904>
223. European Court of Human Rights. Case of Labassee v. France No. 65941/11 of 26.06.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-9780>

224. European Court of Human Rights. Case of M.B. v. United Kingdom No. 22920/93 of 06.04.1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1845>
225. European Court of Human Rights. Case of M.T. v. Ukraine № 950/17 of 19.03.2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191717>
226. European Court of Human Rights. Case of Mennesson v. France No. 65192/11 of 26.06.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-9781>
227. European Court of Human Rights. Case of Mikulić v. Croatia No. 53176/99 of 07.02.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60035>
228. European Court of Human Rights. Case of Moldovan v. Ukraine № 62020/14 of 14.06.2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-231547%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-231547%22]})
229. European Court of Human Rights. Case of Odièvre v. France No. 42326/98 of 13.02.2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60935>
230. European Court of Human Rights. Case of Phinikaridou v. Cyprus No. 23890/02 of 20.12.2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84106>
231. European Court of Justice. Case V.M.A. v Stolichna obshtina, rayon „Pancharevo“. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 14 December 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62020CJ0490>
232. Evidence Act, Law of the Federation of Nigeria, 2011. URL: <https://broderickbozimo.com/wp-content/uploads/2023/09/Evidence-Act-2011.pdf>
233. Family Law Act 1975 (Cth): Закон Австралії у редакції від 24.04.2019. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2004A00275/2019-03-10/text>
234. Family Law Act: Закон провінції Британська Колумбія (2010). URL: https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/complete/statreg/00_11025_00_multi
235. Family Law Reform Act: Закон Великої Британії від 25.07.1969. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1969/46>
236. Federal Act on Private International Law (PILA). Law of Switzerland of 18 December 1987. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en

237. Federal Decree by Law of United Arab Emirates No. (10) of 2022 Concerning the Registration of Births and Deaths Regulations. URL: <https://uaelegislation.gov.ae/en/legislations/1595>
238. Federal Law No. 28 of 2005 on Personal Status. Law of United Arab Emirates adopted by Federal Decree-Law No. 29 of 2020 and Federal Decree-Law No. 8 of 2019. URL: <https://u.ae/en/information-and-services/social-affairs/law-for-personal-affairs>
239. Folashade A. Legal pluralism and marriage in Nigeria: a structure for denying rights to women. *University of Ghana Law Journal*. vol. XXXI, 2023. P 110.
240. Fortin J. Children's right to know their origins– too far, too fast? *Child and Family Law Quarterly*, Vol 21, No 3, 2009, P. 336-356.
241. Fortin J., Taylor R. E. Fortin's Children's Rights and the Developing Law. – Cambridge University Press, 2024. 729p.
242. Fortin J. Children's right to know their parents – the significance of the blood tie. In *Children's Rights and the Developing Law* (pp. 465–516). chapter, Cambridge: Cambridge University Press. 2009
243. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. UN Documents. URL: <https://www.humanium.org/en/text-2/>
244. Geneva Declaration of the Rights of the Child, *Humanium*. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/#:~:text=The%201924%20Geneva%20Declaration%20stated,that%20it%20has%20to%20give.%E2%80%9D&text=The%20fundamental%20needs%20of%20children,%2C%20assistance%2C%20relief%20and%20protection.>
245. Hague Conference on Private International Law. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children of 19 October 1996. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70>
246. Hague Conference on Private International Law. Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Inter-country Adoption of 29 May 1993. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69>

247. Hague Conference on Private International Law. Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 25 October 1980. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24>
248. Hague Conference on Private International Law. Convention on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance of 23 November 2007. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=131>
249. Hague Conference on Private International Law. Parentage / Surrogacy Experts' Group: Final Report "The feasibility of one or more private international law instruments on legal parentage" 01.11.2022 URL: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy>
250. Hague Conference on Private International Law. Parentage / Surrogacy Project. URL: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy>
251. Hague Conference on Private International Law. Statute of the Hague Conference on Private International Law of 15.07.1955. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text>
252. Hague Conference on Private International Law. Working Group on Parentage / Surrogacy: Report of the fourth meeting (from 7 to 11 April 2025). URL: <https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy>
253. Hodgkin R., Newell P. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. UNICEF, Geneva, 2007. 787 p. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4\(45\)-259-271](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4(45)-259-271)
254. Human Fertilisation and Embryology Act: Закон Великої Британії, 2008, у редакції від 5.08. 2025. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/part/2>
255. Indian Evidence Act: Закон Індії (1872) у редакції від 13.03.2020. URL: https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/15351/1/iea_1872.pdf
256. Johnson v. Calvert: Рішення Верховного суду Каліфорнії (1998) № 851P.2d776. URL: <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/4th/5/84.html>

257. Jumakova A. Content of the child's Right to Identity Within the Scope of the Convention on the Rights of the Child and the Latvian National Framework. *MiscellaneaHI* 2021, 19 (1). P. 223-244.
258. Kraljić S. The Right to Know One's Origins in Light of the Legal Regulations of Adoption in Slovenia. *Law, Identity and Values*. № 1 (Sep. 2021), P. 99-113. DOI: <https://doi.org/10.55073/2021.1.99-113>
259. Ley 14/2006, sobre técnicas de reproducción humana asistida: Закон Іспанії від 26.05. 2006. URL: https://www.institutobernabeu.com/upload/ficheros/ley_de_reproduccion_asistida_2007.pdf
260. Law concerning certain provisions relating to Personal Status. Law of Arab Republic of Egypt Law No. 25 of 1929, as amended by Law No. 100 of 1985 and Law No. 1 of 2000. URL: https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/divers17-07/010048687.pdf
261. League of Arab States. Arab Charter on the Rights of the Child of 1 January 1983. URL: <https://citizenshiprightsafrika.org/arab-charter-on-the-rights-of-the-child/>
262. Legge 40/2004: Закон Італії від 19.02.2004. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2004-02-19;40~art12-com1>
263. Ley General de Derecho Internacional Privado (Ley N.º 19.920). Law of Uruguay of 16.12.2020. URL: <https://www.impo.com.uy/bases/leyes/19920-2020>
264. Loi n° 94-654 du 29 juillet 1994 relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal. Закон Франції від 29.07.1994. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000549618>
265. Marriage Act, Cap M6, Law of the Federation of Nigeria, 2004. URL: https://www.commonlii.org/ng/legis/num_act/ma85/

266. Marriage Amendment Act: Закон Австралії від 08.12.2017. URL: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/Bills_Search_Results/Result?bId=s1099
267. Marriage, Paternity, and Inheritance Under Nigerian Law. URL: <https://amakaekelawoffice.com/2025/02/01/marriage-paternity-and-inheritance-under-nigerian-law/>
268. Marrus E., Laufer-Ukeles P. Global Reflections on Children's Rights and the Law 30 Years After the Convention on the Rights of the Child. New York: Routledge, 2022, 265 p.
269. Meulders-Klein M.T. The Position of The Father in European Legislation, *International Journal of Law, Policy and the Family*, Volume 4, Issue 2, 1990, P. 131–153, <https://doi.org/10.1093/lawfam/4.2.131>
270. Michael H. v. Gerald D. : Рішення Верховного суду Каліфорнії (1989), №491U.S.110. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/491/110/>
271. Moody Z. The United Nations Declaration of the Rights of the Child (1959): Genesis, transformation and dissemination of a treaty (re)constituting a transnational cause. *PROSPECTS*, 2015, Volume 45, pages 15–29.
272. National Code of Civil and Family Procedure (NCCFP). Law of Mexico of 07.06.2023. URL: <https://mexico.justia.com/federales/codigos/codigo-nacional-de-procedimientos-civiles-y-familiares/>
273. Nejaime D. The Nature of Parenthood. *The Yale Law Journal*, 126(8), 2023. P. 2260–2381. URL: <http://www.jstor.org/stable/45223095>
274. Obergefell v. Hodges: Рішення Верховного суду США (2015). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/576/644/>
275. Organization of American States. Inter-American Convention on the International Return of Children of 15 July 1989. URL: <https://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-53.html>
276. Organization of American States. American Convention on Human Rights (Pact of San José) of 22 November 1969. URL: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>

277. Organization of American States. Inter-American Convention on International Traffic in Minors 18 March 1994. URL: [https://www.oas.org/dil/treaties_B-57 Inter-American Convention on International Traffic in Minors.htm](https://www.oas.org/dil/treaties_B-57_Inter-American_Convention_on_International_Traffic_in_Minors.htm)
278. Personal Status Law. Закон Єгипту від 15.07.2025. URL: https://www.lexismiddleeast.com/eJournal/2025-07-15_43/en#:~:text=Type,that%20protect%20all%20parties'%20rights.
279. Personal Status Law. Law of Saudi Arabia adopted by Royal Decree No. M/73 of 2022
280. Praduroux S. The Right to Know One's Genetic Origins: A Right in Need of Regulation. *The Italian Law Journal* Vol. 07, No. 2, 2021. P. 804-822. DOI 10.23815/2421-2156.ITALJ
281. Preložnjak, B. Modern challenges in the implementation of the child's right to know his origin. *EU And Comparative Law Issues And Challenges Series (ECLIC)* 2020, № 4. P. 1175–1203. DOI <https://doi.org/10.25234/eclic/11944>
282. Principles on Parental Responsibilities. CEFL. URL: <https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PR-English.pdf>
283. Private International Law Act. Law of Estonia of 27.03.2002 amended 01.01.2025. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/514032016002/consolide/current>
284. Ravitsky V. The right to know one's genetic origins and cross-border medically assisted reproduction. *Israel Journal of Health Policy Research*. 2017, 16;6:3. DOI: [10.1186/s13584-016-0125-0](https://doi.org/10.1186/s13584-016-0125-0)
285. Re A (A Child) (Human Fertilisation and Embryology Act 2008) [2015] EWFC 11: Рішення Високого суду Англії та Уельсу від 11.09.2015. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2015/09/parentage.pdf>
286. Re X (Children) (Surrogacy: Time Limit) [2014] EWHC 3135 (Fam): Рішення Високого суду Англії та Уельсу від 03.10.2014. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2014/10/judgment-re-x.pdf>

287. Recognition of Customary Marriages Act. Law of the Republic of South Africa № 120 of 1998 updated to 1 June 2021. URL: https://www.saflii.org/za/legis/consol_act/rocma1998366/
288. Roose R. Do Children Have Rights or Do Their Rights Have to be Realised? The United Nations Convention on the Rights of the Child as a Frame of Reference for Pedagogical Action. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 41, No. 3, 2007. P. 431-443.
289. Safonchyk O., Stefanchishen R., Hlyniana K. International legal and economic-security aspects of protection of children's rights and their interests in the conditions of the legal regime of martial state. *Baltic Journal of Economic Studies*, 11(3/2025). P. 51-59. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-51-59>
290. Status of Children Act: Закон штату Вікторія (1974) URL: https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/vic/consol_act/soca1974199/
291. Stewart G. A. Interpreting the Child's Right to Identity in the U.N. Convention on the Rights of the Child. *Family Law Quarterly*, vol. 26, no. 3, 1992, pp. 221–33.
292. The Bharatiya Sakshya Adhiniyam. Закон Індії від 25.12.2023 URL: <https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/20063>
293. The Federation of Nigeria Court of Appeal's decision in Okafor & Ors v. Okafor & Anor (2022) LPELR-59136(CA).
294. The Hindu Minority and Guardianship Act: Закон Індії (1956). URL: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1649/1/195632.pdf>
295. The Surrogacy (Regulation) Act: : Закон Індії від 25.01.2021. URL: https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/17046?view_type=browse
296. Trimmings K. Surrogacy Arrangements and the Best Interests of the Child: The Case Law of the European Court of Human Rights. In: Bergamini E, Ragni C, eds. *Fundamental Rights and Best Interests of the Child in Transnational Families*. Intersentia; 2019. P.187-208.
297. Tryfonidou A. The cross-border legal recognition of parenthood under European law: current law and future prospects. *Journal of Social Welfare and*

Family Law, 46(2), 2024. P. 267–285.
<https://doi.org/10.1080/09649069.2024.2344936>

298. Tryfonidou A., *The Cross-Border Legal Recognition of Parenthood in the EU. Study Requested by the Committee on Petitions (PETI) of the European Parliament*. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2023\)746632?fbclid=IwAR3vXFN05OLKxNe9rc3YZT1GELFfCh97RQaTcRHeiUByWGHb91so wd0OssE\(open in a new window\)](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2023)746632?fbclid=IwAR3vXFN05OLKxNe9rc3YZT1GELFfCh97RQaTcRHeiUByWGHb91so wd0OssE(open in a new window)).
299. UN Committee on the Rights of the Child Case F.N.P and J.M.P. v Spain (Case No. 19/2017). Final decision CRC/C/81/D/19/2017 of 2 September 2019. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/crc/2019/en/122509>
300. UN Committee on the Rights of the Child. Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Ukraine. URL: <https://docs.un.org/en/CRC/C/UKR/CO/5-6>
301. UN Committee on the Rights of the Child. Concluding Observations: Switzerland, CRC/C/15/Add.182, 13 June 2002, URL: <https://www.refworld.org/policy/polrec/crc/2002/en/19428>
302. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No 14 On the Right of the Child to have his or her Best Interests taken as a Primary Consideration (Art 3, para 1), 2013. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2013/en/95780>
303. UN Committee on the Rights of the Child. General comment No. 7: Implementing Child Rights in Early Childhood, CRC/C/GC/7/Rev.1 of 20 September 2006. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2006/en/40994>
304. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment №5 General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child. CRC/GC/2003/5, 27 November 2003, URL: <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2003/en/36435>
305. UN Economic and Social Council. Convention relating to the Status of Stateless Persons of 28 September 1954. URL:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-stateless-persons>

306. UN General Assembly, Declaration of the Rights of the Child, A/RES/1386(XIV), UN General Assembly, 20 November 1959. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1959/en/17170>
307. UN General Assembly. Convention on the Reduction of Statelessness 30 August 1961. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-4&chapter=5&clang=en
308. UN General Assembly. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict adopted by Resolution 3318 (XXIX) 14.12.1947. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-protection-women-and-children-emergency-and-armed>
309. UN General Assembly. International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966. General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
310. UN General Assembly. Optional Protocol to the Convention on the on the sale of children, child prostitution and child pornography. 25 May 2000, General Assembly Resolution A/RES/54/263. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>
311. UN General Assembly. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict 25 May 2000 General Assembly resolution A/RES/54/26. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children>
312. UN General Assembly. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. Resolution A/RES/66/138 of 19

- December 2011. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-communications>
313. UN General Assembly. Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948. General Assembly resolution 217 A. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
314. UN General Assembly. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights of 11 November 1997. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-genome-and-human-rights>
315. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child), 7 April 1989, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1989/en/37603>
316. Uniform Parentage Act (UPA): закон США від 20.07.2017. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=c4f37d2d-4d20-4be0-8256-22dd73af068f>
317. Vaghri Z., Zermatten J., Lansdown G., and Ruggiero R. Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child, 2022. Children's Well-Being: Indicators and Research. Volume 25. DOI <https://doi.org/10.1007/978-3-030-84647-3>
318. Van Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. Leiden, The Netherlands: Brill. 1995 (2021). DOI <https://doi.org/10.1163/9789004482197>
319. Vanhemmuuslaki: Закон Фінляндії від 26.08.2022 року. URL: <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2022/775?language=fin>
320. Van Bueren G. The International Protection of Family Members' Rights as the 21st Century Approaches. *Human Rights Quarterly* 17, no. 4 (1995). P. 732–765. URL: <http://www.jstor.org/stable/762487>
321. Weisberg K. Evolution of the Concept of the Rights of the Child in the Western World, 21 *I.C.J. Rev.* 43, 1978, p. 43-53. URL: http://repository.uchastings.edu/faculty_scholarship/1271

322. Zermatten J. The Convention on the Rights of the Child from the perspective of the child's best interest and children's views. *Realizing the Rights of the Child*, 2007. P. 36-53.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лефтерова О.І. Міжнародно-правове забезпечення реалізації права дитини на інформацію про власне походження. *Правова держава* № 33 (2019), с. 194-199. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.33.162052>
2. Лефтерова О.І. Колізійне регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 2(35) с. 23-33 DOI 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185895
3. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини в країнах романо-германської правової системи. *Аналітично-порівняльне правознавство* Випуск № 05, 2025, частина 1. С. 232-238. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.40>
4. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини у країнах загального права: правові презумпції та судова практика. *Нове українське право* №4, 2025. С. 239-247. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.30>
5. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини на тимчасово окупованих територіях України: вплив міжнародних стандартів захисту прав дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 92 (2025) частина 1. С. 431-438. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.61>

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження

15. Лефтерова О.І. Презумпція батьківства в законодавстві України та деяких зарубіжних країн. «Перші економіко-правові студії» : мат. наук.-практ. конф. молодих вчених (7 березня 2019 р., м. Одеса) / відп. ред. А. В. Смітюх ; ред.кол.: А. В. Левенець, О. О. Нігреєва, О. М. Савастєєва [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2019. С. 12-15.

16. Лефтерова О.І. Застосування строку позовної давності для визначення походження дитини в судовому порядку: аналіз законодавства та практики ЄСПЛ. Другі економіко-правові студії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (10 жовт. 2019 р., м. Одеса) / ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЕПФ; відп. ред. А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2019. 177 с. 56-58.

17. Olena Lefterova. Cooperation between Ukraine and Georgia in the child's rights protection under Article 8 of Convention on the Rights of the Child. The First Annual Conference "Challenges of Modern Public Law" June 23-25, 2023. Batumi, Georgia.

18. Olena Lefterova. The Best Interests of the Child Principle as Applied in the European Court of Human Rights Case Law. International conference "Democracy, rule of law, and protection of human rights in the European Union". Jean Monnet Chair "The European Union's fundamental values: Democracy, Rule of Law and Protection of Human Rights" September 29-30, 2023. Batumi, Georgia.

19. Лефтерова О.І. Захист права дитини на збереження ідентичності на тимчасово окупованих територіях України: міжнародно-правовий аспект. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 399 с.

20. Лефтерова О.І. Визначення походження дитини у рішеннях Європейського суду з прав людини: дотримання балансу інтересів. Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали ХХІІІ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (26 квітня 2024 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024. 248 с.

21. Лефтерова О.І. Щодо значення походження дитини в контексті дотримання гарантованих їй прав. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : зб. матеріалів круглого столу (м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.) / МВС України ; Нац. акад. правових наук України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ,

Каф. конституц. і міжнар. права ф-ту № 4. – Кам'янець-Подільський : ХНУВС, 2024. 327 с.

22. Lefterova Olena. Convention on the Rights of the Child principles applied on child's right to birth registration. Перспективні напрямки наукових досліджень, СХЛІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – м. Чернівці, 31 травня 2024 року. 428 с.

23. Lefterova Olena. Birth registration and child's right to preservation of identity: international aspects. ICON-S Georgia II Annual Conference “Georgian Public Law and the Challenges for the European Integration” 28-29 September 2024. Tbilisi, Georgia.

24. Лефтерова О.І. Докази у справах про визначення батьківства: судова практика українських судів та ЄСПЛ. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»* № 44 (жовтень, 2024), с. 280-290.

25. Лефтерова О. І. Концепція «child's origin» у міжнародному праві. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 81-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячений 160-й річниці університету. Секція економічних і правових наук (Одеса, 22–24 квіт. 2025 р.) / відп. ред. О. В. Побережець ; ред. кол.: Л. Є. Борисова, Н. В. Добровольська, М. А. Кіріліна та ін. Одеса : Олді+, 2025. С. 40–43.

26. The Concept of Intentional Parenthood in International Law: Prospects for Legal Recognition. Тринадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 травня 2025 р.) / упоряд. А. Л. Святошнюк ; відп. ред. В. І. Труба. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ;економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2025. 204 с

27. Лефтерова О.І. Походження дитини та юридична ідентичність в умовах воєнного часу: міжнародний досвід. Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Гринько. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 236 с.

28. Лефтерова О.І. Захист прав дитини у контексті збереження ідентичності: міжнародний та український досвід і перспективи. Онлайн-лекторій при Раді молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України, 5 жовтня 2024 року.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати, основні положення та висновки дисертаційного дослідження були розглянуті на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та пройшли апробацію під час участі у міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

«Перші економіко-правові студії» науково-практична конференція молодих вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (7 березня 2019 р., м. Одеса)

«Другі економіко-правові студії» науково-практична конференція молодих вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (10 жовтня. 2019 р., м. Одеса)

The First Annual Conference "Challenges of Modern Public Law", ICON-S, June 23-25, 2023. Batumi, Georgia.

International conference "Democracy, rule of law, and protection of human rights in the European Union". Jean Monnet Chair "The European Union's fundamental values: Democracy, Rule of Law and Protection of Human Rights" September 29-30, 2023. Batumi, Georgia.

«Політика та право в умовах дії воєнного стану» пошук рішень» міжнародна наукова конференція Навчально-наукового інституту права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.).

«Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» ХХІІІ Міжнародна студентсько-аспірантської наукової конференції Юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (26 квітня 2024 року).

«Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» круглий стіл за участі МВС України, Національної академії правових наук України, Харківського національного ун-ту внутрішніх справ (м. Кам'янець-Подільський, 25 червня 2024 р.)

«Перспективні напрямки наукових досліджень» СХLIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Чернівці, 31 травня 2024 року)

ICON-S Georgia II Annual Conference “Georgian Public Law and the Challenges for the European Integration” (28-29 September 2024. Tbilisi, Georgia.)

Онлайн-лекторій при Раді молодих вчених при Міністерстві освіти і науки України (м. Київ, 5 жовтня 2024 року)

81-ша звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячена 160-й річниці університету. Секція економічних і правових наук (Одеса, 22–24 квітня 2025 р.)

«Тринадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам’яті Є. В. Васьковського» Міжнародна науково-практична конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 30 травня 2025 р.)

«Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану» наукова конференція Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, 3 червня 2025 р.)

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи**

Від 16.02.2026 № 2674-вч-2026/20

АКТ

про апробацію і впровадження

результатів дисертаційної роботи «Визначення походження дитини в міжнародному приватному праві» здобувачки наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Лефтерової Олени Іванівни

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Лефтерової Олени Іванівни «Визначення походження дитини в міжнародному приватному праві» у процес підготовки працівників Ізмаїльського відділу державної реєстрації актів цивільного стану в Ізмаїльському районі Одеської області Одеського міжрегіонального управління Міністерства юстиції України.

Основні наукові положення дисертації були використані для проведення навчальних семінарів і методичних занять для державних реєстраторів, зокрема з питань: визначення права, що підлягає застосуванню до встановлення походження дитини з іноземним елементом; державної реєстрації народження дітей, народжених за кордоном; встановлення та оспорування батьківства в міжнародних сімейних правовідносинах; захисту прав дитини на ім'я, громадянство та збереження ідентичності відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини та Закону України «Про охорону дитинства».

Під час дії воєнного стану одним із завдань органів ДРАЦС є забезпеченням безперервності правового статусу дитини шляхом невідкладної реєстрації народження та походження дитини. Практична цінність наукових висновків дисертації суттєво зросла в умовах воєнного стану в Україні. Повномасштабна агресія спричинила масштабні

міграційні процеси, тимчасове переміщення мільйонів громадян за кордон, а також значне збільшення кількості випадків народження дітей за межами України. Це обумовило виникнення складних правових ситуацій, пов'язаних із реєстрацією народження дітей, які з'явилися на світ у державах Європейського Союзу та інших країнах, визначенням походження дитини у випадках різного громадянства батьків, застосуванням іноземного права до сімейних правовідносин.

Впровадження результатів дослідження сприяло підвищенню рівня правової обізнаності працівників ДРАЦС щодо міжнародно-правових стандартів, мінімізації ризиків прийняття неправомірних або формально обґрунтованих, але таких, що порушують права дитини, рішень, зміцненню гарантій реалізації прав дітей та забезпечення їх найкращих інтересів.

Таким чином, наукові висновки дисертації мають безпосереднє прикладне значення та відповідають актуальним потребам правозастосовної практики в умовах воєнного стану, враховуючи вимоги національного законодавства, норм міжнародного приватного права та міжнародних стандартів захисту прав дитини.

наказом Державного реєстрації

А. Бурченко

ДОДАТОК 3

**МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, ЩО ВИСВІТЛЮЮТЬ ПИТАННЯ
ВИЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ.**

Назва договору / Конвенції	Номери і короткий опис ключових статей/ положень
Конвенція ООН про права дитини (ООН, 1989)	Стаття 7: право дитини на реєстрацію при народженні, ім'я та громадянство; обов'язок держави сприяти праву дитини «знати батьків та на їх піклування». Стаття 8: збереження ідентичності дитини (ім'я, громадянство, сімейні зв'язки).
Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їхнє усиновлення на національному і міжнародному рівнях (ООН, 1986)	Стаття 9 проголошує право дитини знати про своє походження, якщо тільки це не суперечить забезпеченню найкращих інтересів дитини
Європейська Конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (Рада Європи, 1975)	Статті 2-4: материнська спорідненість ґрунтується на факті пологів; батьківська спорідненість може встановлюватись добровільним визнанням або судовим рішенням; правила щодо недискримінації дітей, народжених поза шлюбом, та процедури встановлення батьківства.
Гаазька Конвенція про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980	Статті 3–5: визначення «прав опіки»/«прав доступу»; механізм повернення дитини до місця звичайного проживання для подальшого розгляду питань батьківських прав (підґрунтя для встановлення фактичних батьківських прав у міжнародних спорах).

Гаазька Конвенція про захист дітей та співпрацю в питаннях міждержавного усиновлення, 1993	Статті 1–4, Стаття 17 встановлюють гарантії, що міждержавне усиновлення відбувається у інтересах дитини; положення щодо визнання правових наслідків усиновлення та взаємодії центральних органів (опосередковано стосується визначення походження після усиновлення).
Гаазька Конвенція про юрисдикцію, визнання та виконання рішень і співпрацю з питань батьківської відповідальності та захисту дітей, 1996	Статті 1–3 визначають «батьківську відповідальність/parental responsibility», сферу застосування від моменту народження дитини, правила співпраці та визнання рішень, які впливають на правовий статус дитини й питання її походження.
Гаазька Конвенція про міжнародне стягнення аліментів, 2007	розділи щодо співпраці центральних органів, визначення компетентних органів та визнання / виконання рішень про утримання потребують встановлення правових підстав батьківства/відповідальності для застосування заходів щодо стягнення підтримки дитини.
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ООН, 1966)	Стаття 24 (п. 2 і 3) П. 2: <i>"Кожна дитина має бути зареєстрована негайно після народження і має право на ім'я."</i> – реєстрація народження є першим кроком до офіційного визначення походження, оскільки саме акт цивільного стану фіксує дані про батьків. П. 3: <i>"Кожна дитина має право на набуття громадянства."</i> - це право безпосередньо пов'язане з походженням, оскільки громадянство часто визначається за принципом <i>jus sanguinis</i> (по крові), тобто через батьків.
Міжнародні інструменти щодо запобігання безгромадянству (Конвенція про статус апатридів (ООН, 1954), Конвенція про запобігання	Норми щодо права на громадянство пов'язані з реєстрацією народження і встановленням походження (щоб уникнути обставин, коли дитина залишається без громадянства): ці конвенції вимагають заходів, що сприяють реєстрації та

безгромадянству (ООН, 1961).	визначенню національності дитини (опосередковано впливає на механізми встановлення походження).
Загальна Декларація про геном людини та права людини (ООН, 1997)	<p>Стаття 5: генетичні дослідження можуть проводитися лише з вільної та інформованої згоди особи, або, якщо мова йде про дитину, згоди батьків/законних представників <i>від імені дитини</i>, з урахуванням її інтересів;</p> <p>право кожної особи приймати рішення щодо інформації щодо результатів генетичної експертизи та наслідків такої експертизи</p> <p>Стаття 7: дані генетичного профілю повинні зберігатися з дотриманням конфіденційності та захисту приватності.</p>
Європейська Конвенція про охорону прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 1950)	Хоча ЄКПЛ прямо не визначає походження дитини, рішення ЄСПЛ (на підставі Статті 8 «Право на повагу до приватного й сімейного життя») мають істотний вплив на національну практику щодо встановлення батьківства, права дитини знати походження, права на збереження ідентичності тощо (справи: <i>Mennesson v. France</i> , <i>Odièvre</i> та інші).
Арабська хартія прав дитини (Ліга Арабських держав, 1983 у ред. 2019)	Право на ім'я та громадянство (ст. 7) передбачає, що дитина має бути зареєстрована при народженні та мати встановлене походження. Стаття закріплює обов'язок держав реєструвати народження дітей, право дитини знати своїх батьків, недопустимість дискримінації дітей, народжених поза шлюбом.
Африканська хартія прав і добробуту дитини (Організація Африканської Єдності, 1990)	Стаття 6 передбачає, що кожна дитина повинна бути зареєстрована після народження. Дитина має право з моменту народження на ім'я та національність. Держава-учасниця забезпечує здійснення цих прав без дискримінації. Це опосередковано зобов'язує держави встановлювати правовий зв'язок між дитиною і батьками, щоб визначити ім'я та громадянство.

<p>Міжамериканські Конвенції (OAS): Inter-American Convention on the International Return of Children (1989) та Inter-American Convention on International Traffic in Minors (1994).</p>	<p>Положення про екстрадицію/повернення дітей, охорону прав опікунів і механізми співпраці між державами застосовуються у справах, де походження дитини/питання опіки мають міжнародний характер; визначають пріоритети щодо повернення та визнання прав опіки.</p>
<p>Американська Конвенція про права людини (1969, Pact of San José)</p>	<p>Стаття 17 Захист сім'ї: сім'я є природним і фундаментальним осередком суспільства, і вона має бути захищена державою. Тут закріплюється право дитини на сімейні відносини. Стаття 18 гарантує кожній людині право на ім'я, що пов'язане з походженням дитини (визнання батьківства та материнства, сімейні зв'язки). Стаття 19 Права дитини: діти мають право на особливі заходи захисту, які гарантуються як сім'єю, так і державою.</p>